

**T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**AZERBAYCAN – ŞEKİ İLİ YER ADLARI ÜZERİNE BİR DİL
İNCELEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Agşin MAMMADOV**

**Niğde,
Haziran, 2021**

**T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**AZERBAYCAN – ŞEKİ İLİ YER ADLARI ÜZERİNE BİR DİL
İNCELEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Agşin MAMMADOV**

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Sadi H. NAKİBOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi İ. Ethem ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BÜYÜKAKKAŞ

**Niğde,
Haziran, 2021**

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Azerbaycan – Şeki İli Yer Adları Üzerine Bir Dil İncelemesi” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiği ve çalışmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.
27/06/2021.

(imza)

Agşin MAMMADOV

Dr. Öğr. Üyesi Sadi H. Nakiboğlu'nun danışmanlığında Ağşin Mammadov tarafından hazırlanan “Azerbaycan – Şeki İli Yer Adları Üzre Bir Dil İncelemesi” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: / / ...

JÜRİ:

Danışman:

Üye:

Üye:

Üye:

Üye:

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Tarih: / / 2021

ÖN SÖZ

Yer adları, bulunduğu ülkenin doğal yapısını, halkın dilini ve tarihi geçmişini yansıtan özelliklere sahiptir.

Toplumsal gelişimin belirli aşamalarında oluşan yer adlarının bu oluşum süreci çok uzun tarihi süreci kendinde birleştirmektedir. Yer adlarının oluşum sürecini incelerken, tarihin belirli dönemlerinde yaşanan olayları da incelemek gerekmektedir.

Yer adları tarihen oluştuğuna göre, kavim, kabile ve halkların bir bölgeden başka bir bölgeye göç etmesi, başka kavimlerle aynı bölgede yaşamaya başlaması, asimile olması gibi süreçler belli oranda yer adlarına bakılarak anlaşılabilir. Tez çalışması doğup büyüdüğü Şeki bölgesinin yer adlarının incelenmesini kapsamaktadır. İster tarihi, isterse de etnik yapısı itibarile çok zengin bir bölge olan Şeki'nin bu zenginliği bölgede bulunan yer adlarına da yansımıştır. Araştırma sırasında tarihin farklı dönemlerine ait yer adlarının mevcut olması ve onların anlamlarının tespit edilmesi sırasında son derece değerli bilgilere ve bulgulara ulaştım.

Tez çalışmasının tüm aşamalarında bana destek olan çok kıymetli hocam, Sayın Dr. Öğr. Üyesi Sadi H. NAKİBOĞLU'na, her zaman bana destek olan aile bireylerime, Ahundov adına Azerbaycan Milli Kütüphanesi çalışanlarına, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nin değerli bilim adamlarına teşekkürlerimi sunarım.

Agşin MAMMADOV

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AZERBAYCAN – ŞEKİ İLİ YER ADLARI ÜZERİNE BİR DİL İNCELEMESİ

MAMMADOV, Aysin
Türk Dili Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi. Sadi H. NAKİBOĞLU
Haziran 2021, 107 sayfa

Azerbaycan`ın yer adları içinde Şeki bölgesine ait yer adları çok az araştırılmıştır. Şeki bölgesi farklı etnik grupların yaşadığı bir coğrafyayı kapsamaktadır. Etnik yapının karmaşık olması bölgenin yer adlarına da yansımış ve bu nedenle söz konusu yer adlarının kökeninin, anlamının doğru öğrenilmesi bir çeşit tarihi zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde ve rejimin dağılma sürecine girdiği yıllarda Azerbaycan`ın bazı bölgelerine karşı toprak talebi içine giren komşu devletler ve onların maşası olan ayrılıkçı azınlıklar, bu bölgelerdeki yer adlarının kendi dillerinde olduğunu öne sürmekteydi. Dolayısıyla Azerbaycan`ın tüm bölgeleri gibi Şeki bölgesinde bulunan yer adlarının daha doğru araştırılması ve bu yer adlarının Türk kökenli olmasının kanıtlanması gerekmektedir.

Tez çalışması sırasında tespit edilen yer adları ile ilgili mevcut olan bilimsel çalışmalardan yararlanılmıştır. Şeki bölgesinin yer adlarının incelenmesi zamanı tespit edilen yer adları içinde Türk, Fars, Rus, Arap kökenli, aynı zamanda bölgede yaşayan etnik azlıkların dillerinde mevcut olan kelimelerden oluşan yer adlarına rastlanmıştır.

Şeki bölgesinin bazı köy isimleri ile ilgili XIX yüzyıla ait dağınık halde bazı verilere rastlamak mümkündür. Söz konusu verilerin yer aldığı eserler daha ziyade bölgenin ekonomik yapısı hakkında yazılmış eserlerdir.

Araştırma sonucunda Şeki bölgesinde mevcut olan yer adlarının büyük çoğunluğunun Türkçe olduğu, çok az bir kısmının ise diğer dillere ait olduğu anlaşılmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde bölgeye verilen yapay adlar, bağımsızlıktan sonra gerçek isimler ile değiştirilmiştir.

Şeki bölgesi tarihi, etnik yapısı, yer adlarının renkliliği açısından çok zengin bir bölgedir. Dolayısıyla bölgenin yer adlarının incelenmesi için daha çok sayıda araştırmaların gerçekleştirilmesi gerekir. Bu araştırmalar hem yer adlarının gerçek anlamlarının ortaya konmasına hizmet edecek, hem de bölgenin tarihini kendi çıkarları doğrultusunda tahrif etmek isteyen komşu devletlerin bu niyetlerinin önlenmesine katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Şeki İli, Yer Adları, Şeki-Zakatala Bölgesi, Türkçe Yer Adları.

**SUMMARY
MASTER THESIS**

**A LANGUAGE REVIEW OF PLACE NAMES ON AZERBAIJAN – SHEKI
PROVINCE**

**MAMMADOV, Agshin
Department Of Turkish Language
Thesis Advisor: Vice Associate Prof. Sadi H. NAKIBOGLU
June 2021, 107 pages**

The place names belonging to the Sheki region, have been little researched in place names of Azerbaijan. The Sheki region covers a geography inhabited by different ethnic groups. The complex ethnic structure was also reflected in the place names of the region, and therefore proper learning of the origin and meaning of the place names in question became a kind of historical necessity. Especially during the Soviet Union and during the years when the regime was in the process of disintegration, neighboring states and their separatist minorities, who were involved in territorial claims against some parts of Azerbaijan, claimed that place names in these regions were in their own language. Therefore, like all regions of Azerbaijan, it was necessary to investigate the place names found in the Sheki region more accurately and prove that these place names are of Turkish origin. Scientific studies on place names identified during the thesis study were used. In the place names found at the time of the study of the place names of the Sheki Region, place names consisting of words of Turkish, Persian, Russian, Arab origin, as well as the languages of ethnic minorities living in the region were found.

It is possible to find some scattered data of the XIX century on some village names of the Sheki region. The works with the data concerning the issue are rather works written about the economic structure of the region.

As a result of the research, it was understood that the vast majority of the place names available in the Sheki region are Turkish, while a very small part belongs to other languages.

The artificial names given to the region during the Soviet Union era were replaced with real names after independence.

Sheki region is a very rich region in terms of history, ethnic structure and color of place names. Therefore, more research needs to be carried out to examine the place names of the region. These investigations will serve to establish the true meaning of place names and will contribute to preventing these intentions of neighboring states that want to falsify the history of the region in their own interests.

Keywords: Sheki Province, Place Names, Sheki-Zakatala Region, Turkish Place Names.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA YER ADLARI ÇEŞİTLERİ VE İNCELENMESİ SÜRECİ

1.1. AZERBAYCAN'DA YER ADLARI ÇEŞİTLERİ.....	7
1.1.1. Doğal Coğrafi Nesnelere.....	7
1.1.2. Yapay Coğrafi Nesnelere.....	7
1.2. YER ADLARININ İNCELENMESİNİN KURALLARI.....	11
1.3. AZERBAYCAN'DA YER ADLARININ KAYNAKLARI.....	13
1.3.1. Yazılı Kaynaklar.....	14
1.3.2. Epigrafik Kaynaklar – Taş Kitabeler.....	17
1.3.3. Folklor Kaynakları.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN YER ADLARININ KAYNAĞA GÖRE ÇEŞİTLERİ.

2.1. TÜRKÇE YER ADLARI.....	20
2.2. KAYNAĞINA GÖRE AZERBAYCAN YER ADLARININ ÇEŞİTLERİ.....	32
2.2.1. Yerleşim Alanlarına Ait Adlar.....	32
2.2.2. Arazinin (Relyef) Biçimini Yansıtan Yer Adları.....	35
2.2.2.1. Yükseklik Belirten Yer Adları.....	35

2.2.2.2. Derinlik Belirten Yer Adları.....	38
2.2.2.3. Düzenlik (ova) Belirten Yer Adları.....	39
2.2.3. Hidronimlere Ait Yer Adları.....	40
2.2.4. Ülkenin Tarihiyle İlgili Yer Adları.....	42
2.2.5. Yön, Konum, Semt Belirten Yer Adları.....	44
2.2.6. Doğal Kaynakları Yansıtan Yer Adları.....	45
2.2.7. Spesifik Yer Adları.....	45
2.2.8. Dinle İlgili Yer Adları.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEKİ BÖLGESİ YER ADLARININ DİL ÖZELLİKLERİ

3.1. ŞEKİ BÖLGESİ YER ADLARININ ÇEŞİTLERİ.....	49
3.1.1. Yerleşim Alanı İsimleri (Oykonimler).....	49
3.1.2. Oronimler.....	54
3.1.3. Şeki bölgesinin Su Kaynaklı Yer Adları – Hidronimler.....	54
3.2. ŞEKİ BÖLGESİ YER ADLARININ ANLAŞIKLIK DURUMU.....	55
3.2.1. Tam Anlaşıkli Yer Adları.....	56
3.2.2. Kısmi Anlaşıkli Yer Adları.....	56
3.2.3. Anlamı Belirsiz Yer Adları.....	56
3.3. ŞEKİ BÖLGESİ YER ADLARININ DİL MENSUBİYETİ.....	60
3.3.1. Türkçe Yer Adları.....	60
3.3.2. Kafkas Kökenli Yer Adları.....	64
3.3.2.1. Göç Sonucu Bölgeye Gelmiş Yer Adları.....	66
3.3.2.2. Hibrit Yer Adları.....	67
3.3.3. Farsça Yer Adları.....	68
3.3.4. Arapça Yer Adları.....	69
3.3.5. Rusça Yer Adları.....	70
3.4. YER ADLARINDA KAVİM, AŞİRET, SOY VE KİŞİ İSİMLERİ.....	70
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	85

KAYNAKÇA.....	88
ÖZGEÇMİŞ.....	96

Tablolar Listesi

Tablo 1.....	49
Tablo 2.....	50
Tablo 3.....	56

Kısaltmalar Listesi

- ADPU : Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti
ADU : Azərbaycan Devlet Üniversitesi
AGU : Azerbaydjanskaya Gosudarstvennaya Universiteta
AN : Akademiya Nauki
ASSR : Avtonomnaya Sovyetskaya Sosialistiçeskaya Respublika
Bkz. : Bakınız
m. : metre
M.Ö. : Milat`tan Önce
SSR : Sovyet Sosialist Respublikası
SSSR : Союз Советских Социалистических Республик
vd. : ve diğçerleri
vs. : ve sair
yy. : yüzyıl
ZSFSR : Zakavkazskaya Sovetskaya Federativnaya Sotsalisticeskaya Respublika
(Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti)

GİRİŞ

Problem Durumu

Yer adlarında hem de halkın ekonomik yaşamı, insanların meslek dalları ve uğraşdığı sanat alanları yansımaktadır.

Yer adlarının incelenmesi ile uğraşan Toponimika bu nedenle tarih, coğrafya ve dilcilik gibi bir çok bilim dalı ile yakın ilişki içindedir.

Azerbaycan`da bulunan farklı yer adlarının araştırılmasına daha XIX yüzyılda başlanmıştır. Bu alanda Hacı Zeynalabdin Şirvani, Abaskulu Ağa Bakıhanov ve Mirza Fetali Ahundov`un çalışmaları örnek gösterilebilir (**Nuriyev, 1989: 3**).

Ünlü Azerbaycan tarihçisi Abbaskulu Ağa Bakıhanov (1794-1847) “Gülüstani İrem” eserinde birkaç yer adları hakkında görüşlerine yer vermiş, Şirvan, Şamahı, Şeki, Zığ, Zengene, Boyat, Meşgete, Alpan vs. gibi yer adlarının anlamını açıklamıştır (**Nuriyev, 1978: 4**).

Azerbaycan`ın Sovyet Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra, coğrafi adların öğrenilmesine ilgi daha da artmıştır. M.V.Baharlı (1890-1937) yaptığı çalışmalarda yerel kavim, aşiret, soy adlarını kayıt altına almış ve geniş bir biçimde incelemiştir (**Veliyev, 1921: 19-58**).

1947-1950`li yıllarda H.M.Mamayev`in yer adlarının doğru yazılmasını içeren çalışmaları yayınlanmıştır (**Mamayev, 1950**). Bunun dışında Azerbaycan yer adlarını inceleyen çok sayıda çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, R.M.Yüzbaşov, G.Geybullayev, A.Hüseynzade, B.Budagov, S.Mollazade, A.Ahundov, A.Kurbanov, Y.Yusifov, T.Ahmedov, N.Nebiyev, L.Guliyeva, K.Aliyev, Ş.Sediyev, M.Memmedov, E.Mehreliyev, N.Memmedov, A.Aliyev, M.Abbasova, S.Kerimov Azerbaycan yer adları, onların menşeyi ile bağlı araştırmalar yapmış ve yayınlamışlar (**Nuriyev, 1989: 4**).

Şeki bölgesi Büyük Kafkas Dağları`nın güney-batı kısmında bulunmaktadır. Bölge kuzeyden Dağıstan bölgesi, batıdan Gürcistan, doğudan Girdmançay deresi, güneyden ise Alazan-Eğriçay ovası ile sınırdır. Şeki-Zagatal bölgesi olarak da adlandırılan bölgeye Şeki, Gah, Zagatala, Balaken, Gabala ve Oğuz ilçeleri dahildir. Şeki bölgesinde verimli Alazan-Eğriçay deresi bulunmaktadır. Büyük Kafkas Dağları`nın bölgede bulunan kısmı çok dik yapıdadır.

Bölge genellikle ılıman, nemli iklime sahiptir. Atmosfer basıncı yılın tüm mevsimlerinde hemen hemen aynı düzeyde bulunmaktadır. Aldığı yağış oranına göre Lenkeran bölgesinden sonra ikinci konumdadır.

Bölgenin coğrafi yapısı genelde dağlık olduğu için, hızlı olmayan rüzgarlar süreklilik arz etmektedir. Soğuk kuzey rüzgarları, bölgeye birleşik Guba-Haçmaz bölgesinden farklı olarak burayı fazla etkilememektedir. Çünkü yüksek dağlar soğuk rüzgarların güneye inmesini önlemektedir.

Şeki bölgesinin batısında bulunan Zagatala şehri deniz seviyesinden 518 metre yükseklikte bulunmaktadır. Burada havanın orta sıcaklık göstercileri ocak ayında yaklaşık -1°C , temmuz ayında ise $23,6^{\circ}\text{C}$ derece olur. Atmosfer basıncının yıllık düzeyi 900 mm, bazen daha yukarı olur.

Arazinin dağlık olması nedeniyle bölgede çok sayıda nehir ve ırmaklar bulunmaktadır. Bölgenin en bol sulu nehirleri Alazan, Mazınçay, Balakençay, Talaçay, Kişçay, Eğriçay, Gürmükçay, Gaşgaçay, Ağçay vs.dir. Nehirlerin suyu ilkbahar ve sonbahar aylarında artmakta ve taşkınlar yaşanmaktadır.

Şeki bölgesinin toprakları genellikle bereketli, dağ-siyah, boz-orman ve dağ-çayır toprak çeşitlerinden oluşmaktadır.

Ilıman iklimin hakim olması ve bol sulu nehirlerin bulunması Şeki bölgesinin tarım için uygun hale getirmektedir. Daha ziyade, buğday, arpa, tütün, çay, mısır gibi tarım bitkileri yetiştirilmektedir. Ceviz, fındık, kestane bağları bölgede çok yaygındır.

Azerbaycan'ın yer adları içinde Şeki bölgesine ait yer adları çok az araştırılmıştır. Genellikle söylemek gerekir ki, Sovyetler Birliği döneminde bu konuda fazla araştırmalar yapılmadığı gibi, yapılan araştırmalar da konuya daha ziyade Sovyet yönetiminin ideolojik kalıpları dahilinde yaklaşmıştır. Bu ise yer adlarının en önemli katını oluşturan Türk unsurunun yok sayılmasına ve böylece yer adlarında diğer etnik unsurların heç bir bilimsel ve tarihi dayanağı olmadan öne çıkarılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, Azerbaycan 1991 yılında yeniden bağımsızlığına kavuştuktan sonra bölgenin yer adlarının öğrenilmesi yönünde yürütülen bilimsel çalışmaların sayısı artmış, en önemlisi ise yeni çalışmalar coğrafi adlarda bölgenin gerçek sahibi olan Türk izlerini korkmadan ortaya koymaya çalışmışlar. Sürece bir az daha yakından bakalım.

Şeki bölgesi farklı etnik grupların yaşadığı bir coğrafyayı kapsamaktadır. Etnik yapının karmaşık olması bölgenin yer adlarına da yansımış ve bu nedenle söz konusu yer adlarının kökeninin, anlamının doğru öğrenilmesi bir çeşit tarihi zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde ve dağılma sürecine girdiği yıllarda Azerbaycan'ın bazı bölgelerine karşı toprak talebi içine giren komşu devletler ve onların maşası olan ayrılıkçı azınlıklar, bu bölgelerdeki yer

adlarının kendi dillerinde olduğunu öne sürmekteydi. Dolayısıyla Azerbaycan`ın tüm bölgeleri gibi Şeki-Zagatala bölgesinde bulunan yer adlarının daha doğru araştırılması ve bu yer adlarının Türk kökenli olmasının kanıtlanması gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, Sovyet döneminde bu konuda yapılan çalışmalar daha ziyade Sovyetlerin, Ermenilerin, Gürcülerin, İran`ın çıkarlarına hizmet etmekteydi. Azerbaycan nüfusunun yüzde doksandan çoğunu oluşturan Türk unsurunun ise bölgeye Selçuklu Devleti zamanında yerleştiği öne sürülmekteydi. Bu ise Sovyet rejimine Türkleri geldikleri Orta Asya`ya ve Sibirya`ya sürmek için “bilimsel dayanak” oluşturmaktaydı. Söz konusu sinsi plan sonucunda Azerbaycan toprakları üzerinde kurulmuş Ermenistan`da yaşayan on binlerle Türk bu ülkeden Azerbaycan`a, Orta Asya`ya, Sibirya`ya sürgün edilmiş, Azerbaycan topraklarının bir kısmı değişik yıllarda Ermenistan`a verilmiş, Gürcistan`da yaşayan Ahıska Türkleri, sadece Türk oldukları için Orta Asya`ya sürgün edilmiştir. Amaç Güney Kafkasya`yı Türk unsurundan arındırmak ve Türkiye ile Ermeni ve Gürcülerden oluşan bir tampon bölge oluşturmaktır.

Sovyetler Birliği`nin dağılma sürecine girmesi ile Azerbaycan`ın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Şeki bölgesinde de tarihin yeniden araştırılması ve bu amaçla yer adlarının bilimsel veriler ışığında yeniden incelenmesi süreci başlamıştır. Bu bölgenin yer adlarının araştırılması, orada yaşayan kavimlerinin tarihinin öğrenilmesi için değerli veriler ortaya koyacaktı.

Şeki bölgesinin bazı köy isimleri ile ilgili XIX yüzyıla ait dağınık halde bazı verilere rastlamak mümkündür (**Nuriyev, 1978: 6**). Söz konusu verilerin yer aldığı eserler daha ziyade bölgenin ekonomik yapısı hakkında yazılmış eserlerdir. Bu eserlerde bölgenin bazı köylerinin oluşum tarihi, bu köylerde yaşayan insanların etnik kökenleri hakkında bazı bilgiler bulunmaktaydı. Söz konusu eserlerde adları geçen bazı köyler günümüzde mevcut değildir. Bu eserler sayesinde tarihi yer adlarının öğrenilmesi ve berpası mümkün olmuştur.

Bölgenin yer adları ile ilgili geniş bilgilere A.İ.Fon-Platto`nun eserinde rastlanmaktadır (**Fon Platto, 1887**). Yazar, kendi eserinde bölgede yaşayan etnik azınlıkların – Sahurlar, Avarlar, İngiloylar hakkında, onların yaşadıkları köyler, bu etnik azınlıkların söz konusu köylerde hangi tarihlerde yaşamaya başladığı hakkında tarihi bilgiler bulunmaktadır. Bölgenin yer adlarının öğrenilmesinde İ.P.Lineviç`in çalışmaları da önemli kaynak oluşturmuştur (**Lineviç, 1872**). Lineviç daha ziyade bölgenin etnik azınlıklar yaşayan köyleri hakkında daha geniş bilgileri toplamıştır.

Gah, Zagatala, İlisu gibi yer adları hakkında bilgi veren Lineviç'in yer adlarının kökeni ile ilgili ortaya attığı iddialar bağımsızlıktan sonraki dönemde tarihçiler tarafından gerçeğe aykırı bulunmuş ve tartışmaya açık olduğu iddia edilmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde bölgenin yer adlarının incelenmesi yönünde yazılan eserler içinde M.H.Veliyev'in (Baharlı) eserleri önemli yer tutmaktadır (**Veliyev, 1921: 58**). Araştırmacı eserlerinde sadece Şeki bölgesinin yer adlarını araştırmamış, fakat onun incelediği kavimler olan Padar, Celayir, Muğal, Bucak, Karakoyunlu vs. bu bölgede de yaşamışlar.

Azerbaycan'da yer adlarının daha sistemli öğrenilmesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonrasına rastlamaktadır (**Nuriyev, 1978: 6**). Yer adlarının doğru yazılışını ilk defa H.M.Mamayev gerçekleştirmiştir (**Mamayev, 1950**).

Bölgenin yer adlarının incelenmesinde sırasında başvurulması gereken kaynaklar içinde R.M.Yüzbaşov'un eserleri de bulunmaktadır (**Yüzbaşov, 1966**). Söz konusu eserlerde üzerinde durulan çok sayıda yer adlarından bazıları Şeki-Zagatala bölgesinde bulunan yer adlarıdır.

Bölgede bulunan yer adlarının incelenmesini kapsayan eserler içinde bazı kitap ve bilimsel makaleler de yer almaktadır. G.Voroşil'in, makalesinde Şeki bölgesinde bulunan Mazımçay, Qurmuk, Qohmuk, Mamruk, Muhak, Cımcimak yer adları ile ilgili bazı mülahazalar bulunmaktadır. Yazara göre bu yer adları bölgenin otantik kavimlerinden olan Udilerin dilindedir. Kelimelerin sonundaki -uk, ak ise çoğul ekleridir (**Voroşil, 1973: 18**).

Sovyet dönemine ait çok az çalışmada gölgede Türk izlerinin antik çağa kadar uzanan izlerine rastlanmaktadır. Bu tür çalışmalardan biri Şeki adı ile ilgilidir. Şeki adı ile bağlı mevcut olan iki yaklaşımdan birini Ali Hüseyinzade tarafından öne sürülmüştür. Onun iddiasına göre, Şeki adının kökeni, Milattan önce Azerbaycan'a göç etmiş Sak kavminin adı ile bağlıdır. H.Rzayev de Şeki ve Nuha adları ile bağlı yazdığı makalesinde aynı görüşü desteklemektedir. Bu konuya daha sonra geniş yer verilecektir.

Sovyerler Birliği'nin son yıllarında yazılan eserler içinde Şeki bölgesinin yer adlarının çoğunun Türk kökenli olduğunu açıkça ortaya koyan çalışmalar içinde G.Geybullayev'in çalışmaları önemli yere sahiptir (**Geybullayev, 1974: 62-65**). Araştırmacı Zagatala adının anlamını ve kökenini açıklarken, bu adın Sakurların etnik adı olan "saka" adından ve tala kelimesinden oluştuğunu belirtmektedir.

Günümüzde bölgenin yer adlarının incelenmesi için çalışmalar hala sürmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı yer adlarının bazıları hakkında ortaya konulan savların yeniden değerlendirilmesine yöneldiği halde, diğer bir kısmı ise günümüze kadar araştırılmamış yer adlarının anlam ve kökenin, aynı zamanda oluşum sürecinin incelenmesine yönelmiştir.

Amaç

Kafkasya bölgesi ve bölgenin en önemli ülkelerinden biri olan Azerbaycan etnik açıdan dünyanın en karmaşık bir bölgesidir. Bu durum bölgenin diline, kültürüne, gelenek ve göreneğine yansıdığı kadar, coğrafi mekanlara ve yerleşim alanlarına ait isimlere de yansımıştır. Azerbaycan'ın önemli bir bölgesi olan Şeki ilinin nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkler oluşturmaktadır. Fakat bölgede farklı etnik azınlıkların temsilcileri de yaşamaktadır. Bu durum söz konusu etnik grupların yaşadıkları yer adlarından da belli olmaktadır. Tez çalışmasının amacı Şeki ilinin yer adlarının incelenmesi ve hangi dile ait olduklarının tespit edilmesidir. Bölgede çok sayıda etnik azınlıkların da yaşadığını dikkate alarak yer adlarının incelenmesi sırasında onların bazılarının farklı dillere ait kelimelerin birleşmesinden türediği gerçeği dikkatten kaçmamıştır. İster mono, isterse bir, isterse birden fazla olsun incelenen yer adlarının hangi tarihte oluştuğu da doğru sonuca ulaşılması açısından dikkate alınmıştır.

Önem

Şeki bölgesinin yer adları ile ilgili tarihi ve bilimsel veriler, yapılan araştırmalar oldukça kısıtlıdır. Her ne kadar son yıllarda bu konuda bazı araştırmalar ortaya konsa da, yine de bölgenin yer adlarının tam olarak incelenmesi için görülmesi gereken daha çok iş bulunmaktadır. Sovyetler Birliği dağıldığı sırada ise bu konuda daha az bilimsel çalışma mevcuttu, en önemlisi ise bu çalışmalar Azerbaycan'ın tarihi gerçeklerine taban tabana zıttı. Bu tez çalışmasının önemi Şeki ilinin yer adlarının incelenmesi ve onların anlamlarının belirlenmesidir. Tez çalışmasından elde edilen sonuçlar Şeki ilinin yer adlarının öğrenilmesine hizmet eden önemli bir kaynak olma özelliği taşıyacaktır. Elde edilen sonuçlardan bölgeye ilgi duyan araştırmacılar da yararlanabilirler.

Sınırlılıklar

Tez çalışması Şeki ilinin yer adlarının incelenmesi amacını taşımaktadır. Bu amaca ulaşmak için tespit edilen yer adları ile ilgili tarihi, coğrafi ve edebi kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu amaçla belli kaynaklara ulaşılmış, fakat Koronavirus Pandemi nedeniyle arşiv ve kütüphanelerden yararlanma konusunda önemli engellerle karşılaşmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAJCAN`DA YER ADLARI ÇEŞİTLERİ VE İNCELENMESİ SÜRECİ

1.1. AZERBAJCAN`DA YER ADLARI ÇEŞİTLERİ

Eski çağlardan itibaren insanlar yaşadıkları topraklara ve yakınındaki nesnelere değişik isimler vermişler. Bunun sonucunda coğrafi adlar oluşmuştur. Her çeşit kıta, okyanus, deniz, körfez, ada, yarımada, köy, kasaba, şehir, dağ, yayla, ova, dere, nehir, göl, ark, kanal vs. coğrafi nesne adlanır. Coğrafi nesnelere iki kısma ayrılır: doğal ve yapay.

1.1.1. Doğal Coğrafi Nesnelere

Söz konusu nesnelere yer yüzünde yaşanan endogen (iç) ve ekzogen (dış) gelişmeler sonucunda oluşmaktadır. Doğal coğrafi nesnelere çok büyük-makro, orta – mezo, küçük – mikro boyutlarda olabilir. Büyük nesnelere insan gücü etki edemediği halde, tam tersi küçük nesnelere etkileyerek onları değiştirebilmekte, hatta yok edebilmektedir. Makro doğal coğrafi nesnelere okyanuslar, kıtalar, büyük yarımadalar, sıra dağlar; mezo coğrafi nesnelere küçük adalar, küçük yarımadalar, dağlar; mikro coğrafi nesnelere tepeler, ırmaklar, küçük göller vs. dahildir.

1.1.2. Yapay Coğrafi Nesnelere

Söz konusu nesnelere insan eli, zekası ile oluşturulan coğrafi nesnelere. Gezegimizde bu tür nesnelere ilk örneklerini köyler, şehirler, kasabalar, tarım alanları oluşturmuş, günümüzde ise daha büyük coğrafi nesnelere, örneğin, barajlar, oto yollar, kanallar, boru hatları vs. insanlar tarafından yapılmaktadır.

Yapay coğrafi nesnelere de, doğal coğrafi nesnelere gibi üç kısma ayrılmaktadır: makro nesnelere, mezo nesnelere ve mikro nesnelere. Makro yapay nesnelere, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı`nı, Süveyş Kanalı`nı, Bakü şehrini, Atatürk Barajı`nı vs. örnek verebiliriz. Mezo yapay coğrafi nesnelere Disneyland eğlence parkı, Şirvan Milli Parkı, İçerişehir tarihi kompleksi vs. örnek oluşturmaktadır. Mikro yapay nesnelere ise Atatürk Havaalanı, Bakü Şehitliği vs. örnek gösterilebilir.

Gerek yapay, gerekse de doğal coğrafi nesnelere insanlar isim verdikten sonra toponimler ve coğrafi adlar oluşur. Her hangi bir bölgede çok sayıda coğrafi nesne olduğu halde, söz konusu coğrafi nesnelere az bir kısmının adı olabilir. Yani adsız

coğrafi nesnelere olması mümkündür. Örneğin, kutuplarda, ayda, diğer gezegenlerde bu tür coğrafi nesnelere mevcuttur.

Her hangi bir coğrafi ad, özel addan (Atlantis, Bakü, Himalaya, Hazar vs.) ve coğrafi adın türünü veya çeşidini belirten “nomenklatur” terimden (okyanus, şehir, dağ, deniz vs.) oluşmaktadır. Söz konusu iki kısmın birleşmesinden coğrafi ad – toponim oluşmaktadır: Atlantis Okyanusu, Bakü şehri, Himalaya dağları, Hazar denizi vs. (**Memmedov, 2007: 10-11**).

Dünyada mevcut olan coğrafi nesnelere hemen hemen hepsine insanlar bir isim vermişler. Verilen her bir ismin kendine has anlamı ve oluşma tarihi vardır.

Coğrafi nesnelere isimlerinin anlamı ve kaynağı ile ilgilenen araştırmalar, bu isimlerin oluşma tarihinin insan toplumunun gelişimi ile doğrudan bağlantılı olduğunu kanıtlamaktadır. En eski coğrafi adları (paleotoponimleri) ilkel insanlar oluşturmuştur. Belki de söz konusu coğrafi adlar ilkel insanların konuştukları ilk kelimeleri yansıtmıştır.

V.A.Juçkeviç şöyle yazıyor: “En eski dillerde özel isimler çok fazla olmamıştır. Bu eski özelliği kendinde korumuş Avustralya, Afrika ve Amerika yerlilerinin dillerinde özel isimler günümüzde bile fazla değildir. Söz konusu dillerde özel isimlerin rolünü genel isimler ve (təyini söz birleşmeleri) üstlenmektedir”. (**Juçkeviç, 1980: 11**).

Göründüğü gibi insanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren farklı toplumsal, ekonomik olaylarla, özellikle günlük ihtiyaçlara bağlı olarak ortaya çıkmış coğrafi adlar, kavim, kabile ve dil birliğinin genişlediği devletlerin ortaya çıktığı, nehir ve göllerin, orman ve dağların, kısacası tüm coğrafi nesnelere ünvanlarıdır. Toponimsiz halk, devlet, ülke, kavim yoktur. Tüm halkların geçmişinin öğrenilmesi ve onların oluşumunda hangi etnik unsurların yer aldığı sorununun çözümünde, “halkın toplumsal yaşamının ve söz konusu halkın dili ile sıkı şekilde bağlı olan” toponimikinin ilgili diğer bilim dalları (tarih, coğrafya, dil bilimi vs.) ile multidisipliner şekilde öğrenilmesinin çok büyük etkisi vardır (**Murzaev, 1960: 405**).

Her bir coğrafi ad farklı asırların, binyılların kalıntısıdır. Bu nedenle Romanyalı bilim adamı İorgu İordan şöyle yazıyor: “Yer adları insanın toplumsal yaşamının tarihini, sosyo-ekonomik, siyasi ve psikolojik yapısını yansıtmaktadır” (**Pagirev, 1955: 58-59**).

Eski halkların yaşadıkları toprakları, onların göç ettikleri alanları coğrafi adların yardımı ile belirlemek mümkündür. Halkın milli kimliyinin belirlenmesi

hususunda daha XIX. yy.`da Abaskulu Ağa Bakıhanov şöyle yazıyor: “Şayet ülkenin kabileleri, köyleri, yapıları ve eski kaleleri geniş bir biçimde araştırılırsa, halkın soykökünün belirlenmesi mümkündür”. **(Bakıxanov, 1951: 29)**

Yer adlarını öğrenmekle Azərbaycan halkının tarihi ve ülküde yerleşmiş kavimler, bu kavimlerin dilleri ile ilgili derin bilgiler elde edilebilir. Değişik tarihi dönemlerde ve çeşitli dil unsurlarının katılımı ile oluşan coğrafi adların öğrenilmesinin önemli bilimsel ve deneysel önemi bulunmaktadır. Bu hususta araştırmacı Tofik Ahmedov şöyle yazıyor: “Coğrafi adlar her hangi bir bölgede ve arazide tarihen mövcut olmuş ve günümüzde de yaşayan halkların geçmişini, kültürünü, ekonomisini, günlük yaşamını, toplumsal yapısını, gelenek-göreneğini, aynı zaman dillerinin ortadan kalkmış, arkaikleşmiş, belirli özelliklerini yansıtan tarihi eserler gibi yaşamaktalar”. **(Ahmedov, 1985: 3)**

Eskiden mevcut olmuş şehir, köy, mahalle ve kültürel ve tarihi eserlerin coğrafi konumunu belirlemede yer adları önemli kaynakların başında gelmektedir. Tarihsel süreç içinde oluşmuş yer adlarının kaynağı ve anlamı konusuna gelince ise belirtmek gerekir ki, sosyal-ekonomik formasyonların değişmesi, dilden dile, kuşaktan kuşağa geçmesi ile bağlı olarak, bir kısmı tahrif olmuştur. Yer adlarının bir kısmı ilk halinden tanınmayacak kadar farklılaşmış, bir kısmı ise dışarıdan getirilme adlar olduğundan veya eskiden mevcut olmuş belirsiz dil ve diyalekt kelimelerle ifade olduğundan, yine bir kısmı unutulmuş eski sözlerden oluştuğundan günümüzde anlamı ve kaynağı bilinmemektedir. Yer adları diğer dil öğelerinden farklı olarak sosyo-politik karaktere sahiptir. Nitekim, herhangi bir yazılı kaynağın veremediği bilgileri coğrafi adların yardımı ile belirlemek mümkündür. Rus bilim adamı A.K.Matveyev yer adlarının önemi ile bağlı şöyle yazmakta: “Bizim tarihimizin, bizim yaşantımızın aynası yer adlarına yansımıştır” **(Matveyev, 1980: 3)**.

Coğrafi adların kaynağını, anlamını, oluşum tarihini, yer adlarını oluşturan terimlerin izahını ve doğru yazılmasını araştıran bilim dalına “Toponimika” denilir. Toponimika herhangi bir bölgenin, ülkenin ve yerleşim alanının tüm coğrafi adlarını öğrenen bilim dalıdır.

Araştırmacı Budak Budakov toponimikanın coğrafya, tarih ve dil bilimleri ile ilişkisini şöyle özetlemektedir: “Coğrafi adlar genellikle üç bilim dalının uzmanlarının- coğrafya, tarih ve dilbilimcilerin ortak çalışması sonucunda incelenir. Birkaç bilimin kavşağında oluşmuş toponimika coğrafyasız, tarihsiz ve dilticilik

biliminden yoksun eksik kalırdı. Bu nedenle coğrafi adları araştıran bilim adamı, adı geçen üç bilim dalının temellerini belli oranda bilmelidir”. (**Budagov, 1987: 101-102**)

Halk etimolojisine göre, coğrafi adın anlamını açıklayan araştırmacı kendi yanlış mülahazası ile okuculara bilimsel olmayan bilgiler verebilir. Örneğin, Azerbaycan`ın Sumgayıt şehrinin isminin yanlış olarak Sum adlı bir kişinin ismi ile bağdaştırılması gibi. Aslında ise bu coğrafi ad, “Sukait” kavminin adını yansıtmaktadır. Diğer bir örnek Salyan oykonimi ile bağlıdır. Günümüzde yanlış olarak söz konusu oykonimin Safevi hükümdarı Şah Abbas`ın “Sal yana” dediği için oluştuğu bilinmekte, oysa ki, Salyan Sal kavminin yaşadığı topraklar anlamına gelmektedir. Bu nedenle her bir coğrafi adın anlamı ortaya konulmadan önce, tahriflerden ayıklanmalı, onun tam ve ilk yazılış biçimi ortaya konmalı, hangi dile mensup olduğu belirlenmelidir. Yalnız bundan sonra adın tam veya hangi kısımlardan oluştuğunu belirleyerek, etimolojisine çaba harcanmalıdır.

Toponimler sıradan kelimeler değil, onların her birinin arkasında sırlı bir geçmiş dayanmaktadır. Araştırmacının görevi söz konusu gizemli geçmişi açmak, coğrafi adın oluşum tarihini öğrenmek, kaynağını ve içeriğindeki terimleri açıklamaktır. (**Memmedov, 1993: 7**).

Bu nedenle toponimikanın konusunu üç çeşit obje isimleri oluşturmaktadır:

1. oykonimler - yerleşim alanlarının isimleri.
- 2) oronimler - artı ve eski relyef çeşitlerinin isimleri;
- 3) hidronimler - su objelerinin isimleri.

Toponimikanın amacı coğrafi adların çeşitlerini, hangi dile ait olduğunu, oluşum tarihini, doğru yazılışını, içeriğindeki terimlerin yorumunu, anlamını ve kaynağını ortaya çıkarmaktır.

Toponimikanın temel görevleri:

- a) ülke, bölge ve lokal coğrafi adların toplanması;
- b) yerel halkın kullandığı coğrafi terimlerin kaydedilmesi;
- c) coğrafi adların çeşidine uygun olarak araştırılması;
- d) tahrifata uğramış coğrafi adların ve kullanımdan kalkmış arkaik yer adlarının ortaya çıkarılması;
- e) Azerbaycan`daki yer adlarının, başka Türk cumhuriyetleri ve Türklerin yaşadığı farklı bölgelerdeki yer adları ile karşılaştırmalı incelenmesi vs.

1.2. YER ADLARININ İNCELENMESİNİN KURALLARI

Azerbaycan`ın Türk kaynaklı yer adları fonunda dikkati ilk önce, daha yazılı Azerbaycan Türkçesi mevcut olmadığı zaman oluşmuş yer adları çekmektedir (**Ahundov, 1983: 8**). Azerbaycan`ın yer adları fonunda farklı kaynağa sahip halk, milli azınlık, etnik azınlık, soy ve kavimlerin dillerinde mevcut olan coğrafi adlara rastlamaktayız.

Araştırmacılar, Protoazerbaycan etniğinin Azerbaycan topraklarında M.Ö. III-I. binyıllarda meskunlaştığını göstermektedir. (**Memmedov, 1993: 14**) Uzun yıllar yürütülen araştırmalar sonucunda Azerbaycan`da mevcut olan coğrafi adların oluşumunun temelinde aşağıdaki etkenlerin durduğu ortaya çıkarılmıştır:

1. Azerbaycan toponimlerinin bir kısmı ülkede yaşayan etniklerin veya kavimlerin adlarını yansıtmaktadır. Bu bakımdan Azerbaycan tarihine ait eski yazılı kaynaklar, tarihi eserler ve anıtların, yazıtların toponimlerin öğrenilmesi için en güvenli kaynaklardır. Eski Azerbaycan etnonimleri (etnik isimleri) ile ilgili bilgilere birkaç kaynak ve araştırmalarda rastlayabiliriz. Bu nedenle bu isimlerin araştırılması zamanı çoğu zaman eski kaynaklara baş vurulur. Maalesef Azerbaycan`da yaşamış kabile ve kavimlerin isimleri günümüze kadar çok az miktarda araştırılmıştır (**Yusifov, 1961: 79**).

Eski Azerbaycan etnonimlerini yansıtan toponimlerin 3000 yıllık geçmişi vardır. Antik ve Orta çağ kaynaklarında Kafkas Albanyası (Bu devlet hakkında bilgi verilecek) topraklarında Sak, Kaspi, Alban, Silv, Hun, Gargar, Mesket, Uti, Kenger ve diğer kavimlerin isimlerine rastlanılmaktadır. Antik Yunan coğrafyacısı Strabon (M.Ö. 1-M.S. 1. yy) Albanya`da 26 kavmin yaşadığını göstermektedir (**Bkz. Strabon, 1964**).

Azerbaycan`da halk, etnik grup, kabile ve kavim isimlerini yansıtan etnik kökenli yer adlarına aşağıdaki coğrafi isimler örnek gösterilebilir: Alpot köyü (Berde rayonu), Boyat köyü (Ağcabedi, Neftçala, Ucar, Şamaxı rayonları), Hunan Ovası (Tovuz rayonu), Satırtepe (Masallı rayonu) vs.

2. Doğa olayları ile bağlı (yıldırım, leysan, yağmur, sel, taşkın, tifi vs.) oluşmuş toponimler: Sellidere (Gobustan rayonu), Çovgunkaya (Lerik rayonu), Yıldırımli yokuş (Kelbecer rayonu), Rüzgarlıtepe (Aksu rayonu) vs.

3. Bazı coğrafi isimlerin oluşmasında tamlayıcı özellik ve diğer faktörler öne çıkmaktadır. Tamlayıcı gibi kullanılan kelime ise bu genellemeyi yansıtmakta, kesinleştirmekte ve diğerlerinden farklı kılmaktadır. Örneğin, Kuzeykent (Aksu

rayonu), Kuzeyyamaç (Kelbece rayonu), Kibledağ (Abşeron rayonu), Güneymehle köyü (Guba rayonu), Güneykışlak (Zengilan rayonu) vs.

4. Bir kısım yer adları coğrafi objenin çevredeki olaylara ve nesnelere benzetilmesi yoluyla oluşmuştur. Söz konusu coğrafi adlar belirli arazinin, farklı objelerin zahiren önceden insan zihninde oluşan nesne ve olaya benzetilmesine göre ortaya çıkmıştır. Örneğin, Kotankaya (Laçın rayonu), Çömçe deresi (Aksu rayonu), Kotandağ (Kazak ve Nahçıvan rayonu), Yorgan deresi (Hocavend rayonu), Tahta kaya (Şeki rayonu) vs.

5. Toponimlerin bir kısmı inançlar ve rivayetlere dayanarak oluşturulmuştur. Bilindiği gibi inançlar insan ve doğa olaylarının karşılıklı ilişkisi temelinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Cinli Zeyneli köyü (Göranboy rayonu), Cinderesi (Masallı rayonu), Cinlik köyü (Akdam rayonu), Ziyaret dağı (Göygöl rayonu), Cinli tepe (Kazak rayonu), Pir kaya (Şeki rayonu) vs.

6. Azerbaycan toponimlerinden bir kısmı, coğrafi adların oluşması ve gelişmesinde önem taşıyan renk isimlerinin katılımı ile ortaya çıkmıştır. Bu tür adlar Azerbaycan toponimiyasında çoğunluk oluşturmaktadır. Örneğin, Akbulak köyü (Celilabad rayonu, Laçın rayonu, Tovuz rayonu), Karagüney köyü (Kelbecer rayonu, İmişli rayonu, Sabirabad rayonu), Kırmızıkent (Neftçala rayonu), Bozdağ (Lerik rayonu), Bozdüz (Eskeran rayonu), Göktepe şehri, Göktepe çayı ırmağı (Celilabad rayonu), Sarıkaya (Lerik, Kelbecer, Ordubad, Astara, Laçın rayonları), Sarıtoprak tepesi (Masallı rayonu), Sarıkaya köyü (Zerdab rayonu) vs. (**Memmedov, 2007: 19**)

7. Bir kısım toponim rakamların katılımıyla oluşmuştur. Bir kural olarak sayı belirten kelimeler toponimlerin birinci kısmını oluşturmaktadır. Bu tür coğrafi adların içeriğinde yalgız, tek, yek, goşa (çift), ekiz (ikiz) kelimelerine ve 3, 4, 5, 6, 7, 9, 40 sayılara rastlanmaktadır. Azerbaycan toponimiyasında aşağıdaki sayı belirten toponimler bulunmaktadır: Yalgıztepe (Akdam rayonu), Tekdam köyü (Kelbecer ve Masallı rayonları), Tektepe dağı (Tovuz rayonu), Tekardıç tepesi (Cebrayıl rayonu), Yekdar köyü, Yektepe (Lerik rayonu), Goşadize köyü (Nahçıvan, Ordubad rayonları), Goşakaya (Tovuz, Goranboy rayonları), Üçparmak tepesi (Cebrayıl rayonu), Dörtçinar (Fizuli rayonu), Dordgardaş dağı (Laçın rayonu), Beştala köyü (Neftçala rayonu), Yedişalban (Yedidirek) tepesi (Laçın rayonu), Yedibulak deresi (Göyçay rayonu), Dokuzdere (Fizuli rayonu), Kırkbulak yaylası (Masallı rayonu), Kırkkız dağı (Eskeran rayonu) vs.

8. Bir kısım coğrafi ad Azerbaycan`ın değişik bölgelerinde yerleşim alanlarının adlarına dönüşerek oykonimler oluşturmuşlar. Bu tür adların araştırılması sonucu oronimlerin köken itibarile oykonimlerden daha eski olduğu ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, belli bir dağın ismi ile özdeşleşmiş köyün ismi ortaya çıktıkta, artık söz konusu dağın ismi çoktan bu köyün sakinleri tarafından biliniyordu. Örneğin, Karaçukur kasabası (Surahani ilçesi), Karakaya köyü (İsmayilli, Yardımlı, Nahçıvan rayonları), Dardere köyü (Daşkesen rayonu), Karaçala kasabası (Salyan rayonu), Akkaya köyü (Kelbecer rayonu) vs.

9. Coğrafi objelerin bir kısmı yerleşim alanları arazisinde bulunduğundan, söz konusu yerleşim alanlarının adlarını kendi adlarında yansıtmaktadır. Bu tür coğrafi adların kaynağını ve anlamını belirlemek için yerleşim yerinin adının kaynak ve anlamını araştırmak gerekir. Örneğin, Arvadi tepesi (Masallı ilçesi Arvadi köyü), Seyidler çökeği (Kürdemir ilçesi Seyidler köyü), Celair dağı (Celilabad ilçesi Celair köyü), Ordubad ovası (Ordubad ilçesi), Nahçıvan ovası (Nahçıvan şehri) vs.

10. Şahıs isimleri taşıyan yer adları. Genelde artı ve eksi coğrafi relyeflerden tarım amaçlı yararlanılması, her hangi bir arazide ilk defa meskunlaşması sonucunda ortaya çıkmıştır. Büyük coğrafi objeler hayvancılıkla (yayla ve kışla), küçük coğrafi objeler ise genellikle tarım amaçlı kullanılmıştır. Bu nedenle küçük coğrafi objeler eskiden tarımsal amaçla kullanılmak için devlet tarafından insanlara verilmiş ve sahiplerinin ismini taşımıştır. Örneğin, Gülmammed deresi (Masallı rayonu), Ahmed çalası (Gubadlı rayonu), Şirmammed tepesi (Lerik rayonu), Cemil ovası (Astara rayonu), Eymuz köyü (Aktaş rayonu), Emirköyü (Gedebey rayonu), Semedabad köyü (Yevlah rayonu) vs.

Coğrafi adların araştırılması zamanı yukarıda belirtilen bölgünün dikkate alınması araştırmacının doğru sonuçlara ulaşmasını, yanlış mülahazalardan kaçınmasını sağlamaktadır.

1.3. AZERBAYCAN`DA YER ADLARININ KAYNAKLARI

Tarihi kaynaklar Güney Kafkasya`nın en eski yerleşim alanlarının çoğunun Azerbaycan`da bulunduğunu kanıtlamaktadır. Azıh Mağarası, Gobustan kaya yazıları vs. bu savı destekleyen tarihi arkeoloji önemli kanıtlardan bazılarıdır. Araştırmacı M. Hüseyinov`un arkeoloji kazıntı zamanı Azıh mağarasında bulunmuş “Azıh adamı (Azıkantrop)” üzerinde yaptığı araştırmalar zamanı Azerbaycan`da insanların 2-2,5 milyon yıl önce yaşadığına dair akteolojik kanıtlar bulunmuştur (**Azerbaycan**

Arkeolojisi. 2008: 133). Nadir insan yerleşkelerinden biri olan Azılı mağarasının ilkel toplumun oluşumu gelişimi, maddi ve manevi yaşamının incelenmesi bakımından çok büyük önemi bulunmaktadır. Böyle bir mağaranın bulunduğu Azerbaycan kuşkusuz coğrafi adların çok eski, tarihi geçmişe sahip olması ile de öne çıkmaktadır. Araştırmalar Azerbaycan topraklarındaki coğrafi adların çok eskilere ait olduğunu kanıtlamakta, Milat`tan önceki kaynaklarda coğrafi isimlere rastlanılmaktadır.

Bilindiği üzere, yer adları ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalar farklı kaynakların yardımı ile yapılmaktadır. İçeriğine göre çok değişik özelliklere sahip olan söz konusu kaynaklar üç kısma ayrılmaktadır:

1.3.1. Yazılı Kaynaklar

Sümer-Akad, Asur ve Urartu çivi yazılarında Azerbaycan topraklarında bulunan bazı coğrafi ad ve etnonimler yer almaktadır. Söz konusu etnonimlerden Lullu (Lullubey), Kutı, Turukki, Subir, Kassi ve diğerleri gösterilebilir. Toponimlerden Alateye, Uıştiş, Gızılıbunda, Gantau, İzurtu, Burullum, Zikirtu, Andia, Terna Azamerun, Şıla gibi çok sayıda coğrafi yer adları da bu kaynaklarda yer almaktadır (**Mammadov, 2007: 22**)

M.Ö. VIII-VII. yy.`a ait Urartu çivi yazılarında Azerbaycan`da bulunan yirmi kadar yerleşim alanının adı kaydedilmiştir. G.M.Melikişvili`ye göre söz konusu adlardan bazıları şunlardır: Alzira, Pulad, Agra, Ateza, Eriaxi, Ela, Ema, İrguma, Sıla, Nirua vs. (**Melikişvili, 1960: 416, 443**).

Orhon-Yenisey kitabelerinde, aynı zamanda Antik Yunan ve Roma kaynaklarında bazı toponimler bulunmaktadır. Miletli Hekatey`in M.Ö. VI-V. yy.`larda, Yunan tarihçisi Herodot`un (M.Ö. V. yy.) eserlerinde Aras ve Kura hidronimlerinin adları ilk kez karşımıza çıkmaktadır. Bu kaynaklarda Hazar Denizi`nin adı Girkan, Kaspi olarak geçmekte, Müg, Uti kavimlerinin adları da bulunmaktadır. Büyük Plini (I. yy.) Kafkas Albanyası`nın payitaht şehri olan Kabala`nın adını kaydetmiştir. (**Memmedov, 2007: 22-23**)

Ünlü Yunan gezgini Strabon`un (M.Ö. 64-63 - M.S.24-23) “Coğrafya” eserinde Azerbaycan`da bulunan çok sayıda coğrafi ad kaydedilmiştir: Alazan, Kambit, Kaspiana, Arpaksena, Kura, Gazaka, Sakasena (şimdiki Şeki), Mateika, Kafkasos (Kafkas Dağı) Sandolan, Vera vs. Adı geçen toponimlerden bazıları Yunan dilinde farklı yazıldığı için onların yazılışında bazı değişiklikler oluşmuştur. Örneğin, Araksena – Aras nehri, Kor – Kura nehri, Kafkasos – Kafkas, Sakasena – Şeki vs.

Araştırmacı G.Geybullay`e göre Kambiç Albanya`da Ganık (Alazan ve Gabırrı (İori) nehirleri arasında) vadisinin adıdır. **(Geybullayev, 1991: 439-440).**

Ünlü Roma coğrafyacısı Büyük Plini, Antik Azerbaycan`ın bazı coğrafi adları ile bağlı ilginç bilgiler vermiştir **(Vestnik Drevney İstorii, 1949: 297)**. Plini`nin kitabında Aras, Kura, Alazan hidronimlerinin adı kaydedilmiştir. Kafkas Albanyası`nda bulunan bazı coğrafi adlar kaydeden Plini, bu adlarla ilgili bilgiler de vermekte, Alban şehri Kabalaka`nın (şimdiki Gabala rayonu) adını zikretmektedir.

Antik Yunan düşünürü Klavdiy Ptolomey (85-165 yılları) “Coğrafya” eserinde Kafkas Albanyası devletindeki bazı coğrafi adlardan bahsetmiştir. Eserde bu devletin topraklarında mevcut olan 29 şehir ve büyük yerleşim alanının adı geçmiştir. Bu adlardan bazıları şöyledir: Kamexiya, Kabala, Abliana, Deglana, Tabilaka, Albana, Niga (şimdiki Şeki), Moznata, İyna, Embolea, Baruka, Gangara, Gelda, Baxkia, Xabota, Kessiya, Tuina, Gelda, Kür, Albana, Xadaxa, Soana vs.

Antik kaynaklar Azerbaycan toponimiyası ile bağlı farklı bilgiler içerseler de, bu bilgilerin bir kısmı ilk kaynaktan değil, kendi saleflerinin eserlerinden, yol kayıtlarından alınmıştır.

Alban tarihçisi Musa Kalankaytuklu`nun (VII. yy.) “Alban Tarihi” eserinde Dağlık Karabağ`ın arazisi “Artsak” olarak gösterilmiştir **(Kalankaytuklu, 1993: 64)**. Yaygın kaniya göre Artsak oronimi eski Türk dillerinde “Art” – bağ, bahçelik, meyve bahçesi **(Drevnetyurkskiy Slovar, 1969: 64)** ve M.Ö. VII. yy`da Azerbaycan`a göç etmiş eski Türk kavmi olan Saka kavminin adının birleşmesinden oluşmakla, “Sak bahçesi”, “Sak toprağı”, “Sakların diyarı” anlamına gelmektedir **(Geybullayev, 1991: 101)**. Söz konusu eserde Tilagat tepesi, Çaylak ovası, Terter vadisi vs. coğrafi adlar da bulunmaktadır. Alban Tarihi eserinde Uti ülkesi, Gargar ovası, Lipinler ülkesi, Kambeç, Kabala vilayeti gibi coğrafi adlar da yer almaktadır.

Eski Azerbaycan toponimlerinin bir kısmına V-IX. yy. Gürcü kaynaklarında da rastlanmaktadır **(Meliksetvekoy, 1939)**. Ereti, Gah, Gurmuk, Xunan, Şirvan, Gülüstan, Bagavan vs.

En değerli kaynaklardan biri de X. yy.`a ait “Hudud-el Alem” eseridir **(Xudud-al Alem, 1930)**. Bu eserde ülkelerin ve aynı zamanda Azerbaycan`ın poleotoponimlerinin bir kısmı – Azerbaycan, Kura, Aran, Beylegan, Nahçıvan vs. zikredilmektedir. İsmayılı ilçesinde bulunan Lahıç kasabası yakınındaki dağlardan birinin adı Niyaldağ`dır. Bu oronimin anlamı bilinmiyor. X. yy.`a ait Farsça “Hudud-el Alem” eserinde Güney Azerbaycan`da Hazar Denizi`nin güney-batısında Niyaldağ

oroniminin adı kaydedilmektedir. Bu bilgiyi yorumlayan V.F.Monorski Lahiçların İran'ın Lahican vilayetinden bir zamanlar Azerbaycan'a göç ettiklerini ve İsmayılı ilçesinin Lahiç kasabasına yerleştiğini, söylemekte ve Niyaldağ adının da, aynen Lahiç adı gibi kendileri ile getirdiklerini ve yerleştikleri bölgede bulunan bir dağa verdiklerini kaydediyor. (**Mironskiy, 1963: 39**).

Azerbaycan şairi Gatran Tebrizi (X. yy.) ilk defa olarak Mil ovasının adını yazmıştır (**Tebrizi, 1967: 86**).

IX-X. yy.'da yaşamış Arap gezginlerinin eserlerinde Azerbaycan'ın bazı toponimlerine rastlanılmaktadır. IX. yy. Arap gezgini El-Mesudi kendi eserinde Arran'da (Kuzey Azerbaycan'da) Sanar ve Barmak (şimdiki Beşparmak kayası) toponimlerini kaydetmektedir (**Velihanlı, 1974: 495**). Söz konusu toponimlerin eski Türk dillerinde Sengir (Azerbaycan dilinde Menger), burun (dağın burnu), (**Drevnetyurkskiy slovar, 1969: 495**) ve Parmak tepe (**Geybullayev, 1983: 76-78**) kelimeleri ile bağlı olduğu yazılmıştır. İbn Hordadbeh (IX. yy.) Arran'da Şirvan kayası, Musa kayası adlarını kaydediyor. (**Velihanlı, 1974: 18**). Büyük ihtimalle bu iki ad şimdiki Beşparmak kayasının diğer adlarıdır. (**Memmedov, 2007: 25**).

El-İstehri (X. yy.) ilk defa olarak Bakü toponimini kendi eserinde kaydetmiştir. Bu toponimin eski Türk dillerinde “bekü” – “tepe” anlamına geldiği ihtimal olunur (**Guseynzade, 1970: 85**). Bazı kaynaklarda ise Bakü'nün çok rüzgarlı bir yer olduğunu öne sürerek, buradan hareketle bu adın Farsça olduğunu, Badi Kuze – Rüzgarlar şehri anlamına geldiği kaydedilmektedir.

El Balazuri (X. yy.) Azerbaycan ve Gürcistan'ı gezmiş, gezdiği yerlerdeki tüm maktotoponimleri toplamış ve onlarla ilgili söylenen rivayetleri kaydetmiştir. Gabala, Berde, Tarter (Turtur), Şeki (Sakkan), Şemkir, Şirvan, Şabran, Gazax El Balazuri'nin kaydettiği coğrafi adlardan bazılarıdır.

XI-XII. yy.'a ait “Kitabi-Dede Korkut” destanlarında Azerbaycan'ın bazı eski yer adları kaydedilmiştir (**Kitabi-Dede Korkut, 1978: 51-53**). Destanda aşağıdaki coğrafi adalara rastlanmaktadır: Alınca (Elince) kalesi, Sallahana kayası, Gence, Bayat obası, Berde, Akçakale, Akkaya, Mardin kalesi, Düzmürt kalesi, Sancudan, Karadağ, Derbent, Sürmeli vs.

XII. yy. Alban tarihçisi Mikitar Goş'un eserinde “Gag düzü” oronimi kaydedilmiştir. Bu oronim XI. yy. Gürcü kaynaklarında (**Meliksetbekov, 1939: 9**) ve XIII. yy.'a ait diğer kaynaklarda da belirtilmiştir (**Şixab ad-Din, 1973: 205**). “Gag”

kelimesini eski Türk dillerinde “semen” kelimesi ile bağdaştırılabilir. Çünkü Gag ovası şimdiki Karayazı ovasında bulunmaktadır.

XIII. yy. Arap gezgini Yakut el-Hemevi'nin “Coğrafi Adlar Sözlüğü”nde Azerbaycan`la bağlı coğrafi adların sayısı binden fazladır. (**Al-Xamavi, 1983: 21-29**). Sözlükte bulunan bu coğrafi adlardan bazıları şunlardır: Şirvan, Becrevan, Şabran, Hizan, Bakı, Maskat, Samur, Gazax, Xunan, Ur, Xınalık, Şemkir, Baylakan, Berde, Gargar, Varsan, Aran, Hazar, Erdebil, Terter, Aras, Muğan, Nahçıvan, Xal-xal vs.

Hamdulla Gezvini'nin (XIII-XIV. yy.) “Nüzhet el-Klub” eseri Azerbaycan coğrafi adlarının araştırılması bakımından önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Yazar bu eserinde Nahçıvan, Bilesuvar, Azerbaycan gibi toponimlerin anlamı ve kaynağı ile bağlı ilk defa olarak mülahazalar yürütmüştür. (**Kazvini, 1983: 36-65**).

Yukarıda adları belirtilen XIII. yy. kaynaklarına dayanarak Azerbaycan`daki coğrafi adların araştırılmasına söz konusu yüzyılda başlanıldığı söylenilebilir.

Azerbaycan`da binlerce toponime aşağıda adları belirtilen kaynaklarda rastlanmaktadır.

XIV. yy.`da yaşamış tarihçi Reşideddin'in eserinde Kingit, Oyrat, Sukait, Kilizi, Uriat, Celair, Pilesuvar, Curiat (Corat) vs. coğrafi adlar kaydedilmiştir (**Raşid Ad-Din, 1952: 77-78**). Azerbaycan şairi Bedr Şirvani'nin (XV. yy.) eserlerinde birkaç poleotoponim mevcuttur. Tatistan, Ucan, Salyan, Türyançay, Berde, Şamahi, Gocalançay, Zerdab, Bergüşat vs. (**Sadiyev, 1973: 27**).

Abdur-Reşit Bakuvi'nin (XV. yy.) eserinde (**Bakuvi, 1971: 201**) aşağıdaki toponimlerin adı kaydedilmiştir. Aran, Aras, Kura, Şamhor (Şemkir), Gence, Beylegan, Muğan, Berde, Şabran, Hezran, Bakı, Şirvan vs.

Türk gezginlerinden Evliya Çelebi, Avrupalı gezginlerden Marco Polo, Adam Oleari'nin eserlerinde yer alan coğrafi adlar, Azerbaycanlı tarihçiler Hacı Zeynelabdin Şirvani, Ahmet Bey Cavanşir, Mirza Adıgözelov ve diğerlerinin yol seyahat kayıtlarında ve eserlerinde XVII-XIX. yy. Azerbaycan`da ve İran`da bulunmuş Rus memurlardan İ.Brikov, A.P.Volinski, P.G.Bukov ve diğerlerinin eserlerindeki toponimler de bu açıdan önemlidir.

1.3.2. Epikrafik Kaynaklar – Taş Kitabeler

Azerbaycan`da bulunan yer adlarının kaynakları arasında epikrafik kaynaklar ilgi çekmektedir. Azerbaycan`ın değişik bölgelerinde Antik ve Orta Çağ dönemlerine

ait çok sayıda taş kitabeler bulunmaktadır. En eski kitabelere Urartu çivi yazıları örnek gösterilebilir.

XII. yy.`a ait olan Xotaveng mabedi şimdiki Kelbecer ilçesinde bulunmuş ve toponimik kaynak olarak çok değerlidir. Bu tarihi mekanda Katex kalesi, Alahe köyü, Handaberd kalesi, Arpa köyü, Alue kenti, Almaca, Navraxbyur çeşmesi, Koturçay örüşü, Hakara kalesi, Manan deresi ve diğer toponimlerin adı kaydedilmiştir **(Göyüşov, 1972: 71-72)**.

Sonraki yüzyıllarda Azerbaycan`ın toponimiyası genellikle taş kitabelerde yer almıştır. Söz konusu kitabelerde saygın kişilerin isimleri yazılmış ve bu isimler yerleşim alanlarına da verilmiştir. **(Memmedov, 2007: 28)** Örneğin, Pir Vahid, Pirşahı, Pir Abdukasım vs. Söz konusu yerleşim alanlarında koruma altına alınan taş kitabeler incelenirken ulaşılan başka bir bilgi ise adları kaydedilen kişilerin XVII. yy.`da yaşadıklarıdır. Doğal olarak onların adları ile bağlı olan coğrafi toponimlerin aynı dönemde oluştuğu söylenebilir. Taş kitabeleri inceleyerek bir kısım toponimlerin hangi tarihte oluştuğunu belirlemek mümkündür. Örneğin, İsmayılı ili Talıstan köyünde bulunan Cavanşir kalesinin duvarındaki taş kitabeden kalenin VII. yy.`da yapıldığı anlaşılmaktadır. Sıkkale (Bakü- İçerişehir), üzerindeki taş kitabeye dayanarak kalenin 1708 yılında yapıldığı, mimarın adının kaleye verildiği anlaşılmaktadır. Nahçıvan`da bulunan Muminehatun Türbesi`nin Kufi hatla yazılmış kitabesinden, türbenin 1186-87 yıllarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bakü`de bulunan Kız Kulesi`nin dış duvarında bulunan kitabede kulenin XII. yy.`da yapıldığı yazılmaktadır.

1.3.3. Folklor Kaynakları

Azerbaycan yazılı olmayan halk edebiyatında epik-lirik türde çok sayıda kahramanlık ve aşk destanları mevcuttur. Bu da çok normal bir durumdur, çünkü Yakın ve Orta Doğu halklarının yazılı ve yazılı olmayan edebiyatında destanlar çok yaygındır.

Destanların yarısından fazlası kadim zamanlarda yaşamış kabile ve kavimlerle bağlı olayları, gelişmeleri, farklı düzeylerde yansıtan en eski örneklerdir, bazıları ise insanların mitolojik varlıklarla mücadelesini konu almaktadır.

Azerbaycan destanları genel olarak yazılı olmayan halk edebiyatının ürünüdür. Bu destanlar şiir (nezm) ve hikâyenin (nesrin) dönüşümlü kullanılması ilkesine

dayanır. Destanlarda yaşanan olaylar, anlatılar hikâye, kahramanların konuşmaları, heyecan ve ıstırapları ise şiirle anlatılmıştır.

Azerbaycan`da Orta çağa ait olduğu bilinen destanlarda binlerce coğrafi nesnenin adı bulunmaktadır. Obalar, dağlar, yaylalar, köyler, şehirler, ovalar, dereler, nehirler, göller, kaleler, ormanlar bu destanlarda coğrafi obje olarak adları ile yer bulmuştur. Söz konusu destanlar bu açıdan çok değerlidir. Azerbaycan destanlarının ilk yazılı olmayan örneği “Kara Melik” destanıdır. Sonralar Türklerin yaşadıkları coğrafyalarda birkaç ortak destan, örneğin, Kitabi-Dede Korkut, Köroğlu, Aslı ve Kerem, Tahir ve Zehre, Aşık Garip vs. destanlar oluşmuştur.

Araştırmacıların elde ettiği sonuçlara göre Azerbaycan destanları tür itibariyle üç kısma ayrılmaktadır (**Memmedov, 2007: 29-30**):

a) Kahramanlık destanları. Kitabi-Dede Korkut, Köroğlu, Kaçak Nebi gibi kahramanlık destanlarında Azerbaycan halkının yabancı işgalcilere ve halka karşı kötü tutum içindeki yönetimlere karşı yürüttüğü mücadeleden bahsedilmektedir.

b) Aşk destanları. Leyla ile Mecnun, Hüsrev ile Şirin, Aslı ile Kerem, Tahir ile Zühre, Valeh ile Zernigar vs.

c) Aile ve Dini destanlar. Alihan ile Peri, Aşık Garip, Nevruz ve Gendab vs. Aile ve toplumsal yaşamla ilgili bu destanların dışında dini destanlar da mevcuttur.

Yukarıda adları kaydedilen destanlarda halkın kahramanlığı, fedakâr emeği, saf sevgisi konu alınmıştır. Azerbaycan yer adlarının tarihinin belirlenmesinde, kaynağının ve anlamının incelenmesinde destanlarda mevcut olan coğrafi adlar büyük önem taşımaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN YER ADLARININ KAYNAĞA GÖRE ÇEŞİTLERİ

2.1. TÜRKÇE YER ADLARI

Azerbaycan etnik yapı itibariyle çok karmaşık bir ülkedir. Azerbaycan`da Türk, Kafkas ve Farsdilli halklar yaşadığına göre, coğrafi adlar da genellikle bu dillerdedir. Buna uygun olarak Azerbaycan`daki yer adlarını üç büyük gruba ayrılmaktadır:

1. Türkçe yer adları;
2. Kafkas dillerine ait (Avar, Udin, Lezgi, Sahur vs.) yer adları;
3. Farsça (Talış ve Tat) yer adları.

İster Şeki bölgesinde, isterse de Azerbaycan`ın tamamında yer adlarının tamamına yakını Türk kaynaklı yer adları oluşturmaktadır. Diğer gruplara dahil olan yer adları ise çok az sayıda olmakla lokal karakter taşımakta ve azınlıkların yaşadıkları coğrafyalarda bulunmaktadır.

Türk kaynaklı yer adları da iki kısma ayrılmaktadır: Eski Türk kaynaklı yer adları ve Azerbaycan kaynaklı yer adları.

Söz konusu yer adlarının anlam ve çeşitlilik bakımından ayrıca incelenmesi gerekir. Azerbaycan yer adları biliminde Türk-Azerbaycan kaynaklı çok sayıda yer adları bulunmaktadır. Bu coğrafi adları oluşturan kelimelerin anlamlarını çağdaş Azerbaycan Türkçesi ile açıklamak mümkün olmadığı için, söz konusu yer adlarının eski Türkçe olduğu kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, bu coğrafi adlar eskiden Azerbaycan dilinde mevcut olmuş ve günümüze gelene kadar anlamları giderek unutulmuştur. Böylece toponimlere yansımış, kalıplaşmış bu kelimeler bir taraftan Türkçe yer adlarının çok eski olduğunu göstermekte, diğer açıdan ise Azerbaycan Türkçesinin tarihi bakımından çok değerli örneklerini oluşturmaktadır. Fakat belirtmek gerekir ki, benzerleri diğer Türk dillerinde kalmakta devam eden söz konusu yer adları zamanla Azerbaycan dilinin yapısına ve gramer kurallarına uygun bir biçim almıştır.

Eski Türkçe yer adlarının her üç coğrafi obje adlarında mevcut olması şunu göstermektedir: eskiden bu terimler bu arazide yaşamış Türk kavimlerinin dilinde mevcut olmuş, daha sonraki dönemlerde ise giderek unutulmuştur. Söz konusu gerçekliğin kendisi ise daha önemli bir sonuca varmaya olanak sağlıyor: Türk

kavimleri Azerbaycan`ın otantik kavimleridir. Son yıllardan yürütülen toponomik araştırmalar sonucunda Azerbaycan`da Türk kavimlerinin 4000 yıl bundan önce yaşadığına dair bulgular elde edilmiştir (**Yusifov, 1961: 193**).

Yer adları, toplumsal-coğrafi sistem olmakla, halkın dilinin dialektik bütünlüğünün yansımasının ürünü, halk tefekkürünün mekan-zaman ifadesidir. Diğeri bir deyişle, yer adları belirli zaman ve mekan dahilinde halkın dili esasında coğrafi coğrafi objelerin adları tüm tarihi dönemlerde halka hizmet etmiştir. Azerbaycan`da coğrafi adlar sosyal-coğrafi öneme sahip bilgiler olmanın yanı sıra, Azerbaycan halkının coğrafyası, tarihi ve dili ile ilgili sistem oluşturmakta ve ülkede yaşayan Türkdilli kavimlerin meskunlaşma tarihini kanıtlamaktadır.

Azerbaycan`ın coğrafi konumu ve doğal koşulları kendine has özelliklere sahiptir. Arkeolojik kazılar, Azerbaycan`da çiftçiliğın yanı sıra, doğal coğrafi koşulların hayvancılık için de uygun olduğunu göstermektedir. Bu coğrafi özellikleri nedeniyle, eski Türk kavimleri Azerbaycan`a yerleşmişler. Bu durumun hemen hemen tüm Türk kavimlerinin geçmişinde mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Azerbaycan`da mevcut olan yer adlarının incelenmesinden de anlaşıldığı üzere, ülkedeki yer adlarının büyük çoğunluğu Türkçedir.

Azerbaycan yer adlarının araştırılmasının çok eskiye dayandığını gösteren kanıtlardan biri de, ülkedeki coğrafi adların bir kısmı bu gün de Azerbaycan Türkçesinde mevcut olan eski kelimelerden oluşmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, hayvancılıkla bağlı olarak dağlık bölgelerde yaşamış Türk kavimlerinin dillerinde relyefin en ince ayrıntılarını yansıtan kelimeler mevcuttur. Uzun yıllar yürütülen araştırmalar sonucunda Azerbaycan`da mevcut olan yer adları içinde aşağıdaki kelimelerin daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır: adur, alaşar, aran, art, bayir, bay, bel, bek, bük, buğart (buhur, bokur), bum, burđa, parmak, kapak, geşet, gir, in, ir, yazı, kepez, kotal, kömür, küdür, sal, sarp, sengir, tap, tas, ley, tong, tump, çul, çap, çat, çink, şulun vs. vardır (**Memmedov, 2007: 151**).

Günümüzde Azerbaycan Türkçesinde bu kelimelerin büyük çoğunluğu ya bulunmamakta, ya da yaygın olarak kullanılmamaktadır. Fakat aşağıdaki oykonim, dağ, tepe, kaya gibi coğrafi objelerin adlarında söz konusu kelimelerin hemen hemen hepsi varlığını hala korumaktadır. şimdi bu kelimelerin bulunduğu yer adlarından bazılarını inceleyelim.

Eski Türk dillerinde suvarılamayan yüksekliğe adur (adir) denilmiştir. Günümüzde Guba rayonunda Adur köyü de dağlık bölgede bulunmaktadır. Gerçekten

de, Türk dillerinde adur – dağlık yer, dağ yamacı anlamına gelmektedir. Uygurca ve Kırgızca da Adur-küçük tepe, tepelik arası, suvarılamayan arazi için kullanılmaktadır. Adur tepesi, Adur deresi, Adur yamacı (Guba rayonu), Adur güneyi (Hocavend rayonu, Arakul köyü) vs. yer adlarında adur kelimesi bulunmaktadır (**Memmedov, 2007: 152**). Böylece, adur kelimesinin geçtiği yer adlarının oluşumunun temel nedeni coğrafi bölgenin tarım için uygun olmadığıdır.

Azerbaycan yer adları arasında bulunan alaşar kelimesi de eski türk kavimlerinin dillerinde alçak dağ anlamına gelmektedir. Alaşar-Burovar sıra dağlarının (Talış Dağları'nın kuzey-doğusunda) ismi de eski Türkçe “alışar” (alasar) ve Talış dilinde “burovar” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Türk dillerinde “alasar”-dağ, Burovar ise Talışça “bur”-yüksek, “var”-yer kelimelerinden oluşmaktadır. Alışar Tepesi, Alışar Deresi (Babek rayonu, Derekent köyü), Alaşar Dağı (Lerik rayonu), Alaşar Kaya (Laçın rayonu), Alışar Yalı (Cebrayıl rayonu, Taşveyselli köyü), Alışar Deresi (Gubadlı rayonu, Aşağı Mollu köyü).

Aran Türkçe bir kelimedir ve birkaç eski kaynaktan bu kelimeye rastlanmaktadır. Aran-ovalık, sıcak iklimli yer anlamına gelmektedir. Bu eski Türkçe kelimenin geçtiği yer adlarından bazıları şunlardır: Arangörünen dağı (Taşkesen rayonu), Arangörünen tepe (Taşkesen rayonu, Almalı köyü), Arangörünen zirve (Oğuz rayonu), Aran kasabası (Yevlah rayonu) vs.

Azerbaycan yer adları arasında bulunan “art” kelimesi eski türk kelimesidir ve yayla, dağ geçidi, aşırım anlamına gelmektedir. Art kelimesinin geçtiği oronimler arasında Limert dağı (Lerik ilçesi), Sağartı yüksekliği (Gabala ilçesi), Salvart zirvesi, Salvart yaylası (Zengezur bölgesi), Sığart dağı (Zengilan ilçesi) gibi örnekler bulunmaktadır.

Eski Türkçe kelimelerden bir diğeri de “bair”dir. Bair kelimesini-tepe, yükseklik, dağ tiresi, dağ vs. anlamları bulunmaktadır. İçeriğindeki “er”, “el” ses değişmesi ile Bakü'de bulunan Bayıl yerleşim alanı, Bayıl burnu (Bair) ve Bayıl (Bakü) coğrafi adlarında “bail” kelimesi kullanılmıştır. Kitabi-Dede Korkut destanında Yeddi Bayır yer adı Yedi Tepe anlamına gelmektedir. Kelbecer rayonundaki Çal Bair dağı, Dağlık Karabağ'daki Kızıl Bair, Şamahı rayonundaki Çil Bair dağı, Lekir rayonundaki Bair dağı, Şerur rayonundaki Bair tepe, Şuşa rayonundaki Bairkan dağı, Laçın rayonunun Taşbulak köyü yakınındaki Çalbair dağı ve diğer toponimler aynı kabildendir.

Bazı Türk dillerinde “bay” (bey), zengin, ağa anlamlarına gelmektedir. Büyük olasılıkla Azerbaycan`da birkaç yer adlarında bulunan “bay” kelimesinin kökenini de bu kelime oluşturmaktadır. Nahçıvan`ın Şerur rayonundaki Ahura köyünden kuzeyde bulunan Baysal dağının adındaki “bay”, Deveci rayonundaki Baybeham dağının adındaki “bay”, Beybalalar köyü (Akdam rayonu), Baydal deresi (Zengilan rayonu Hacılı köyü), Baytalık dağı (Şuşa rayonu), Baytallı dağ (Taşkesen rayonu), Baytepe dağı (Fizuli rayonu), Beyahmedyard köyü (Abşeron rayonu), Baykara deresi (Laçın rayonu, Mirik köyü), Baydere (Taşkesen rayonu Karaçallar köyü), Baydak, Baybuğan dağı, Bayoba köyü (Haçmaz rayonu), Bayaul dağı (Zakatala rayonu), Baydere (Lerik rayonu, Akkışlar köyü), Baydik deresi (Terter rayonu, Karadağlı köğü) vs.

“Beşparmak” (diğer adı “Hıdırzinde”) dağı coğrafi adı eski Türk dillerinde “parmak”-tepe kelimesindedir. Parmak dağının ismine ilk kez IX yy.`da Arap gezginlerinden biri olan Mesudi`nin eserinden rastlanmaktadır. Kelbecer rayonundaki Barmagbine (Tepede bulunan bine) köy ismi, Türkçe bir kelime olan “parmak” kelimesinden türemiştir. Barmag dağı (Gubadlı rayonu), Barmaglar dağı (Laçın rayonu), Barmaglar yamacı (Gubadlı rayonu), Barmaglar güneyi, Barmaglar tepesi (Kelbecer rayonu Başlıbel köyü), Uzunbarmag dağı (Kelbecer rayonu), Üçbarmag tepe (Cebrayıl rayonu Tulus köyü) vs.

Bazı yer adlarında bulunan “bet” kelimesi – dağın yamacı, dağın göğüsü, aşırım, yükseklik anlamlarına gelmektedir. Bu tip oronimlere örnek olarak Baranbet dağı (Goranboy rayonu), Batabat tepesi (Şahbuz rayonu), Betbozdağ (Yevlah rayonu), Girdebet dağı (Guba rayonu), Çarçanbet dağı, Çarçanbet tepesi (Laçın rayonu), Hocabet dağı (İsmayılı rayonu), Şahnabet dağı (Guba rayonu) göstermek mümkündür.

Araştırmacılara göre eski Türk kelimesi olan “tepe”, Gedebey rayonunun adında bulunmaktadır. XIV yy.`a ait bir kaynakta bu yer adına Gatabek biçiminde rastlanmaktadır. Aslında Gedebey ismi Türk dillerinde get-“keşik”, “gözetçi” ve bek-“tepe”kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. “Gözetçi tepesi” (Karavul tepesi) anlamındadır.

Gözetçi karakolu anlamına gelin yer adlarına Karavul tepe (Zakatala rayonu Aşağı Tala köyü), Karavuldaş dağı (Yardımlı rayonu), Karavulüstü köyü (Guba rayonu), Karavultomba köyü (Gedebey rayonu), Karavultepe dağı (Şerur rayonu), Karavultepe zirvesi (Lerik rayonu), Karavulhane dağı (Ordubad rayonu), Karavul yalı (Goranboy rayonu) vs.

Türk dillerinde “bük”-çok anlamlı kelimelerden biri olup, ensiz dağ vadisi, dar kanyon, dağ geçidi ve benzer anlamlar taşımaktadır. Berde ilçesinin Bük köyü ve bu köyün sınırlarında bulunan coğrafi yer adlarında geçen “bük” kelimesine Azerbaycan`ın diğer bölgelerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, Büktaş dağı (Gence bölgesi), Bükdağı (Laçın rayonu), Bük deresi, Büktepe (Laçın rayonu Binkent köyü), Bük kanyonu (Lerik rayonu Akkışlak köyü) vs. Galeybuğurt dağı (Şamahı rayonu) yer adı ise orada bulunan eski kalenin adı ile benzerlik taşır. S.E.Şirvani`nin yazdığına göre, bu kalenin temeli XI-XII. yy.`da Şirvanşahlar devleti tarafından atılmıştır. Bu coğrafi adın anlamı şimdiye kadar tam olarak bilinmemektedir. Aslında dağın adı diğer Türk dillerinde şimdi de mevcut olan “buhur”, “bokur” kelimesinden türemiş ve “kambur” anlamına gelmektedir. Bilindiği üzere, Türk dillerinde “bığır” olarak geçen deve cinsinin adı da bu sözle bağlıdır. (**Memmedov, 2007: 155**)

Gabala ilçesinin Bum köyünün adı orada bulunan Bum kayasının adı ile aynıdır. Köyün arazisinde “Bum yamacı”, “Bum çukuru”, “Bum deresi”, “Bum tepesi”, “Bum yokuşu” adlı coğrafi yerler bulunmaktadır. Eski Türk dillerinde bum (boom, bom) – dik kayalık, nehir ile dağ arasında dar yer, sarp kaya anlamına gelmiştir. Bum deresi, Bum tepesi (Zakatala rayonu Matsek köyü), Bum kayası (Şerur rayonu), Bum geçidi (Yardımlı rayonu Kabakdibi köyü) ve diğer yer adlarında da bum kelimesine rastlanılmaktadır.

Karaburğa dağının (Kelbecer rayonu) adı Türk dillerinde kara-“sis”, “pus” ve burğa-“kapalı”, “kaplı” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur ve “zirvesi sisle kaplanmış dağ” anlamına gelmektedir. Karaburğa dağının zirvesi çoğu zaman bulutlarla, sisle kaplı olduğu için ona bu isim verilmiştir. Aslında bu durum bölgenin iklim özelliğinden kaynaklanmaktadır. Burgalı dere (Zengilan ilçesi, Birinci Ağalı köyü), Burğalı dere (Gazak rayonu, Kırıklı köyü), Karaburğa dağı (Gabala ve İsmayılı rayonları), Burğa kayası (Lerik rayonu), Burğa dağ (Nahçıvan) aynı kökene sahip yer adlarıdır.

Eski Türk dillerinde kanak (gabag) kelimesi, “sıra dağ” anlamına kullanılmıştır (**Memmedov, 2007: 156**). Azerbaycan`da bazı yer adlarında “ganag” terimi, “gabag” olarak kullanılmıştır. Bu tür yer adlarına Gabagdibi köyü (Yardımlı rayonu), Gabagtepe köyü (Taşkesen rayonu) gibi yer adlarından rastlanılmaktadır. Ganaq kuzey (Gedebey rayonu, Germeşedli köyü), Gabagdağ (Kelbecer rayonu), Gabag ova (Cebrayıl rayonu, Şihlar köyü), Gabagyal dağı (Gedebey rayonu), Gabagyal (Tovuz rayonu Kiren köyü) vs.

Azerbaycan`da “gır” kelimesinin geçtiği yer adları da bulunmaktadır ve eski Türk dillerinde bu kelime “dağ yamacı” “tenelik”, “hamar yer” anlamına gelmiştir (**Murzayev, 1984: 445**). Gırlar köyü, Gırlar tepesi (Aksu rayonu), Gırnag deresi (Şemkir rayonu, Mehmanlı köyü), Gırdağ balçık vulkanı (Abşeron ve Salyan rayonları), Gırıraç düzü (Gubadlı rayonu Halaç köyü), Gır dağı (Nahçıvan), Gırmeki tepesi (Bakü şehri, Balakanı kasabası), Gırcı ovası (Terter rayonu Garaçı köyü) vd. yer adları, coğrafi bölgenin özelliklerini yansıtmaktadır.

Azerbaycan`da eski Türkçe yer adlarında rastlanılan kelimelerden biri de “in” kelimesidir. Yatak, kanyon, mağara, çukur anlamına gelen “in” kelimesine Azerbaycan`ın farklı bölgelerinde bulunan yer adlarından rastlanılmaktadır.

Azerbaycan`da yer adları içinde “yazı” kelimesinin geçtiği bir kısım coğrafi adlar da bulunmaktadır. “Yazı” kelimesi eski Türk dillerinde nehir, ırmak, deniz kenarı, kırsal, düzengah anlamlarını yansıtmaktadır. Akyazıbuduk köyü (Guba rayonu), Akyazı ve Tarayazı (Gubadlı rayonu), Ağyazı kırsalı (Zakatala rayonu), Akçayazı köyü (Laçın rayonu), Akçayazı çukuru (Gah rayonu), Karayazı kırsalı (Gazah rayonu), Yazı çukuru (Oğuz rayonu) ve diğer yer adlarında bu kelime geçmektedir. Aynı kelime eski bir coğrafi terim olmanın yanı sıra, günümüzde de bazı Türk dillerinde mevcuttur.

Yazı terimi tahrif olunmuş biçimde Gülezi yerleşim alanı (Abşeron rayonu) ve Çerteyaz ovası (Kürdemir rayonu) yer adlarında da bulunmaktadır. Çerteyaz yer adı eski Türk dillerindeki çert – “kısım”, “parça” (**Drevnetyurkskiy Slovar, 1969: 141**) ve yazı – “ova” kelimelerinden oluşmakla, ovanın bir kısmı (parçası) anlamına gelmektedir. Çerteyaz köyünün coğrafi konumu da (Kura nehrinin sol kısmında bulunuyor) bu iddiayı kuvvetlendirmektedir.

Eski Türk kaynaklı yer adlarından biri de Kepez`dir. Göygöl ilçesinde bulunan Kepez dağının ismi Laçın ilçesinin Binkent köyünün yakınındaki Kepeztepe, Lerik ilçesinin Gövdere köyünün güneyinde bulunan Kepezdere, Dağlık Şirvan`daki Kendağ, Şamahı`daki Kengiz dağı adlı yer adları ile benzerlik oluşturmaktadır. Kepez kelimesi Türk dillerinde “kann (kannı) – “kaya”, “kayalı”, “yamacı derenin yukarı kısmı” anlamına gelmektedir (**Memmedov, 2007: 158**).

Kotal sözü Türk dillerinde “sarp yokuş”, “dağ geçidi”, “dar keçid”, “dağ sırtı” vs. anlamlarda kullanılmaktadır (**Radlov, 1911: 131**). Bakü ilinin Karadağ rayonunda bulunan Kotal elatı (Elat kasabası yakınında) yer adında bu kelime bulunmaktadır. Bu terim, Kotalparak çölü, Kotalparak deresi, Kotalparak tepesi (Gah rayonu Zeyem

köyü), Ketelparak köyü, Kotaltepe, Kotaldere (Berde rayonu) vs. yer adlarında bulunmaktadır. Buryatça ve Moğolcada ise bu terim “kutul” ve “kugal” olarak bulunmaktadır.

Azerbaycan`da yer adları içinde “kömür” kelimesinin geçtiği birkaç coğrafi isim bulunmaktadır. Kömürdehne köyü (Guba rayonu), Kömür köyü (Şahbuz rayonu), Kömürdağ (Yardımlı, Lerik, Masallı rayonları), Kömürlüdağ (Şerur rayonu), Kömür geçidi, Kömürdağ (Oğuz rayonu), Kömürlügök zirvesi (Lerik rayonu) vs. Söz konusu yer adlarının tümünün adağ kömürü ile bağlantılı olarak oluştuğunu söylemek doğru değildir. Araştırmalar bu yer adlarının bazılarının eski Türk dillerinde kömür – “dağ başında dar kayalık”, “uçurum yer” kelimelerinden oluştuğunu göstermektedir (**Memmedov, 2007: 158**).

Türk dillerinde “küdür” (gudur) terimi “sıralı dağlar”, “dalgavari yükseklikler” anlamındadır. Küdürlü köyü (Şeki rayonu), Gıdır geçidi (Büyük Kafkas Dağları`nda dağ sıralı dağlar), Gudurdağ (Zakatala rayonu), Guturkan dağı (Gusar rayonu), Gudur dağı (Babek ve Kelbecer rayonu) vs. yer adları yakınında bulunan dağların dalgavari olması nedeniyle böyle isimlendirilmiştir.

Azerbaycan`da “Sal” terimi ile ilgili Saldaş köyü (Gubadlı rayonu), Saltık köyü (Culfa rayonu), Aksal dağı (Şerur rayonu), Baysal dağı (Babek rayonu), Saldağ (Kelbecer ve Lerik rayonları), Salkaya (Şerur rayonu) vs. yer adları mevcuttur. Culfa rayonundaki Yılandağ`a yöre halkı Saltag da demektedir. Dağın eteğinde bulunan köyün ismi de Saltak`tır. Buradan da belli oluyor ki, köyün adı dağın adı ile bağlıdır. Çünkü, dağın adı Türk dillerinde sal – “hamar kaya” ve dağ kelimelerinin eski biçimi olan “tağ” kelimelerinden oluşmaktadır, anlamı ise “sal kayalı dağ”dır. Gerçekten de bu dağ dört taraftan sarp kayalardan oluşmaktadır. Bu da o anlama geliyor ki, dağın ismi dağın coğrafi relyef özelliklerini yansıtmaktadır. Burada ilginç nokta, eski Türk dillerinde “tağ” kelimesi, Azerbaycan Türkçesinde “dağ” biçiminde olduğu halde, söz konusu yer adında ise kelimenin eski biçimi kalmıştır (**Memmedov, 2007: 159**).

Eski Türkçe bir kelime olan sarp – “uçurum”, “geçilmesi zor kaya”, “sıldırım kaya” gibi anlamlara gelmektedir. Sarpdağ (Yardımlı rayonu), Sarpkaya (Babek rayonu), Sarpdağ (Şeki rayonu), Sarpdağ (Gazak rayonu), Sarp çukurbaşı (Göygöl rayonu), Sarpdağ (Kelbecer ve Şerur rayonları) vs. yer adlarından sarp terimine rastlanmaktadır.

Eski Türk dillerinde “Sengir” kelimesi Azerbaycan Türkçesinin dialektlerinde “senger” biçimini almıştır, anlamı “dağ burnu”, “dağ çıkıntısı” demektir. Bu terim

Senger dağı (Gubadlı, Gusar, Eskeran, Goranboy ve Şemkir rayonları), Sengertepe dağı (Zengilan rayonu), Sengerçay (İsmayılı rayonu), Sengeryalı (Cebrayıl rayonu), Senger dağ, Senger tepesi (Abşeron rayonu, Saray kasabası), Karasenger dağı (Şabran rayonu), Senger kayası (Gah rayonu) vs. yer adlarında rastlanmaktadır (**Memmedov, 2007: 160**). Sengir kelimesinin, günümüzde Azerbaycan dilinde kullanılan Farsça “senger”- savunma seddi kelimesi ile bir ilgisi bulunmamaktadır, tamamen zahiri bir benzerlik mevcuttur.

Eski Türk dillerinde kullanılan “tap” terimi bir kaç anlam taşımaktadır. Örneğin, “dağ eteğinde bulunan çimenlik”, “dağ çimenliği”, “teraslararası geniş ovalık”, “su çıkmayan yer”, “tepe” vs (**Memmedov, 2007: 160**). Azerbaycan yer adları içinde “tap” kelimesinin geçtiği adlar bulunmaktadır. Glatap (Oğuz rayonu Kayabaş köyü), Tap çökeyi (Gedebey rayonu Çaldaş köyü), Tap düzü (Goranboy rayonu), Nehre tapı (Tovuz rayonu Bada Çamlık köyü), Sakız tapı (Akdam rayonu Tonaşın köyü), Köroğlu tapı (Kelbecer rayonu), Pirahmet tapı (Hocavend rayonu Yemişcan köyü), Şahin tapı (Akdam rayonu Topaşen köyü), Şum tapı (Taşkesen rayonu Çanakçı köyü) vs. Azerbaycan`da bu kelimenin geçtiği birkaç köy ismi de bulunmaktadır. Örneğin, Tap köyü (Goranboy rayonu), Tapan köyü (Taşkesen rayonu), Tap Karakoyunlu köyü (Goranboy rayonu) vs.

Azerbaycan`da yer adlarının oluşumunda kullanılmış eski Türk kökenli kelimelerden biri de “tas”tır. Günümüzde bu kelime “daş” olarak kullanılsa da, baz yer adlarında “tas”, “taz” olarak kalmaktadır. Araştırmalar Bartaz dağı (Zengilan rayonu) ismindeki “taz” kelimesi “tas” kelimesinin fonetik değişikliğe uğramış hali olduğunu göstermektedir (**Murzayev, 1984: 549**). Zengilan rayonunda bulunan Bartaz köyünün ismi, köyün kayalık bir çevreye sahip olmasından kaynaklanmıştır ve taz kelimesi “kaya”, “taş”, “yükseklik” anlamına gelmektedir. Bu tür yer adlarına Gartaz dağı (Gubadlı rayonu), Aktaz düzü (Gah rayonu, Sarıbaş köyü), Garataz dağı (Lerik rayonu), Yeketaz tepe (İsmayılı rayonu, Kürdmaşı köyü) vs. örnek gösterilebilir.

Tong eski Türk dillerinde “tepe”, “tepecik yer” anlamına gelmiştir. Azerbaycan`da aşağıda kaydedilen yer adlarından bu terime rastlanmaktadır: Tonglar köyü (Gedebey rayonu), Tong yüksekliği, Tong deresi (Lerik rayonu), Tong Tinli dağı (Zengilan rayonu), Tong deresi, Tongtepe (Culfa rayonu Behrud köyü), Tungtepe (Gedebey rayonu Emir köyü), Tong tepesi (Astara rayonu Sim köyü) vs.

Türkçe kelime olan “tumb” terimi – tepe, dağ, yükseklik anlamına gelmektedir. Bu terim Azerbaycan`da bazı yer adlarında bulunmaktadır. Tumbul köyü (Nahçıvan rayonu), Tumbidağ (Şamahı rayonu), Tumba deresi (Gedebey rayonu Emir köyü), Tumbatet (Akçabedi rayonu), Tumbuzlu düzü (İsmayılı rayonu Küllük köyü), Tambinay dağı (Masallı rayonu), Timberi dağı (Kelbecer rayonu) bunlara örnek oluşturmaktadır.

Azerbaycan`da yer adlarında rastlanılan “çal” kelimesi de eski Türk kaynaklı terimlerden biridir. “Dağ sırtı”, “dağlık yer”, “tepe” anlamına gelen bu kelime aşağıda kaydedilen yer adlarında bulunmaktadır (**Memmedov, 2007: 162**). Gah rayonunun İlisu köyünde Vezirçal, Büyük Vezirçal, Küçük Vezirçal, Oğuz rayonunda bulunan Çaldaş dağı, Tovuz rayonundaki Çaldaş, Gazak rayonunda Gaşaçal dağı, Nahçıvan`da Garaçal dağı vs. Aslında söz konusu yer adlarındaki “çal” kelimesi “cal” (yal kelimesinin fonetik variantı) kelimesinin değişikliğe uğramış biçimidir. Bu kelimenin geçtiği bir kaç köy adı da bulunmaktadır. Örneğin, Çalabert köyü (Goranboy rayonu), Çalburun köyü (Gedebey rayonu), Çaldaş köyü (Gedebey rayonu) vs.

Eski Türkçe kelimelerden biri olan “çap” kelimesi “kanyon”, “sarp”, “yükseklik”, “yamaç”, “iniş” vs. anlamlar taşımaktadır. Bu kelimenin geçtiği yer adlarına Çapagzağa (Gedebey rayonu Sepetgeçmez köyü), Çapalan dağı (Cebrayıl rayonu Kışlak köyü), Çaparlı ayrıcı (Gedebey rayonu Arıkdam köyü), Çapagdağ (Şerur rayonu), Çaptepe (Lerik rayonu Ordahal köyü), Çapdere (Culfa rayonu), Çapdağ yalı (Zengilan rayonu Otuzikiler kasabası), Çapagan köyü (Şeki rayonu), Çapar köyü (Akdere rayonu), Çaparlı köyü (Aksu ve Şemkir rayonları), Çapdere (Ordubad rayonu Kilit köyü) vs. bu tür yer adlarına örnek oluşturmaktadır.

Gence bölgesinde Çatyal ve Cebrayıl rayonlarındaki Çataldaş ve Mil ovasındaki Çataltepe, Tovuz rayonundaki Çatak köyü, Gedebey rayonundaki Gülneri çatalı adlı yer adlarında günümüzde Azerbaycan Türkçesinde bulunmayan “çat” terimi yer almaktadır Türk dillerinde çat “kayalık”, “iki dağın birleştiği yer” anlamına gelmektedir. Nitekim adları kaydedilen dağlar iki sarp kaya arasında bulunmaktadır.

“Çink” eski Türk dillerinde sarp, geçilmez kaya, uçurum anlamlarına gelmektedir. Alaciki dağ adında (Gazak rayonu) ve tahrif olunmuş biçimi ile Ganıcığ zirvesi (Ordubad rayonu) dağ adlarında şimdiye kadar kalmıştır. Söz konusu yer adlarında gani – “geçid” sözü yer aldığı için “cığ” eki küçültme görevi üstlenemez. Bizce, Ganıcığ adındaki “cığ” eki aslında “çink” sözünün tahrif olunmuş biçimidir.

Çink terimi ile Ordubad rayonunda Çingdağ, Şeki ilçesinde Çangalar (aslı Çingalar), Lerik rayonundaki Çangular (aslı Çingular) ve diğer dağ adları bulunmaktadır (**Memmedov, 2007: 163**). Örnek verdiğimiz yer adlarından da görüldüğü gibi Azerbaycan`da yer adlarının oluşumunda eski Türk kaynaklı terimler çokça kullanılmıştır. Eski Türk kaynaklı terimlerin günümüze kadar bir değişikliğe uğramadan gelmesi, daha Milattan önce Türk kaynaklı halkların Azerbaycan`da yaşadığını göstermektedir. Türk kaynaklı kelimelerin bir diğer özelliği ise söz konusu kelimelerin, farklı Türk halklarının dillerinde taşıdığı anlamdan daha geniş anlamlar üstlenmesidir. Örneğin, “buk” terimi – ensiz dağ vadisi, dar kanyon, nehir (ırmak) kıyısında mera arazi, dağlık arazide çukur, tepe, yükseklik vs. anlamlar üstlenmektedir. Bu tür terimlerin her hangi coğrafi obje ismi olarak hangi anlam üstlendiğini anlamak için ise söz konusu coğrafi objenin özelliklerine bakmak gerekir.

Araştırmalar, Azerbaycan`da yer adlarının yüzde 99 gibi büyük çoğunluğunun çağdaş Azerbaycan Türkçesine ve eski Türk dillerine ait kelimelerden oluştuğunu kanıtlamaktadır (**Memmedov, 2007: 163**). Söz konusu yer adları Azerbaycan`da mevcut olan yer adları sisteminde en önemli yere sahiptir. Azerbaycandilli (Türkdilli) yer adlarının ülke arazisinde baskın düzeyde olması iki temel unsura dayanmaktadır. Birincisi, Azerbaycan halkının soy kökü ile ilgili N.G.Memmedov`un ileri sürdüğü yeni yaklaşıma uygun olarak, şimdiki Azerbaycan halkının soy kökünü oluşturan kavimlerden biri olan ve Aras nehrinden kuzeyde farklı bölgelerde yaşamış Alban kavminin Türk soylu olması ve Türk soylu değişik kavimlerin erken orta çağda Azerbaycan`a göç etmesi. İkincisi ise, ülkenin değişik bölgelerinde yer adlarının oluşumuna sosyal ve coğrafi faktörlerin etki etmesidir. Diğer bir ifade ile, göçebe hayvancılıkla uğraşan kavimler hayvanlarını yazın yaylalarda otlattıkları için dağlık bölgelerin coğrafi özelliklerine uygun olarak onlara adlar vermişler ve söz konusu adlar nesilden nesle geçerek günümüze kadar ulaşmıştır. Azerbaycan`da yer adlarının bir kısmı zamanında yaylalarda göçebe hayvancılıkla uğraşmış kavimlerin (Elatların) adlarını taşımaktadır (**Memmedov, 1993**). Aşağıda bu konuya yeniden dönecektir.

Bu konu ile ilgili belirtmek gerekir ki, Sovyetler döneminde Azerbaycan halkının büyük çoğunluğunun Dağıstan kökenli olduğu, milattan sonra XI-XII yüzyıllarda bölgeye göç eden Selçukluların yöre halkını “Türkleştirdiği” gibi hiç bir bilimsel ve tarihi temeli olmayan bakış açısı dayatılıyordu. Halbuki Azerbaycan`da yer adları ister dil yapısı, isterse de tarihi açıdan incelendiği zaman, sadece Dağıstan`a

sınır bölgelerde bazı yer adlarının bu bölgelerde yaşamakta olan Dağıstan kökenli azınlıkların diline ait olduğu olduğu anlaşılmaktadır (**Memmedov, 2007: 164**).

Azerbaycan`ın Türk kaynaklı yer adlarında Milat`tan Önce birinci bin yıldan itibaren, Milat`tan Sonra XI-XII. yüzyıllara kadar ülkeye göç ederek yerleşen çok sayıda Türk kavminin, örneğin, Ağaceri, Boyat, Bolgar, Kanlı, Kapan, Kıpçak, Gov, Kergi, Kuzan, Küngüt, Masket, Oğuz, Peçenek, Padar, Saka, İskit, Suvar, Tatar, Telli, Türkeş, Tug, Tulus, Hazar vs. isimleri yer almaktadır. Bu nedenle, Azerbaycan kaynaklı yer adlarının bir kısmı Türk kavim ve soylarının adlarını taşımaktadır.

Azerbaycan coğrafi özelliklerden yararlanma meselesinde diğer etkenlerin yanı sıra, yer adlarının oluşturulmasında toplumsal-coğrafi etkenlerin de rolü büyük olmuştur. Coğrafi terimler yer adlarının oluşması ve gelişiminde yer alan temel coğrafi faktörler sayılmaktadır. Relyef çeşitlerini yansıtan söz konusu terimlerden her biri yer adına ve ya yer adının bir kısmına dönüşende özel anlam yüklenmekte ve onomastik birime dönüşmektedir. Coğrafi temimlerin hiç de tümü aynı düzeyde enformasyon taşıyıcılık özelliğine sahip değildir. Örneğin, biz dağ, kaya, zirve vs. gibi terimlerde sadece artı relyef biçimlerini anlamaktayız. Fakat söz konusu terimler sadece sıfat, sayı, zoonim, fitonim ve diğer kelimelerle birleştikte onların enformasyon yükü artmaktadır. Azerbaycan arazisinde yer adları üzerinde yapılan araştırmalar, relyef şekillerini yansıtan terimlerin zengin enformasyon yüküne sahip olduğunu göstermektedir (**Memmedov, 2007b: 165**).

Diğer dillerde olduğu gibi, Azerbaycan Türkçesinde de terimoloji fonunun zenginleştirilmesi ve geliştirilmesi için en uygun yöntem, söz konusu dilin kendi lügat yeteneğinden ve iç olanaklarından yararlanarak terimlerin oluşturulmasıdır.

Yer adları aynı zamanda nomenklatur terimdir, dilde leksik birimdir. Coğrafi yer adları dedikte, genellikle yer adlarının oluşumunda yer alan “halk coğrafi terimler”, yani halkın oluşturduğu yer adları anlaşılmaktadır. Yer adları içinde relyef özelliklerini yansıtan adlar çoğunluk oluşturmaktadır. Aslında relyef biçimlerini yansıtan kelimeler leksik birim gibi dilde kullanılan apelyatiflerdir. Fakat bu terimlerden her hangi biri yer adı veya yer adının bir kısmına dönüştükte, özel terime dönüşür ve onomastik özellik taşımaktadır. Burada bir hususun daha altının çizilmesi gerekir, yer adlarının tümü aynı düzeyde enformasyon yüküne sahip değildir. Örneğin, biz köy, kent, kasaba vs. terimlerden sadece yerleşim alanlarının adlarını, dağ, kaya, zirve gibi terimlerden sadece artı relyef adlarını, göl, nehir, bataklık dedikte, sadece su kaynaklarında, onların çevresinde, sahilinde bulunan nesnelere

adlarını oluştururken yararlanmaktayız. Ayrıca belirtmek gerekir ki, söz konusu yer adları iki kısma ayrılmaktadır. E.M.Murzayev yer adlarının yayılmasına ve işlevine göre çok kolay şekilde iki kısma ayrıldığını kaydetmektedir.

a) Cincine göre yer adları coğrafi nesnelere çeşidine uygun olarak bir kaç kısma ayrılmaktadır: arazinin büyük kısımları, su havzaları ve nehirler, iklimler, toprak, bitki örtüsü, hayvanlar alemi vs.

Bu tür terimler coğrafi olayları ve nesnelere genelleştirir: nehirler, göller, bataklıklar, dağlar, yükseklikler; arazinin temel coğrafi kısımlarının adları: tundra, tayga, orman, çöl, sahra ilk kez bu tür genelleştirici terimlerle isimlendirilmişler. Bu tür terimlerin sırasında Türk-Moğolca “tayga”, Fin-Ugorca “tundra”, Hint-Avrupa dillerinde “orman”, Rusça “sahra” vs. leksik birimler bulunmaktadır.

b) Çeşidine göre terimler yapısını değil, doğal ortamın her hangi kendine özgü unsurlarını, arazinin çeşitlerini karakterize edmektedir. Çeşitlerine göre terimler dildeki işlevselliği genelleştirmemekte, sadece onun farklı özelliklerini ve nesnenin kendine has dar özelliklerini göstermektedir: orman, pik, yal, akmaz, eski nehir yatağı, tepelik, döngü, nehir kolu vs.

Azerbaycan Türkçesi zengin ve yeni anlayışların, terimlerin oluşturulması için son derece zengin bir dildir. Azerbaycan dilinde bir anlama gelen farklı kelimeler olduğu gibi, aynı zamanda çok farklı anlamlar taşıyan çok anlamlı kelimeler de bulunmaktadır. Örneğin, Azerbaycan Türkçesinde öyle kelimeler bulunmaktadır ki, yirmi kadar anlam taşımaktadır (**Memmedov, 2007: 166**).

Azerbaycan yer adları içinde her bir terim her hangi bir relief çeşidinin sadece bir özelliğini yansıtabilir. Ülke arazisinde dağ adları üzerinde yapılan araştırmalar, relief çeşitlerini gösteren terimlerin enformasyon yüklerine göre çok farklılık gösterdiğini kanıtlamıştır.

Azerbaycan`da doğal açıdan ve ayrıntılı olarak birbirlerinin aynısı olan iki ilçe bulmak mümkün değildir. Bu sebeple, bir bölge içinde değişik yer adları ile karşılaşmaktadır.

Yer adlarının bilimsel açıdan incelenmesi zamanı, yöre halkının kullandığı adlara öncelik verilmektedir. Bu tür yer adlarına “halk yada ahali yerel coğrafi adlar” denilmektedir. İlkel toplumlarda insanlar kendilerini kapsayan doğal çevreyi, bu çevrenin farklı unsurlarını ve doğa olaylarını anlamaya çalışmışlar. Onlar kendi coğrafi bölgelerinde bulunan nesnelere ve doğa olaylarına bir isim verme ihtiyacı duymuşlar. Bu ihtiyaç sonucunda yön ve özellik bildiren ilk terimler oluşmuştur.

Beşer tarihinin ilk dönemlerinde her kavmin kendine has coğrafi terimleri olmuş ve bunlar komşu kavimlerin terimlerinden farklı olmuştur. Halklar arasında ticaret, savaş gibi sebeplerle ilişkilerin güçlenmesi sonucunda terimler dilden dile geçmiş ve böylece alınma coğrafi terimler oluşmuştur. Azerbaycan yer adları içinde bazıları gezginlerin ve bilginlerin eserleri aracılığıyla bilime dahil olmuş ve yayılmış, bazıları uluslararası coğrafi terimlere dönüşmüştür. Bu nedenle de denilebilir ki, yerel coğrafi terimler uluslararası coğrafi terminolojinin temel kısmını oluşturmaktadır. Dünya haritasında tüm halkların dillerinde rastladığımız terimler buna bariz örnek oluşturmaktadır. Örneğin, Türk dilleri üzre dağ, tay, tağ, çay; Yunanca pol (şehir), Rusça grad (şehir), Gürcüce sakhalı (şehir), Farsça abad (şehir), Arapça cebel (dağ, kayalık) vs.

2.2. KAYNAĞINA GÖRE AZERBAJCAN YER ADLARININ ÇEŞİTLERİ

Azerbaycan yer adlarında karşılaşılan terimleri kaynağına göre aşağıdaki gruplara bölmek mümkündür:

- 1) Yerleşim alanlarına ait yer adları;
- 2) Relyef biçimlerini yansıtan yer adları;
- 3) Hidronimlere ait yer adları;
- 4) Ülkenin tarihi geçmişi ile bağlı olan yer adları;
- 5) Yön, konum bildiren yer adları;
- 6) doğal kaynakları yansıtan yer adları;
- 7) Spesifik yer adları;
- 8) Din ve tapınma ile ilgili olarak oluşmuş yer adları.

2.2.1. Yerleşim Alanlarına Ait Adlar

Günümüzde Azerbaycan`da yer adları içinde yerleşim alanlarına ait terimlere kend (köy), kasaba, şehir, şehir tipli kasaba, mahalle, oba, bine, kışlak, yurd, abad, hane vs. örnek gösterilebilir.

“Kend” (köy) terimi Azerbaycan`da en küçük yerleşim mekanları için kullanılmaktadır. Bu terimin yansıttığı yerleşim birimi sadece Azerbaycan`a özgü değil, dünyanın tüm ülkelerinde bu tür yerleşim mekanları bulunmaktadır. Fakat aynı terim Türkiye`de, Orta Asya ülkelerinde, Afganistan`da, Çin`de, Hindistan`da şehir yerleşim alanları için kullanılmaktadır. Örneğin, Ankara kenti, Taşkent, Çimkent, Yarkent vs.

Azerbaycan`da yer adları içinde “kend” teriminin geçtiği yer adlarının oranı yüzde bir civarındadır ve yukarıda da belirttiğimiz gibi bu terim köy yerleşim alanları için kullanılmaktadır. Örneğin, Abadkend (Salyan rayonu), Ağalıkend (Bilesuvar rayonu), Ağdamkend (Ağdam rayonu), Mollakend (Kürdemir rayonu), Cumakend (Şeki rayonu), Çaykend (Şeki, Göygöl, Şuşa, Kelbecer rayonları) vs.

“Kasaba” terimi önem açısından köyle şehir arasında bulunan yerleşim mekanıdır ve geçiş karakteri taşımaktadır. Ağarlı kasabası (Ağdam rayonu), Şarı çay kasabası (Gah rayonu), Aydınbulag kasabası (Oğuz rayonu), Hacıkend kasabası (Gence şehri), Sahil kasabası (Şabran rayonu), Aran kasabası (Yevlah rayonu) vs.

“Şehir” terimi kasabadan daha büyük, günümüz toplumlarında nüfusun yaşadığı en modern ve büyük yerleşim alanıdır. Azerbaycan`da günümüzde seksenden fazla şehir tipli yaşam alanı bulunmaktadır. Fakat bunların çoğu şehirden ziyade, büyük bir kasabayı, modern bir köyü andırmaktadır. Azerbaycan şehirleri içinde Bakü, Sumgayıt, Gence, Mingeçevir, Nahçıvan, Lenkeran, Şeki, Naftalan, Şirvan, Gabala nüfus ve ekonomik açıdan öne çıkmaktadır. Şehir terimi sadece Azerbaycan`da değil, Türk devletlerinde ve Türklerin yaşadığı devletlerde de kullanılmaktadır.

“Oba” kelimesi göçebelerin geçici olarak yaşadığı mekan, alan, aynı zamanda kışlakta hayvanların barındığı kapalı yer olarak da kullanılmaktadır. Bu tür yer adlarına aşağıdakileri örnek gösterebiliriz: Ağaverdioba (Haçmaz rayonu), Meşeooba köyü (Zakatala rayonu), Türkoba (Masallı rayonu), Gadaşoba köyü (Haçmaz rayonu), Alimemmedoba köyü (Guba rayonu), Zuhuloba köyü (Gusar rayonu) vs.

“Bine” terimi de oba teriminin sinonimi olarak Azerbaycan Türkçesinde yer adlarında kullanılmaktadır. Bine kasabası, Binegedi kasabası (Bakü şehri), Zoğalbine köyü, Hasanbine köyü, Dambabine köyü, Hanmedbine köyü, Çinkizbine köyü (Zakatala rayonu) vs.

“Kışlak” kış yurdu, kışın iskan edilen yer anlamına gelmektedir ve Azerbaycan`da bazı yer adlarının yapımında kullanılmıştır. Karakışlak köyü (Laçın rayonu), Kışlak köyü (Hankenti, Cebrayıl, Laçın ve Lerik rayonları), Kışlak mahallesi (Şeki rayonu), Nohutlu tala kışlağı (Masallı rayonu), Nohurkışlak köyü (Gabala rayonu), Malyatak kışlağı (Gubadlı rayonu), Hacielekber kışlağı (Tovuz rayonu) vs.

“Yurt” kelimesi, coğrafi ad olarak yerleşim alanı, iskan yeri adlarında kullanılmaktadır. Örneğin, Gökyurt yaylası (Gedebey rayonu), Bediryurt çökeği (Culfa rayonu), Beyahmetyurt köyü (Abşeron rayonu), Dereyurt dağı (Şeki rayonu), Bazaryurt zirvesi (Büyük Kafkas Dağları`nda), Taşyurt köyü, Düzyurt köyü (Gedebey

rayonu), Kızıyurt zirvesi (Lerik rayonu), Kürtyurt dağı, Seyityurt dağı (Laçın rayonu) vs.

“Mahalle” (mahle), Arapça yerleşim yeri demektir. Bu kelimenin geçtiği yer adlarına çok sayıda örnek vermek mümkündür. Örneğin, Dağlı mahallesi (Bakü şehri), Melikli mahallesi (Sabirabad rayonu), Yukarı Baş mahallesi (Şeki rayonu), Ekbermahalle köyü (Astara rayonu), Ramazanlı mahallesi (Masallı rayonu), Mecidmahalle köyü, Şıhmahalle köyü, Garaçımahalle köyü (Lenkeran rayonu) vs.

“Abad” kelimesi ile oluşmuş yer adlarına aşağıdakileri örnek gösterebiliriz: Elabad köyü (Aksu rayonu), Abadköy (Salyan rayonu), Sabirabad şehri, Celilabad şehri, Nemetabad köyü, Samedabad köyü (Yevlah rayonu), Aliabad köyü (Zakatala, Lerik, Saatli, Celilabad ve Bilasuvar rayonları) vs.

“Hana” terimi Azerbaycan toponimiyasında mesken (iskan edilen yer), yurt yeri, köy anlamlarına gelmektedir. Bakü`de bulunan bazı ilçe ve mahalle adlarında bu kelime bulunmaktadır. Örneğin, Balahana, Kürdehana, Surahana vs. Ancak bu yer adları günümüzde yöre halkının konuşma dilinde “hanı” olarak kullanılmaktadır (Balahanı, Surahanı vs.).

“Di” kelimesi İran dillerinde köy anlamına gelmektedir. Diyallı köyü (İsmayılı ilçesi), Digah köyü (Guba, Lenkeran, Masallı rayonları), Nügedi köyü (Guba rayonu), Digahoba köyü (Haçmaz rayonu), Dikov köyü (Lerik rayonu), Birinci Nügedi köyü, İkinci Nügedi köyü (Guba rayonu) vs.

“An” terimi Farsça çoğul ekidir ve Azerbaycan`da bazı yer adlarının sonuna eklenmekle coğrafi objenin isminin oluşturulmasında yer almaktadır. Örneğin, Hövsan kasabası, Türkan kasabası (Bakü şehri), Avaran dağı, Avaran kasabası (Gusar rayonu), Seyidan köyü (Salyan rayonu), Zengilan şehri, Zengilan köyü (Zengilan rayonu) vs.

Küçe (Türkçe “sokak”) yerleşim alanında yolların her birini ve burada oluşan meskunlaşmayı belirtmektedir ve Farsça kökenli bir terimdir. Örneğin, Osağaküçe köyü (Lerik rayonu), Musaküçe köyü, Memmedrızaküçe köyü (Masallı rayonu), Osaküçe köyü, Sağlaküçe köyü (Lenkeran rayonu) vs. Burada dikkat çeken husus “küçe” teriminin geçtiği yer adlarının hepsinin Farslarla aynı soyköke sahip Talışların yaşadıkları rayonlarında bulunmasıdır.

“Xur (Hur)” Lezgice köy anlamına gelmektedir ve Lezgilerin yaşadıkları bölgelerde bu kelimenin geçtiği yer adlarına rastlanmaktadır. Zuxur köyü (Guba rayonu), Asaxur köyü, Yukarı Gelenxur köyü, Gedezeyxur köyü (Gusar rayonu) vs.

2.2.2. Arazinin (Relyef) Biçimini Yansıtan Yer Adları

Azerbaycan`da yer adları içinde rastlanan üç çeşit coğrafi addan çoğunluğu bu tür yer adları, yani arazinin biçimini yansıtan yer adları oluşturmaktadır. Arazinin biçimini yansıtan yer adları üç temel gruba ayrılmaktadır:

- a) yükseklik belirten yer adları;
- b) derinlik belirten yer adları;
- c) düzenlik (ovalık) belirten yer adları.

Her üç çeşit yer adlarının temelini fiziki-coğrafi terimler (arazinin özellikliklerini yansıtan) oluşturmaktadır.

2.2.2.1. Yükseklik Belirten Yer Adları

Yükseklik belirten yer adlarında kullanılan terimler içinde dağ, kaya, zirve, yal, yamaç, sırt, tepe vs. çoğunluk oluşturmaktadır.

“Dağ (tağ)” terimine en eski Türkçe yazılı kaynaklarda (VI-VIII. yy`lar), Mahmut Kaşkari lüğatinde, XI. yy. “Kitabi Dede Korkut” destanlarında rastlanmaktadır. Günümüzde “dağ” terimi Türkçe ve Türkmence “dağ”, Özbekçe “toğ”, Kırgızca “too”, Kazakça tağ, Başkurt ve Kazakça tay biçiminde telaffuz edilmektedir. Örneğin, Kafkas dağı, Duzdağ, Babadağ, Şahdağ, Karadağ vs. Nohurdağ (Şeki rayonu), Sarıdağ (Kelbecer rayonu), Hurcundağ (Göygöl rayonu), Şişdağ (Terter rayonu), Fitdağ (İsmayilli rayonu), Haçadağ (Şahbuz rayonu) vs.

Kaya sıra dağlardan ayrılmış kol, dağların belirli kısmında taş kısımlardan oluşan, zor geçilen yer anlamındadır. Kaya kelimesine Orhon-Yenisey Kitabeleri`nde (VI-VIII yy.`lar), Kitabi Dede Korkut, Köroğlu, Kaçak Nebi destanlarında ve diğer çok eski sözlü ve yazılı Türkçe edebi eserlerde rastlanmaktadır. Kızılkaya dağı (Şuşa rayonu), Şişkaya (Kelbecer rayonu), Bozkaya (Gazak, Taşkesen, Yardımlı, Gedebey, Lerik, Culfa ve Şemkir rayonları), Ulu kaya (Laçın rayonu), Şir kaya (Gah rayonu). Kayalar bazen kendisini oluşturan kimyasal yapısı dolayısıyla farklı renklerde olabilmektedir. Bu durum onların isminin oluşumunu etkilemektedir. Örneğin, Akkaya, Kara kaya, Boz kaya, Sarı kaya (Şeki rayonu) vs.

“Zirve” terimi dağın en yüksek noktasını belirtmektedir. Örneğin, Kazbek zirvesi (Kafkas Dağları`nda), Şahdağ zirvesi (Gusar rayonu), Bazardüzü zirvesi, Bazaryurt zirvesi (Kafkas Dağları`nda), Gapıcık zirvesi (Ordubad rayonu), Kızıyurdu zirvesi, Ulu kaya zirvesi, Kömürdağ zirvesi (Lerik rayonu) vs.

“Yal” terimi dağ sırtı anlamına gelmektedir. Uzunyallı dağ (Gedebey rayonu), Kara kaya yalı (Lerik rayonu), Güney yalı (Lerik rayonu), Ejderha yalı (Laçın rayonu Seyidler köyü), Ganlıyal (Taşkesen rayonu Kabaktepe köyü), Kuzey yalı (Kelbecer rayonu), Kara yal (Laçın rayonu), Gök yal (Gapıcık zirvesinde), Sarı yal (Gedebey rayonu) vs.

“Yamaç” – dağın veya tepenin zirvesi ile eteği arasında olan kısmına denmektedir. Alçalı yamaç (Taşkesen rayonu), İncilli kaya yamacı (Tovuz rayonu), Bugadaş yamacı (Şuşa rayonu), Sarı yamaç (Gabala rayonu), Koyunuçan yamaç (Kelbecer rayonu), Üçkardeş yamacı (Lenkeran rayonu), Çadır yamacı (Şuşa rayonu), Karayokuş yamacı (Zengilan rayonu) vs.

“Tepe” – yer yüzeyinin yüksek konumlu yapılarından olmakla, eteği ile zirvesi arasında göreceli yükseklik 200 metreden fazla değildir (Memmedov, 2007: 174). Tepe kelimesi Kaşkari'nin lügatinde “dağ” anlamından kullanılmıştır. Azerbaycan'da yer adları içinde tepe kelimesinin geçtiği çok sayıda yer adı bulunmaktadır. Örneğin, Aktepe (Laçın rayonu), Karatepe, Karakuştepe, Çalağantepe, Hacitepe (Masallı rayonu), Göktepe (Celilabad rayonu), Yedisu tepe (Şemkir rayonu), Yanar tepe (Laçın rayonu) vs. Bunların dışında, Azerbaycan'da yer adları içinde farklı dillere mahsus yükseklikleri yansıtan terimlere de rastlanmaktadır. Ku, ki, sar, suva, kepez, sırt, yasamal, tap, bayır, keş, gel (cal), poruh, kats, rasa vs. Bu kelimeler içinde “ku” ve “ki” Talış ve Tat dillerine ait kelimelerdir ve “dağ” anlamına gelmektedir. Her iki kelime de “guh-dağ” kelimesinin farklı telaffuz biçimleridir. Aşağıdaki yer adlarında bu iki kelime bulunmaktadır: Siyaku dağı, Siyaku nehri, Siyaku köyü (Astara rayonu), Temgiku dağı (Guba rayonu), Keleki dağı (Şabran rayonu) vs.

Suva – Lezgice dağ anlamına gelmektedir. Suvagil köyü (Zakatala rayonu), Suval zirvesi, Suvaçal köyü (Gusar rayonu) vs.

Eski Türk kaynaklı yükseklik belirten terimlerden biri de “kepez”dir. Kepez Türkçe kaya veya su kıyısında bulunan kaya, kayalık anlamına gelmektedir. Kepez dağı (Göygöl rayonu, Laçın rayonu), Kepez deresi, Kepez tepesi (Laçın rayonu) vs. Kepez kelimesinin geçtiği yer isimlerine Şirvan bölgesinde de rastlanmaktadır (Memmedov, 2007: 175).

“Sırt” kelimesinin bulunduğu yer adlarına sadece Azerbaycan'da değil, post-sovyet cumhuriyetlerinin bazılarında da rastlanmaktadır. Örneğin, Obşi sırt (Volga nehri kıyısında), Sirtleyli tepesi (Saratov ve Uralsk arasında) vs. Azerbaycan yer isimleri içinde “sırt” terimi “dağ beli”, “dağın yüksek yamacı”, “dağ üzerinde

çimenlik” vs. anlamlarını taşımaktadır. Sırt dağı (Zakatala rayonu), Sırtıurt zirvesi (Şeli rayonu), Sırt Yengine köyü (Gabala rayonu) vs.

Çağdaş Azerbaycan dilinde düz ve düz olmayan yerleri birbirinden ayırmak için genel olarak “çökeklik”, “çukur”, “dere”, “yargan”, “çala”, “gobu” kelimeleri bulunmaktadır.

Araştırmacı Budag Budagov “yasamal” kelimesinin dağın yüksek bir yerinde bulunan çok geniş olmayan az eğimli arazi anlamı taşıdığını iddia etmektedir (**Budagov, 1959: 152**). Araştırmacı Remzi Yüzbaşov ise “yasamal” teriminin “yastı – düz” ve “yal – sırt” kelimelerinden oluştuğunu iddia etmektedir. Yasamal kasabası, Yasamal deresi, Yasamal geçidi (Bakü şehri), Yasamal gobusu (Aksu rayonu) (**Yüzbaşov, 1966: 65**).

“Tap” terimi değişik anlamlarda kullanılmaktadır, örneğin, dağ eteğinde bulunan çimenlik, su çıkmayan düz alan, ovalık arazide tepe, dağın yukarı kısmında bulunan çimenlik, teraslar arasında geniş düzengah vs. Tap kelimesinin geçtiği çok sayıda yer isminin ortak özelliği bu yer isimlerinin çoğunun Azerbaycan`ın dağlık bölgelerinde bulunmasıdır. Örneğin, Köroğlu tapı (Kelbecer rayonu), Köçeri tapı (Gubadlı rayonu), Tap dere (Ter-ter ilçesi Koyunlu köyü), Ceylanlı tapı (Zengilan rayonu) vs.

“Bayır” – tepe, tepecik (küçük tepe), yastı tepe, dağ tiresi, tepeli tire vs. anlamları taşımaktadır. Çalbayır çölü (Gubadlı rayonu), Galabayır yeri, Galabayır tepesi (Şamahı rayonu) vs.

“Keş”, dağlık bölgelerde, ormansız dağ yamaçlarında yağmur sularının açtığı derelere denmektedir. Azerbaycan`ın değişik bölgelerinde yerleşen ilçelerde bu kelimenin geçtiği bir kaç yer ismi bulunmaktadır. Örneğin, Keştepe dağı (Gazak rayonu), Keşbaşçay (Guba rayonu), Keşteck köyü (Kelbecer rayonu), Keşhurt köyü (İsmayılı rayonu) vs.

“Gel (gal)” Avarca bir kelime olup, dağ sırtı, yamaç anlamında ülkenin kuzey-batı bölgesinde bir kaç yer adlarında bulunmaktadır. Örneğin, Suvagel köyü, Suvagal köyü (Zakatala rayonu), Recitgel dağı, H(X)alagel köyü (Zakatala rayonu) vs.

Bunların dışında, Azerbaycan`da etnik azınlıkların yaşadığı ilçelerde onların kendi dillerine ait kelimelerin geçtiği yer isimleri de bulunmaktadır. Örneğin, rasa (Avarca “tekne”), kats (Avarca “geçit”), poruk (Avarca “kayın ormanı”) vs. Mkolorasa geçidi (Büyük Kafkas Dağları`nda), Porukgel dağı (Zakatala rayonu) vs.

2.2.2.2. Derinlik Belirten Yer Adları

“Çökek” – çok geniş anlayış olup, yer yüzeyinin karada veya suda eksi relyef alanlarını kapsamaktadır. Çökekoba köyü (Zakatala rayonu), Alçalı çökeği (Laçın rayonu), Şırşır çökeği (Tovuz rayonu), Çökükhuluf köyü (Şemkir rayonu) vs.

“Çukur” – dibi derin olan çökeğe çukur denir. Arpa çukuru (Gubadlı rayonu Efendiler köyü), Gazlı çukur (Zakatala rayonu), Çukuryurt köyü (Şamahı rayonu), Karaçukur kasabası (Bakü şehri), Çukurmahalle köyü (Akdam rayonu), Çukur Kasaba köyü (Gabala rayonu) vs.

“Dere” – coğrafi adlar içinde relyefin dar çökek biçiminde olan çeşitlerini birleştiren genel bir isimdir. Dere eksi relyef çeşitlerinden biridir. Çamdere (Akdere, Astara, Aksu, Terter, Zengilan, Şamahı rayonları), Bağırsak deresi (Gubadlı rayonu), Kızılboğaz deresi (Laçın rayonu), Yorgan deresi (Hocavend rayonu), Eski dere (Cebrayıl rayonu), Kalafalı dere (Astara, Zengilan, Goranboy, Cebrayıl, Şahbuz ve Şuşa rayonları), H(X)alvar deresi (Terter rayonu), Cehennem dere (Zengilan rayonu Kargulu köyü) vs.

“Cılğa” – kuru dere anlamına gelmektedir. Gobustan`da, Azerbaycan`ın iç bölgelerinde cılğa terimi ile oluşan çok sayıda yer adları bulunmaktadır. Örneğin, Cılğa deresi (Akdam rayonu), Cılğa dere (Lerik rayonu), Cılğa çayı (Gedebey rayonu) vs.

“Tenge (tengi)” – Guba rayonunda dar ve derin dereye tenge (tengi) denilmektedir. Teng Farsça “dar” anlamına gelmektedir. Tengerud deresi, Tengerud köyü (Astara rayonu), Tengealtı köyü (Guba rayonu), Tengivan köyü (Lenkeran rayonu), Tengebin köyü (Lerik rayonu) vs.

“Vadi” – nehir kıyılarında oluşan yeşil alan anlamındadır. Ayrıca dere terimi ile de benzer anlamda kullanılmaktadır (**Memmedov, 2007: 177**). Eğriçay vadisi, Alazan-Hefteran vadisi vs.

“Gobu” – kelimesi Azerbaycan`ın daha çok iç kısımlarında rastlanan Moğol kökenli coğrafi terimlerden biridir. Bu terim değişik anlamlarda kullanılmaktadır, örneğin, derin ark, ırmağın derin kısmı, dere, suyun oluşturduğu çökek, sulu ve susuz nehir deresi. Azerbaycan`ın birkaç ilçesinde gobu kelimesinin bulunduğu yer adlarına rastlamak mümkündür. Boz gobu (Göygöl rayonu Füzuli köyü), Taşlı gobu (Ordubad rayonu Dırnis köyü), Kuru gobu, Eğri gobu (Aksu rayonu), Çakal gobusu (Babek rayonu), Kamışlı gobu, Gödek gobu (Ağcabedi rayonu) vs.

“Çala” kelimesi değişik anlamlarda kullanılmaktadır: çökek kuyu, alçak yer, çukur yer vs. Çala kelimesinin geçtiği yer isimlerinden bazıları aşağıda kaydedilmiştir: Neftçala, Şorçala (Neftçala rayonu), Gökdere çalası (Culfa rayonu), Mahmutçala, Akçala (Bilesuvar rayonu), Siyagut çalası (Şerur rayonu), Camış çalası (Tovuz rayonu), Uzunsırt çalası (Goranboy rayonu), Şırşır çala (Lerik rayonu) vs.

2.2.2.3. Düzenlik (ova) Belirten Yer Adları

Düz arazileri, ovaları belirtmek için Azerbaycan toponimiyasında kullanılan terimlerden bazıları aşağıdakılardır: düz, düzen, düzenlik, yazı, küdri vs.

“Düz” – ova anlamına gelmektedir. Bu kelime, Azerbaycan toponimiyasında yerin göreceli olarak hamarlığını belirtmektedir. Düz kelimesi yer adlarının içinde hem bir kısım, örneğin, Düzkişlak köyü (Gazak rayonu), Düzkırıklı köyü (Tovuz rayonu), Düzbilici köyü (Şabran rayonu), hem de nomenklatur terim, örneğin, Muğan düzü, Mil düzü, Şerur düzü, Şirvan düzü olarak kullanılmaktadır. Gülüstan düzü (Culfa rayonu), Şehriyar düzü (Masallı rayonu), Biçenek düzü (Kelbecer rayonu), Enli düz (Hocavend rayonu) vs.

“Düzen” – nomenklatur terim gibi Azerbaycan yer adlarında rastlanmaktadır. Yazı düzeni (Yukarı Karabağ), Gusar eğilimli düzeni, Bilesuvar düzeni (Bilesuvar rayonu) vs.

“Düzenlik” terimi ile oluşmuş yer isimleri de mevcuttur. Lenkeran düzenliği (Lenkeran rayonu), Gence, Gazak düzenliği, Güney-Doğu Şirvan düzenliği (Salyan rayonu), Arazboyu düzenliği (Nahçıvan Özerk Bölgesi) vs.

“Yazı (yezi)” terimi ile ilgili yer adlarına örnek verecek olursak, Karayazı çölü (Gazak rayonu), Karayazı köyü (Gökçay rayonu), Yazı düzü, Akyazı (Zengilan rayonu) vs.

“Küdri”, Azerbaycan yer adlarında karşılaşılan çokanlamlı kelimelerden biridir ve sıcak arazi, düzen bölge vs. anlamlarına gelmektedir. Uzunküdri (İmişli ilçesi), Lemberan küdrisi (Akdam rayonu), Gödek küdri (Saatli rayonu), Düzen küdri (Sabirabad rayonu) vs. Dikkat edilirse, söz konusu yer adlarının bulunduğu ilçeler, Azerbaycan'ın hava sıcaklığının en yüksek olduğu ilçeleri arasında yer aldığı anlaşılmaktadır ki, bu durum küdri kelimesinin daha ziyade “sıcak arazi” anlamında kullanıldığını göstermektedir.

2.2.3. Hidronimlere Ait Yer Adları

İlk insan yerleşkeleri nehir kıyılarında olduğundan çok sayıda yer adı bu tür terimlerle bağlıdır. Bu tür terimlerin bazıları unutulmuş, bazıları Azerbaycan Türkçesinin bazı dialekt ve şivelerinde yaşamakta, bir kısmı ise coğrafi edebiyatlara dahil edilmiştir.

Azerbaycan yer adları içinde hidronimlere ait terimleri aşağıdaki gruplara bölmek mümkündür:

a) Akar sulara ait terimler: su, çay (nehir), bulaq, sızgı, sel vs. Aksu çayı (Aksu rayonu), Bazar çay (Zakatala rayonu), Eğriçay, Kiş çayı (Şeki rayonu), Maral bulağı (Şeki rayonu), İsa bulağı (Şuşa rayonu), Sızgı (Kelbecer rayonu), Selli çay (Laçın rayonu) vs.

b) Durağan sulara ait terimler: deniz, derya, akmaz, göl, gölmeçe, çala, istil vs. Hazar denizi, Karadeniz, Araz akmazı, Kura akmazı, Maral gölü, Seybetin istili, Arap istili (Masallı rayonu), Akçala, Mahmutçala (Bilesuvar rayonu) vs.

c) Yapay su objelerine ait terimler: kanal, ark, baraj, ganov vs. Zeyni arkı (Sabirabad rayonu), Mahmud arkı (Akçabedi rayonu), Soltaneli ganovu (İmişli rayonu), Genber ganovu (Berde rayonu), Yukarı Karabağ kanalı, Yukarı Şirvan kanalı (Muğan bölgesi), Mingeçevir barajı (Mingeçevir şehri), Şemkir barajı (Şemkir rayonu) vs.

Nahçıvan`da küçük arka “mora”, Gazak ilçesinde “garnım”, Akdam ilçesinde gaj, ana gaj, “şivegaj”, Aktaş ilçesinde gajdan değirmene getirilen ark koluna köver, değirmene yakın kısmına ise nov veya nav denilmektedir. Bunların dışında, nehrin sakın gözüken kısmına Şamahı ilçesinde xorxam (horham) denilmektedir. Horhamın aksine, nehrin en hızlı akan ve kendine has sesi olan kısmına gıjov veya gurultov (Şeki rayonu) denilmektedir.

Nehrin yahut gölün hayvanın su içtiği yeri ise suvat (suat) adlandırılmaktadır. Salyan ilçesinde nehrin deltasında onun kollarından birine holl denilmektedir: Akuşa holu (Salyan rayonu).

Azerbaycan`da yer adları içinde ülkede yaşayan farklı azınlıkların dillerde hirdominlerin bulunduğunu da belirtmek gerekir. Söz konusu yer adları ait olduğu dilin taşıyıcısı olan etnik azınlığın yaşadığı bölgelerde yaygındır. Bu tür yer adlarından bir kaçına dikkat yetirelim.

“Rud”, “ru” – Fars, Tat, Talış ve Tacikçe nehir anlamına gelmektedir. Örneğin, Ayvarud köyü, Sümürd köyü (Astara rayonu), Çayrud köyü, Lemberud

köyü, Rvarud köyü (Lerik rayonu), Bəzəru nehri (Lenkeran nehrinin sağ kolu), Tengerud köyü (Astara rayonu) vs.

“Ör” – Avarca nehir, dere anlamına gelmektedir. Balakenör nehri, Rehneör nehri, Gudordağ zirvesi (Zakatala rayonu) vs.

“Ov” – Talışça ve Tatça “su” anlamına gelmektedir. Bu kelimenin geçtiği bazı yer adları aşağıda kaydedilmektedir: Dembelov köyü (Masallı rayonu), Siov köyü, Dogov köyü, Gendov nehri (Lerik rayonu), Verov köyü (Yardımlı rayonu) Voov köyü, Vooba dağı (Lerik rayonu) vs.

“Bedov” - Tatça “pis su” anlamına gelmektedir. Bedov daha ziyade nomenklatur terim olarak kullanılmaktadır. Zengeran bedovu (İsmayilli rayonu), Galeybuğurt bedovu, Gozlu bedovu (Şamahı rayonu), Keledenhe bedovu (Astara rayonu), Gomuşavan bedovu (Lenkeran rayonu) vs.

“Ovdan” – Tatça “su kabı”, “su saklanılan yer” anlamını taşımaktadır. Büyük ovdan (Bakü şehri, Hanlar kasabası), Nardaran ovdanı (Bakü şehri, Nardaran kasabası), Maştağa ovdanı (Bakü şehri Maştağa kasabası), Pirşağı ovdanı (Bakü şehri Pirşağı kasabası) vs.

Ab – Farsça “su” anlamına gelmektedir. Zerdab şehri (Zerdab rayonu), Abşeron şehri (Abşeron rayonu), Abşeron Yarmadası.

Nohur – “kapalı su havzası” anlamına gelen terimdir. Özellikle Şeki bölgesinin de yer aldığı Büyük Kafkas Dağları boyunca bu kelimenin geçtiği yer adları daha yaygındır. Örneğin, Nohur zirvesi (Şeki rayonu), Nohurgöl (Gabala, Guba rayonları), Nohurkişlak köyü (Gabala rayonu), Nohurdüzü köyü (Guba rayonu), Nohurlar köyü (Şabran rayonu) vs.

Şor – terimi suyun tadını belirtmektedir. Daha ziyade tuzlu küçük göletlerin isminde şor kelimesi yer almaktadır. Örneğin, Büyükşor (Bakü şehri), Büyükşor gölü (Bakü şehri), Şorgöl (Karadağ rayonu), Masazır şorluğu (Bakü şehri Masazır kasabası) vs.

Akmaz – “duragan su” demektir. Akmaz gölü (Mingeçevir şehri), Akmaz köyü, Kurakmazı (İmişli rayonu), Ayrı Gobu Akmaz gölü (Akdaş rayonu) vs.

Çeşme – Farsça “bulak” demektir. Çeşmeli köyü (Tovuz rayonu), Çobançeşmedağ (Karadağ rayonu), Çeşman köyü (Lerik rayonu), Çeşmebahar köyü (Babek rayonu) vs.

Honi, oni – Talışça “kaynak” anlamına gelmektedir. Horoni köyü (Yardımlı ilçesi, Halfahonu köyü, Haftoni Kasabası (Lenkeran rayonu), Bibihoni köyü, Haftoni köyü, Halfahoni köyü, Zerdoni köyü (Lerik rayonu) vs.

2.2.4. Ülkenin Tarihiyle İlgili Yer Adları

Bu tür terimlere meslek, lakap, titül, makam, mevki ve rütbe belirten yer adları dahildir.

“Ağa” – büyüklük ve saygınlık belirten terimdir. Bu terimle bağlı çok sayıda coğrafi ad oluşmuştur. Ağalıkend köyü, Ağalıkend düzü (Bilesuvar rayonu), Ağamammedli köyü (İmişli ve Tovuz rayonları), Ağarehimli köyü (Saatli rayonu), Ağarehim oba (Haçmaz rayonu), Ağakişibeyli köyü (Masallı rayonu) vs.

“Dede” terimi Azerbaycan yer adlarına şahıs adları aracılığıyla dahil olmuştur. Dedegüneş köyü, Dedegüneş tepesi (Şamahı rayonu), Dedeli köyü, Dedeli köy düzü (Aksu, Füzuli, Haçmaz rayonları) vs.

“Alp” Türk dillerinde yiğit, kuvvetli, cesur anlamlarına gelmektedir. Alpan köyü (Guba rayonu), Alpi köyü (Ucar rayonu), Alpout köyü (Gazak, Ucar, Laçın, Gökçay, Berde, Goranboy rayonları) vs.

Baba eski Türkçe bir kelimedir ve Azerbaycan dilinde bu kelimenin karşılığı “ata”dır. Babadağ, Babadağ aşırımı (Büyük Kafkas Dağları), Babayel dağı (Goranboy rayonu), Babakar dağı (Gazak rayonu), Babaküçe piri (Lerin rayonu), Babaçay (Guba rayonu), Babagil türbesi (Lerik rayonu), Babaküçe köyü (Lerik ve Masallı rayonları), Babahanlı köyü (Celilabad rayonu). Yukarıdaki yer adları içinde Babadağ ve Babadağ aşırımında “baba” kelimesi yükseklik belirtmektedir. Gerçekten de Babadağ Büyük Kafkas Dağları'nın Azerbaycan kısmında (Guba rayonu) en yüksek zirvelerden birini (3.629 m.) oluşturmaktadır. Babadağ terimi Türkiye'de de yer adlarında rastlanmaktadır.

“Bey” terimi Azerbaycan yer adları içinde rastlanmaktadır ve bu yer adları şahıs ve sülale adları ile bağlı olarak oluşmuştur. Ezizbeyov köyü (Goranboy rayonu), Beyli köyü (Gabala rayonu), Mirzebeyli köyü (Akdam rayonu), Beylik köyü (Saatli rayonu), Beytepe dağı (Füzuli rayonu), Beyoba (Haçmaz rayonu) vs.

“Han” terimi ile ilgili çok sayıda yer adına rastlanmaktadır. Bu yer adlarının bazıları yerleşim mekanı ismi, bazıları ise coğrafi obje ismidir. Örneğin, Hanabad köyü (Yevlah ve Oğuz rayonları), Hanbulak köyü (Yardımlı rayonu), Hankendi

(Hankendi rayonu), Hanarkı (Gusar rayonu, Genşe şehri), Han yaylası, Han talası (Şeki rayonu), Hanlarkent (Saatli rayonu), Hanbulak barajı (Lenkeran rayonu) vs.

“Deli” - “yiğit”, “korkusuz” anlamına gelmektedir. Bu kelime ile başlayan yer adları Azerbaycan`ın birkaç rayonunda bulunmaktadır. Örneğin, Deliler Cırdahan köyü (Şemkir rayonu), Delikaya köyü (Guba rayonu), Delidağ, Deller köyü, Deller nehri (Şemkir rayonu), Deligoşkar nehri (Taşkesen rayonu), Deligagsu nehri (Taşkesen rayonu), Deliler dağı (Kelbecer rayonu), Deliler köyü (Saatli ve Aksu rayonları), Deliboyu nehri (Haçmaz rayonu) vs.

Melik – Arapça “mülk sahibi” anlamına gelmektedir. Melikli gobusu (Ucar rayonu), Melikkasımlı köyü, Melikli köyü (Oğuz, Zengilan ve Yardımlı rayonları), Melikler köyü (Şabran rayonu), Melikkasımlı dağı (Celilabad rayonu), Melikçobanlı köyü (Aksu ve Şamahı rayonları), Melikcanlı köyü (Hocavend rayonu), Melikpeye köyü (Laçın rayonu) vs.

“Keşiş” kelimesi Hıristiyanlarda dini rutbe olup, Azerbaycan`da bu dinin yayıldığı arazilerde halen yer isimlerinde bulunmaktadır. Örneğin, Keşişköy (Gazak rayonu), Keşişköy deresi, Keşişköy nehri (Kelbecer rayonu), Keşiştepe dağı, Keşiştepe, Keşiştepe deresi (Laçın rayonu) vs.

Molla – Arapça “alim”, “dini yayan kişi” anlamındadır. Azerbaycan`da bu kelimenin geçtiği hayli yer adı bulunmaktadır ki, bu tür yer adlarının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Örneğin, Mollaköy (Kürdemir rayonu), Molladağ (Gazak rayonu), Mollaveli köyü (Füzuli rayonu), Mollaisaklı köyü (Berde rayonu), Mollalar köyü (Akdam, Laçın, Tovuz vs. rayonları), Mollaoba köyü, Mollaburhan köyü (Haçmaz rayonu) vs.

“Seyid” terimi şahıs, soy ve aşiret adları olarak yer adlarında kalmaktadır. Seyidyurt zirvesi (Büyük Kafkas Dağları), Seyidli köyü (Akdam rayonu), Seyidbazar köyü (Celilabad rayonu), Seyidkişlak köyü (Gabala rayonu), Seyidler köyü (Zengilan, Zerdab, Kelbecer, Laçın, Salyan, Göygöl, Haçmaz rayonları), Seyidbeyli köyü (Hocalı rayonu), Seyidli nehri (Gedebey rayonu) vs.

Hacı – Mekke`yi İslam dininin belirlediği ayda ziyaret eden kişilere verilen lakaptır ve Azerbaycan`da bu terimin olduğu çok sayıda yer adı bulunmaktadır. Bu tür yer adları şahıs, soy ve aşiret ismi olarak yer adları oluşturmaktadır. Örneğin, Hacıkent (Gence şehri), Hacılar köyü (Gedebey rayonu), Hacıkasımlı köyü (Sabirabad rayonu), Hacıkabul şehri (Hacıkabul rayonu), Hacıgalip köyü (Guba rayonu), Hacıkarakaşlı köyü (Şabran rayonu), Hacıkadirli köyü (Aksu ve Şamahı

rayonları), Hacımahmutlu köyü (Yevlah rayonu), Hacımustafalı köyü (İmişli rayonu), Hacıkahramanlı köyü (Şirvan rayonu), Hacımemmedli köyü (Akdam ve Celilabad rayonları) vs.

Bunların dışında, Azerbaycan`da Veli, Azat, Soltan, Emir, Demirci, Nalbant, Çanakçı, Bıçakçı, Şatır, İlkıcı gibi terimlerin bulunduğu çok sayıda yer adı mevcuttur **(Memmedov, 2007: 184)**.

2.2.5. Yön, Konum, Semt Belirten Yer Adları

Yer adlarının oluşumunda kullanılan terimlerin bir kısmı yön, könum, semt gösteren kelimelerden oluşmaktadır. Bu tür terimlerin bazılarını inceleyelim.

Guzey – kuzey, guzoy, guz, gızo biçiminde telaffuz edilen eski Türk halklarında yön belirten kelimedir. Guzey dağın veya tepenin kuzey yamacı, güneş ışını düşmeyen tarafı anlamında kullanılmaktadır. Normalde kuzey yönü için Azerbaycan`da “şimal” kelimesinden yararlanıldığı halde, guzey kelimesi dağ ve tepenin güneş görmeyen tarafı için kullanılmaktadır. Garaguzey zirvesi (Şeki rayonu), Guzeyhırman köyü (Hocavend rayonu), Guzey yamacı (Kelbecer rayonu), Guzeykışlak köyü (Gusar rayonu), Guzey köyü (Aksu rayonu), Guzeyçirkin köyü (Kelbecer rayonu), Guzeyçartar köyü (Hocavend rayonu) vs.

Gible (Kible) – Arapça “güney” demektir. Gibledağ (Abşeron rayonu), Giblesizdağ (Gedebeş rayonu), Gible deresi (Göygöl rayonu Çaylı köyü), Gible taşı (Tovuz rayonu Saladinli köyü) vs.

Namazgah – güney taraf anlamında kullanılan terimdir, namaz yeri, kibleye taraf anlamına gelmektedir. Örneğin, Namazgah köyü, Namazgah deresi, Namazgan mineral çeşmesi (İsmayilli rayonu), Namazgan deresi (Astara rayonu), Namazgah düzü (Yardımlı rayonu), Namazgah tepesi (Masallı rayonu) vs.

“Yukarı” terimi ile başlayan çok sayıda yer adı bulunmaktadır. Azerbaycan`ın hemen hemen tüm ilçelerinde bu kelimenin yer aldığı yer adlarına rastlamak mümkündür. Örneğin, Yukarı Akçayazı köyü (Aktaş rayonu), Yukarı Aza köyü (Ordubad rayonu), Yukarı Kuşçular köyü (Şuşa rayonu), Yukarı Şilyan (Ucar rayonu), Yukarı Karamanlı köyü (Neftçala rayonu), Yukarı Nüvedi köyü (Lenkeran rayonu), Yukarı Tala köyü (Zakatala rayonu) vs.

“Aşağı” terimi Azerbaycan`da çok sayıda yer adının oluşumunda kullanılmıştır. Örneğin, Aşağı Daşağı köyü, Aşağı Göynük köyü, Aşağı Keldek köyü, Aşağı Küngüt köyü, Aşağı Layısgı köyü, Aşağı Şabalı köyü (Şeki rayonu), Aşağı

Bucak köyü (Yevlah rayonu), Aşağı Kuşçu köyü (Tovuz rayonu), Aşağı Taşkesen köyü (Taşkesen rayonu), Aşağı Eylis köyü (Ordubad rayonu), Aşağı Salahlı köyü, Aşağı Eskipara köyü (Gazak rayonu) vs.

Yön belirten terimlerden bazıları bunlardır: yan, aralık, orta, baş, altı, gabag, arası, pöhne (Avarca – içeri) vs. Azerbaycan`da bu terimlerin yer aldığı yüzlerce yer adı bulunmaktadır.

2.2.6. Doğal Kaynakları Yansıtan Yer Adları

Azerbaycan`ın yer adları içinde doğal kaynakları yansıtan terimler kullanılarak oluşturulan çok sayıda yer adı bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda belirtilmiştir.

Neft (petrol), naft (yanmayan petrol) – bu iki terim Neft Daşları adası (Neft Taşları kasabası – Hazar Denizi), Neftçala şehri, Neftik dağı (Abşeron rayonu), Naftalan şehri, Naftalan düzü, Naftalan deresi vs. yer adlarında bulunmaktadır.

Ateş kelimesinin bulunduğu yer adlarına Azerbaycan`ın doğal gaz bulunan belli bölgelerinde rastlanmaktadır. Örneğin, Ateşgan zirvesi, Ateşgah yamacı (Abşeron rayonu), Ateşgah mabedi (Surahani rayonu) vs.

Duz – terimi ile bağlı Duzdağ (Nahçıvan, Yevlah, Şamahı rayonları), Duzdağ Balçık vulkanı (Salyan rayonu), Karadağ duz gölü (Karadağ rayonu) vs.

Gümüş – Gümüş çay (Guba rayonu), Gümüşlü köyü (Sederek rayonu) vs.

“Zey” terimi ile başlayan yer adları – Zeylik dağı (Şamahı rayonu), Taşkesen ilçesinde Zeylik, Zeyliçay, Zeylik köyleri, Zeylik çayı (Terter rayonu), Zeylik alunit madeni (Taşkesen rayonu), Zeyzit köyü (Şeki rayonu) vs.

“Meşe” (orman) kelimesi genelleyici nomenklatur terim olarak yer adlarında kullanılmaktadır. Karayazı meşesi (Gazak rayonu), Demirağaç meşesi (Masallı rayonu), Meşesambul köyü (Balaken rayonu), Tophane meşesi (Yukarı Karabağ), Cengi meşesi (Şamahı rayonu), Meşebaş köyü (Gah rayonu), Meşeli kasaba (Haçmaz rayonu), Meşekenarı kasaba (Masallı rayonu), Meşeoba köyü (Zakatala rayonu) vs.

2.2.7. Spesifik Yer Adları

Spesifik yer adları ilk bakışta metafor karakterli terimlerdir. Bu tür terimlerle isimlendirilen coğrafi adlar öncekilerden kendine has özelliklerine göre seçilmekteler. Bu tür terimlerin de katılımı ile oluşan yer adlarından bazılarını aşağıda dikkat yetirelim.

“Ağ” (ak) terimi yer adlarında renk, ışık, temizlik, içmeye yararlı su vs. anlamlarında kullanılmaktadır. Ağsu nehri (Ağsu rayonu), Ağgüney dağı (Lerik rayonu), Ağtaş şehri, Ağdam şehri, Ağgöl (İmişli rayonu), Ağyokuş (Kelbecer rayonu), Ağbent köyü (Zengilan rayonu), Ağbulak köyü (Celilabad, Laçın, Tovuz, İsmayilli, Hocavend rayonları) vs.

“Ala” (ela) – karışık renkte görünen coğrafi objelerin isimlerinde kullanılmaktadır. Alakaya zirvesi (Şuşa rayonu), Alakurşak köyü (Gubadlı rayonu), Aladaşdağ (Şamahi rayonu), Alakol köyü (Tovuz rayonu), Büyük ve Küçük Alagöl (Karabağ yaylası), Alaşar köyü (Celilabad rayonu) vs.

“Boz” kelimesine özellikle dağ isimlerinde daha sık rastlanmaktadır. Özellikle ormansız, yeşilliği olmayan dağlar ve kayaların isimlerinde bulunmaktadır. Bozbine köyü (Zakatala rayonu), Bozgüney köyü (Laçın rayonu), Bozpapağlar köyü (Akdam rayonu), Bozdağ (Akdam, Şeki, Abşeron, Goranboy rayonları), Boz yer (Goranboy rayonu), Bozdağ zirvesi (Şeki rayonu) vs.

“Kara (siyah)” kelimesinin Azerbaycan Türkçesinde 17 anlamda kullanılmaktadır. Karadağ, Karatepe - yükseklik, Karaçala - genişlik, Karabulag - büyüklük, Karagün - aşağı, Karageyimli – renk, Kara dev – korkunç vs.

“Gırmızı (kırmızı)” kelimesi genellikle objenin rengini belirtmektedir. Gızılgöl, Gırmızıgöl (Abşeron rayonu), Gızılark (Şeki rayonu) vs. Yerleşim alanlarının isimlerinde de gırmızı kelimesine rastlamaktayız. Örneğin, Kırmızı köy (Neftçala rayonu), Kırmızı kasaba (Guba rayonu) vs.

“Göy (mavi)” kelimesi Azerbaycan yer adlarında hem renk olarak, hem de yeşillik belirtmek için kullanılmaktadır. Göygöl (Gedebey, Göygöl, Culfa rayonları), Göytepe (Akdam, Gazak, Celilabad rayonları), Göytepe şehri (Celilabad rayonu), Göybulak köyü (Şeki rayonu), Göyezen dağı (Gazak rayonu) vs.

“Sarı” renk suyun, toprağın, dağın, zirvenin rengini belirtmek için yer adlarında kullanılmaktadır. Örneğin, Sarıbulag dağı (Kelbecer rayonu), Sarıdağ (Şahbuz rayonu), Sarıyal, Sarıyal dağı, Sarıyokuş (Göygöl ve Laçın rayonları), Sarıkaya köyü (Zerdab rayonu), Sarıyatag köyü (Gubadlı rayonu), Sarıtala köyü (Sabirabad rayonu), Sarıca (Şeki rayonu) vs.

“Çal” terimine yer adlarında ak-tutkun renk anlamında rastlanmaktadır. Çaldağ (Gazak rayonu), Çaldaş zirvesi (Oğuz rayonu), Çaldaş köyü, Çalburun köyü (Gedebey rayonu), Çaltak köyü (Culfa rayonu) vs.

“Dehne” - Farsça “ağız” demektir ve değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğin, Büyük Dehne köyü, Küçük Dehne köyü (Şeki rayonu), Garadehne dağı (Gedebey rayonu), Garadehne nehri (Abşeron rayonu), Dehne çayı (Şeki rayonu), Dehne köyü (Guba, Şabran rayonları), Dehnehalil köyü (Aktaş rayonu) vs.

“Burun” karanın, dağın ve ya kayanın sivri, sivri köşeli, öne çıkmış kısmına denilmektedir. Burun kelimesinin bulunduğu yer adları içinde bazılarını dikkat yetirelim: Burunkovak köyü (Göygöl rayonu), Kızılburun köyü (Salyan rayonu), Daşburun dağı (Sederek rayonu), Burunlu köyü (Zengilan ve Zerdab rayonları), Akburun dağı (Abşeron ve Hocavend rayonları), Köhne Bilgeh burnu (Abşeron Yarımadası) vs.

“Boğaz” terimi Azerbaycan toponimiyasında iki dağ arasında dar geçiş, “dar yer” anlamında kullanılmaktadır. Kızılboğaz dağı (Laçın rayonu), Karaboğaz düzenliği (Samur-Şabran obasında), Boğaz yaylası (Laçın rayonu), Kızılboğaz dağı, Kızılboğaz güneyi, Kızılboğaz tepesi (Nahçıvan rayonu) vs.

“Kele” - “baş”, “büyük” anlamına gelmektedir ve çok sayıda yer adında bulunmaktadır. Kelebağ köyü (Guba ilçesi), Kelekoparan dağı (Guba rayonu), Keledehne gölü (Lenkeran rayonu), Keleçova dağı (Büyük Kafkas Dağları), Kelehana köyü (Şamahı rayonu), Kelebaş köyü (Guba rayonu), Kelezeyve köyü (İsmayılı rayonu), Keleki köyü (Ordubad rayonu) vs.

Bu gruba dahil olan terimlerden kaş, bağırsak, şah, günbez, gud, gudab, haça, yarı (Lezgice “kırmızı” demek), çil, bel, koltuk, baş, davan, tevil, töre ile kelimelerinin bulunduğu yer adlarına Azerbaycan`ın farklı ilçelerinde rastlamak mümkündür.

2.2.8. Dinle İlgili Yer Adları

Bu gruba dahil edilen terimlerin bulunduğu çok sayıda yer adı mevcuttur. Bu tür terimlere pir, ziyaret, kilise, ocak, türbe vs. aittir.

Pir – Azerbaycan`da zamanında çok kullanılmış dini terimlerden biri olarak ülkenin farklı yerlerinde bulunan yer adlarında hala yaşamaktadır. Örneğin, Pirallahı adası (Hazar Denizi), Pirsaat nehri, Pirkulu dağı (Şamahı rayonu), Piresora köyü (Lerik rayonu), Pirkuluoba köyü (Guba rayonu), Piringaraçuha köyü (Şamahı rayonu), Pircahan köyü (Laçın rayonu), Pirebedil köyü (Guba rayonu), Pirahmetli köyü (Füzuli rayonu), Pirdağ (Oğuz ve Gubadlı rayonları) vs.

“Ziyaret” – ziyaretgah, dini öneme sahip yer anlamına gelmektedir. Ziyaret zirvesi, Ziyaret nehri, Ziyaret dağı, Ziyaret mabedi kalıntıları (Taşkesen rayonu), Ziyaret dağı, Ziyaret piri (Göygöl rayonu), Ziyaret dağı (Hocavend rayonu) vs.

Kilise teriminin bulunduğu yer adlarına Azerbaycan`da zamanında Hıristiyanlığın yaygın olduğu ilçelerde daha çok rastlanılmaktadır. Kilisedağ (Kelbecer ve Gabala rayonları), Kilise köyü (Kelbecer rayonu), Kiliseli köy (Kelbecer, Gedebey, Gazak rayonları), Kilisesuyu nehri (Gazak rayonu), Kilisebugov köyü (Balaken rayonu) vs.

Ocak kelimesine ziyaretgah, pir anlamlarında rastlanmaktadır. Örneğin, Yolocak deresi, Yolocak nehri, Yolocak piri, Yolocak köyü (Yardımlı rayonu), Ocaklı köyü, Ocaklı kışlası (Celilabad rayonu) vs.

Haram terimi, Arapça “kutsal yer”, “ziyaretgah” anlamına gelen “herem” kelimesinden oluşmuştur. Azerbaycanda bu terimin yer aldığı birkaç yer adı bulunmaktadır. Örneğin, Haram köyü (Lerik rayonu), Haramtala dağı (Guba rayonu), Haramı dağı (Şamahı rayonu), Harami düzü (Beylegan rayonu) vs.

Türbe Arapça “mezar”, “kabir” demektir. Azerbaycan`da ise bu kelimenin geçtiği yer kutsal, mukaddes, ziyaretgah olarak kabul edilmektedir: Seyidetürbe köyü (Lenkeran rayonu), Türbe nehri (Celilabad rayonu), Türbe mezarlığı, Türbe tepesi (Masallı rayonu) vs.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEKİ BÖLGESİ YER ADLARININ DİL ÖZELLİKLERİ

3.1. ŞEKİ BÖLGESİ YER ADLARININ ÇEŞİTLERİ

Araştırmada Şeki bölgesinde 6235 coğrafi obje ismi kaydedilmiştir. Söz konusu yer adları çeşit ve anlamlarına göre farklılık göstermektedirler. Araştırılan coğrafi adların çeşitleri tablo 1`de belirtilmiştir.

Tablo 1: Şeki bölgesine ait yer adlarının çeşitleri

Yer adlarının genel sayısı	Oykonimler	Oronimler	Hidronimler	Diğer yer adları
6235 (% 100)	1031 (% 16,6)	1606 (% 25,7)	972 (% 15,8)	2616 (% 42)

3.1.1. Yerleşim Alanı İsimleri (Oykonimler)

Araştırılan bölgenin oykonimeri kaynak ve oluşum tarihi açısından farklı çeşitlere bölünmektedir. Örneğin, şehir, kasaba, köy, terkedilmiş harabe köy, mahalle, oba vs. Bölgede 5 şehir – Şeki, Balaken, Zakatala, Gah, Gabala ve Oğuz bulunmaktadır. Bu şehirlerin tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Söz konusu şehirlerin isimleri günümüzde hala tam olarak araştırılmamıştır ve bu yönde farklı bilimsel çalışmalara devam etmektedir. Çünkü, Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan`da yer adları daha ziyade bölgenin tarihinin çarpıtılmasına hizmet etmiş ve dolayısıyla Türkçe yer adlarının Farsça, Ermenice, Gürcüce vs. olduğu iddia edilmiştir. Günümüzde ise çoğunluğu Türkçe olan yer adlarının anlamlarının doğru ortaya konulması yönünde bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Fakat yapılan bilimsel araştırmalara dayanarak bu şehirlerin adlarının kaynağı, oluşum tarihiyle bağlı belli mülahazalar yürütmek mümkündür ve aşağıda bu konuya geniş bir biçimde yer verilecektir.

Şeki bölgesinde ilçe merkezleri dışında kasabalar da bulunmaktadır. Bölgede bulunan kasabalar genellikle Sovyetler Birliği döneminde oluşturulmuştur. Günümüzde söz konusu bölgede sekiz kasaba yer almaktadır ve tez çalışmasında bu kasabaların adları ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır.

Şeki bölgesinde 350`den fazla köy ismi vardır. Bazı köylerin isimlerinin sonunda oba, bine, kışlak, kazma, yurt vs. kelimer bulunmaktadır. Bu tür oykonimler

eski oykonimlerden 2 özelliği ile farklılık göstermektedir, birincisi, oluşum tarihine göre bu yer adları daha yenidir, ikincisi, bu yer adlarının daha karmaşık yapıya sahip olmaları, yani – iki farklı sözün birleşmesiyle oluşması. Söz konusu köylerin isimleri bu arazilerde yaşamış nesillerin, boyların ve şahısların adlarının sonuna oba, yurt, bine, kışlak vs. kelimeleri eklenmekle oluşmuştur. Örneğin, Gülüzenebine, Çudulobine vs.

Oba, bine, kışlak, kazma, yurt kelimelerinin bulunduğu yer adları genellikle hayvancılıkla ilgili oluşmuştur (Nuriyev, 1989: 11). Şeki ilinde bu oykonimlere örnek olarak Şıkoba, Kehrizoba gösterilebilir. Söz konusu yerleşim birimleri önceki mevsimi özellik taşısa da, zamanla daimi yerleşim alanlarına dönüşmüşler. Nitekim, bine, oba, kışlak, kazma, yurt vs. terimlerinin bulunduğu yer adlarına sahip yerleşim alanları günümüzde büyük köylere dönüşmüşler ve bu terimler sadece ilk bakışta söz konusu yerleşim alanlarının tarihi açıdan geçici yerleşim alanlarından dönüştüğünü göstermektedir. Bunu hem yazılı olmayan bilgilerden hem de önceki dönemlere ait yazılı kaynaklardan açık şekilde görmek mümkündür.

Bölgede bu tür sonluklarla biten yer adları (köy adları) ayrı ayrı rayonlar üzere aşağıda verilmiştir.

Tablo 2: Şeki Bölgesinin Köy ve Kasabaları

Şeki	Zakatala	Balaken	Gah	Oğuz	Gabala
68 köy, 2 kasaba	64 köy, 1 kasaba	56 köy, 1 kasaba,	61 köy	33 köy	62 köy, 2 kasaba

Kaynak: <https://gsaz.az/articles/view/112/ShakiZaqatala-iqtisadicografi-rayonu>

Böylece, geçici yerleşim mntıklarının daimi yerleşim alanlarına dönüşmesi bir sıra sosyal ve ekonomik ve köylerin ile ilgili olarak baş vermiştir. Kuşkusuz bu geçim kaynağı bölgelerde köyler sadece bine, oba, kışlak ve yurt kelimeleriyle oluşmamıştır. Bir sıra oykonimler Car ve Tala köylerinden göç etmiş aileler ile bağlantılıdır. Bunlara örnek olarak bu köylerdeki sülale ve mahalle isimlerini yansıtan mikro- oykonimleri göstermek mümkündür. Örneğin, Çırpılıbine (Zakatala rayonu), Yukarı Tala (bu köy 19. yy.`da Tala olarak adlandırılmış, sonradan ise Yukarı Tala ve Aşağı Tala gibi adlandırılmıştır) köyünden oluşmuştur. Buralara göç etmiş aile ve sülaleler Çırpılı adlandırılan yere yerleşmiş bine salmışlar. Çırpılıbine ismi de burdan gelmektedir.

Çudulobine (Zakatala rayonu) oykonimi Gah rayonunun Çudulu köyünden göç etmiş aileler tarafından kurulmuştur (**Nuriyev, 1989: 12**). Bakaken rayonundaki Darvazabine köyünün adı Darvaz isimli başka bir köyün isminden türemiştir, fakat günümüzde bu bölgede Darvaz adlı yer adı bulunmamaktadır. Fakat, 1917`den önce Borçalı bölgesinde iki Darvaz isimli köy, Erivan vilayetinde Darvaz köyü ve Cavanşir bölgesinde Darvaz adlı yerleşim yeri kalıntıları aşkar edilmiştir (**Pakirev, 1913**). Buradan da şöyle bir sonuç ortaya çıkmakta; Darvazabine köyü, ismi Darvaz olan köylerden birinden göç etmiş insanlar tarafından salınmıştır. Bölgede Darvaza termini ile bağlı birkaç mahalle, coğrafi yer adları da belirlenmiştir. Aşağıda bunlarla bağlı bilgiler yer almaktadır.

Dombabine (Zakatala rayonu) köyü Yukarı Tala köyündeki Garokoba soyundan gelen aileler tarafından kurulmuştur. Araştırmalar zamanı, Yukarı Tala köyünde şu anda Dombatabun isimli mahallenin mevcut olduğu aşkarlanmıştır. Domba – tepe, yükseklik anlamında bölgedeki lehçelerde kullanılmaktadır. Genel olarak bu kelime köken itibarile çok eski bir kelimedir ve geniş coğrafyada yaygın olarak kullanılmaktadır. (**Murzayev, 1977: 36**)

Biçigarbine köyü menşe itibarile, Avar köyüdür. Zakatala rayonundaki Bedagar köyünden göç edenler tarafından kurulmuştur. Böylece, Biçigar kelimesi aslında Bedagar kelimesinin tahrif edilmiş biçimidir.

Bozbine köyü de, Yukarı Tala köyünden ayrılmış ailelerin Boz adlı yerde meskunlaşması sonucunda ortaya çıkmıştır. Boz kelimesi – çıplak, ağaçsız ve ormansız anlamında kullanılmaktadır (**Yüzbaşov, 1966: 97**). Boz kelimesi bu yerleşim yerinin bölgeye has olan ağaçlı ve ormanlı alanlardan uzakta olduğunu göstermektedir.

Bine – tarihen insanların ilk yaşam alanlarından biri olmuştur. Bunu bir kaç köy isminden açıkca görmek mümkündür. Örneğin, Balaken rayonunun Kaşbulak köyündeki Uclukbine, Kazma köyü Kızlartala binesi, Şerif köyünde Henepi binesi, Mazımçay köyünde Seyid Ahmet binesi, Beret bine köyünde Gakay binesi vs. göstermek mümkündür.

Yukarıda belirtildiği gibi, Şeki bölgesinde ilk yerleşim alanları (oba, bine, kışlak vs.) bir sıra köylerin oluşmasında temel oluşturmuşlar. İlginç olan bazı kadim köylerin adlarında “oba” kelimesi yer almasa da, bu tür köylerin bazı mahallelerinin adlarında “oba” kelimesi bulunmaktadır veya köken itibariler bu tür köylerin oluşmasında obalar önemli yer tutmuştur. Örneğin, Katek köyünün iki mahallesi,

Tangörüken obası ve Lezgi obası adlanmaktadır. Kullar (Balaken rayonu) köyünün bir mahallesi Gerekli obası, diğeri Alikovlar obası, Akkilse köyünün (Balaken rayonu) bir mahallesi Kazımlar obası, Car köyünün mahalleleri – Cinitahta obası, Hacı Şaban obası, Kosatahta obası, Karayartahta obası ve Laçintahta obası, Yukarı Çardaklar köyünün mahalleleri – Hurtuk obası, Huruoba obası, Kanhioba obası, Kad obası olarak adlanmaktadır.

Dikkat çeken bir husus, bazı mahalle adlarında oba kelimesi iki kez yer almaktadır. Birleşik yazılanlar önceden mevcuttur, diğeri bir deyişle yer adının terkinini oluştururlar. Fakat bazı köyler de vardır ki, bu köy adlarında sadece bir oba kelimesi bulunmaktadır.

Köylerin obalar esasında kurulduğunu ve bu obaların ilk yerleşim alanları gibi köylere dönüştüğüne örnek olarak Şeki ilindeki Tepecennet köyü Yukarı oba ve Aşağı oba mahallerini gösterebiliriz. Anlaşıldığı üzere bu köy, önceler ayrı ayrılıkta mevcut olmuş iki obadan oluşmuştur.

Gah rayonundaki Zerine köyünde – Rahimler obası, Çökek oba, Hınalılar obası, Kareyler obası, Gayıtmazlar obası, Fığlar obası, Gogeyler obası, Taraklar obası, Hamid oba, Lekkuylar obası, Balaylar obası, Tap obası, Ağabeyliler obası; Gahingilay köyünde - Tizioba, Tonbağoba; Karağan köyünde – Talay obası; Büyük Alatamir köyünde – Zeloba; Leleli köyünde – Karşıdağoba, Çaybasanoba, Şahmirli obası, Bataklı obası; Gahmuğal köyünde - Otağışiyi obası; Elibeyli köyünde – Sabir oba, Tov oba, Çaykırakoba, Bolo oba, Moçaklı oba, Berk Garağaç obası; Almalı köyünde – Yukarı oba, Aşağı oba, Karakamış obası; Karabaldır köyünde – Hasıloğlu obası; Lekit köyünde – Serrac obası; İlisu köyünde – Baharlı obası, Beyin obası, Tasmalı köyünde – Pasuklar obası; Pirosmanlar obası, Lokmanlar obası, Kohalar obası, Şekerler obası, Yumiler obası, Dongarlar obası, Gubinler obası, Bulhanlar obası, Aşurlar obası, Adiyutlar obası; Küllük köyünde – Karaşıklı obası, Taşlı obası; Zeyem köyünde – Bulak oba; Çınarlı köyünde – Çınarlı oba; Kum köyünde – Kuzeyoba, Başoba; Matsex köyünde – Sürüoba, Şekiloba; Gandak köyünde – Söyütlü oba, Orta oba vs vardır (**Nuriyev, 1989: 14**).

Aynı keliyemi *kışlak* ve *kazma* terminlerinin bulunduğu yer adları ile ilgili de söylemek mümkündür. Azerbaycan`da *kazma* kelimesi eskiden bir çeşit ev tipi için kullanılmıştır. Yazılı olmayan kaynaklara göre, *kazma* denilen evler önce çiftlik olarak köyden uzak bir yerde keçici yaşam yeri için yapılmıştır. Gah rayonundaki Kazmalar köyü bu tip keçici yerleşim mekanları esasında oluşmuştur. Bu köyün

gerçek ismi ise Haçmaz Kazmaları`dır. Bu köy, Gabala rayonundaki Haçmaz köyüne ait topraklardaki kazmaların sonradan sürekli yerleşim yerine dönüşmesi sonucunda oluşmuştur. Aynı kelimeyi Uzunkazmalar (Zakatala rayonu) yer adı ile ilgili de söyleyebiliriz. Bu köy komşu köylerden köç etmiş ailelerin kazmalar yaparak yaşamaları ile bağlı olmuştur. Bu yer adındaki “uzun” kelimesi evlerin (kazmaların) sıra ile uzununa yapılmasını göstermektedir.

Köken itibariyle bazı köyler kışlak olarak kullanılmış yerleşim alanlarının daimi yerleşim alanlarına dönüştürülmesi sonucunda oluşmuştur. Kışlaklar köylerden uzak, hayvanların kışın barınabileceği, coğrafi ve iklimsel açıdan daha müsait alanlarda geçici olarak oluşturulmaktadır. Daha sonra belli köylerden gelmiş aileler daimi olarak yerleşmişler. Örneğin, Oğuz rayonundaki Haçmazkışlak köyü XIX. yüzyılın ortalarında Haçmaz köyünden köç etmiş birkaç ailenin kendi kışlaklarında daimi yaşamaya başlaması sonucunda oluşmuştur. Aynısını Halhalkışlak köyü ile ilgili de söylemek mümkündür.

Bine ve oba kelimeleri ile oluşan yer adları gibi, kışlak sözcüğünün yardımı ile oluşan yer adları da genellikle tek kelimeden değil, en az iki kelimenin birleşmesinden oluşmuştur. Kışlak sözcüğünün geçtiği yer adının birinci kısmını kışlağın ait olduğu köyün ismi (Örneğin, Haçmaz), kişi isimleri (antroponimler) (Örneğin, Aydın) veya kışlağın bulunduğu bölgenin coğrafi özelliklerinden birini yansıtan kelime (Örneğin, Nohur), ikinci kısmını ise “kışlak” sözcüğü oluşturmaktadır.

Şeki – Zakatala bölgesinde 581 mahalle ismi kayda alınmıştır. Mahalleler köy ve kentlerin bir kısmını oluşturmaktadır. Mahalleler küçük yerleşim alanları olarak da kabul edilmektedir. Mahalle isimleri araştırılırken bu yerleşim alanlarında ilk yaşamış sülalenin ismi daha baskındır. Yerel halkın verdiği bilgilere göre, Şeki rayonundaki Cumay köyünün adı “Coma” sözüdür. Coma eskiden hayvançılık yapan çiftçiler arasından kullanılmış bir terimdir ve oba kelimesinin eş anlamıdır. Azerbaycan`ın başka hiç bir rayonunda bu yer adına rastlanmamaktadır.

Elde edilen veriler incelendiğinde, bazı yerleşim alanlarının ortaya çıkmasında yurt, tabun ve Cuma (coma) sözcüklerinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu terimlere şimdiki oykonimlerde rastlanmasa da, onlar bazı köylerin mahalle ve mikro toponimlerde halen korunup saklanmaktadır. Örneğin, Şeki rayonunun – Baş Küngüt köyünde Küren yurtu, Bay Layski köyünde Bazay yurt, Baş Zeyzit köyünde Bayhan yurdu, Oğuz rayonunda – Deymedere köyünde Samedbey yurdu, Haçmaz köyünde Hanlık yurtu vs.

Azerbaycan Türklerinin yaşadığı köylerde mahalle ve sülale kelimesinin yerine, bazen “tabun” kelimesi kullanılmıştır. Örneğin, Zakatala rayonunun Çırpılıbine köyünde Çırpılı tabunu, Aliabad köyünde Kovha tabunu, İsalar tabunu, Mosul köyünde Manguşan tabunu vs.

3.1.2. Oronimler

Şeki –Zakatala bölgesine dahil olan 6 rayonda 1606 orografik obyeye ismi kaydedilmiştir. Bu da bölgedeki yer adlarının % 25,7’ne tekabül etmektedir (**Nuriyev, 1989: 16**). Çeşidine göre bu yer adları dağ, dağ geçişi, obalar, kaya, kobu, çökek, sırt, zirve, kanyon, tap, geçit, yamaç, burun, uçurum, gedik, mağara adlarına ayrılırlar.

Bu tür coğrafi nesnelere isimleri araştırıldığı zaman, bu isimler onlara farklı niteliklerine göre, örneğin, katmanların rengine (Kızıl kaya, Sarı tepe, Ak gedik), benzerliğine (Deveboynu dağı, Yeher dağ, Pişikburun dağı), biçimine (Yumru (yuvarlak) dağ, Girde tepe, Haça dağ, Bağırsak dere), yerel iklim değişikliğine göre (Rüzgarlı dağ, Yağışdüşen düz, Şehli dere), zayıf bitki örtüsüne göre (Kotur dağ, Kel tepe), zirvelerinin sayısına göre (Yedi dağ, Üçtepe, Goşa (çift) kaya), yamacının dik oluşuna göre (Palandöken dağ), baskın coğrafi yönüne göre (Kuzey dağ, Güney dağ), üç tarafı kapalı olmasına göre (Ağzıbir dere), dar ve derin olmasına (Karanlık dere, Dibsız kobu), çok veya az sulu olmasına göre (Kuru dere, Kurugam dere, Sulu dere, Suduran kobu), kendine has özelliklerine göre (Taşlı dere, Cıngıllı düz), yararlı kazılarına göre (Zeyli dere), toprak özelliklerine göre (Şor dere, Acı kobu) ve s. biçiminde sınıflandırıldığı belli olmaktadır.

Coğrafi yer adları arasında bazı isimler mutsuz olaylara ilişkin oluşmuştur. Bunlara Ağaölen dere, Alıölen dere, Atuçan kaya, Kanlı gedik, Devebatan düz, Zamanasılan dağ, Zalhaölen dere, Daşuçan kaya, Alainek doğan dere, Öküzölen dere vs. örnek gösterilebilir.

3.1.3. Şeki bölgesinin Su Kaynaklı Yer Adları - Hidronimler

Bölge üzre 982 su kaynaklı yer adı kayda alınmıştır. Bu rakam bölgedeki yer adlarının yaklaşık %16’sını oluşturmaktadır. Söz konusu yer adlarının dil özelliklerine göre araştırılması zamanı büyük kısmının Türkçe olduğu anlaşılmıştır. Bu durumun söz konusu adların isminin yerel halk tarafından konulduğunu göstermektedir. Hidronimler çeşidine göre nehir, göl, ark, çeşme, nohur, kehriz, kanal, bataklık, akmaz, kaynak (kaplıca) vs. ayrılmaktadır.

Tüm Azerbaycan`da olduğu gibi, Şeki bölgesinde de su objelerine isim konulurken, farklı özellikler dikkate alınmıştır. Hidronimlerin büyük bir kısmı köy, kasaba, şehir, mahalle ve s. isimlerinden olunmuştur. Kişi, sülale, soy isimlerini taşıyan nehirler, arklar, dereler, göller, çeşmeler, bir zamanlar bu arazilerde yaşamış şahisların adı ile bağlıdır. Örneğin, Ahmedağa arkı, Nazar gölü, Alican çeşmesi, Kevser nehri, Enver nehri vs.

Bazı bölgelerde hidronimlere suyun kalitesine göre Aksu, Ak göl, Ak nehir, Kara göl, Karasu nehri gibi isimler verilmiştir. Su kaynaklarının isimlerinde “ak” ve “kara” reng değil, suyun kalitesini belirtmektedir. Ak su, Ak göl, Ak nehir hidronimlerinde “ak” bu nehir ve göllerin suyunun temiz ve kullanışlı, yararlı, faydalı, “kara” ise yararsız, ağır su olduğunu göstermektedir. Şor bulak (Ekşi çeşme), Kükürtlü su, Acı nehir, Acı su vs. bunlara örnek verilebilir.

Şeki bölgesinde su nesnelere isimleri rengine göre de sınıflandırılmıştır. Kızıl göl, Ala göl, Gök bulak (Mavi çeşme), Kırmızı göl, Sarı nohur vs. Bu isimlerde kırmızı, sarı, ala, gök suyun rengine, zahiri görüntüsüne göre verilmiştir. Kaydilmiş coğrafi obje isimleri arasında katmanları, taşların rengini belirtmektedir. Örneğin, Kırmızı ark (kırmızı reng çalarında olan katmanların arasından aktığı için), Kaşka nehir (beyaz ve siyah daşlarının karışık olarak bulunduğu yerin yüzeyinden aktığı için), Akkeser nehri (beyaz renkli keseklerin – taşların arasından aktığı için) vs.

Genel olarak, su nesnelere isimleri, isim verilme nedenine göre derinden incelendiği zaman, Şeki bölgesinde bazı hastalıkların tedavisine göre – Kotur bulak (Uyuz çeşmesi), Yel bulağı, Sıtma bulağı; boyutuna göre – Büyük ark, Uzun su, Güdük ark; sayısına göre – Beş bulak, Goşasu (çiftsu), Kırkbulak; derinliğine göre – Derin bulak, Dibsiz göl; mutsuz olaylarla ilgili – Yunusölen çeşme, Hatunakan nehir, Öküz kuduran nehir, Beyboğulan su vs. gibi özelliklerine göre isim verilmiştir.

Bölgede bulunan yer adları içinde tala (düz ormanlık alan), ekin-biçin yeri, korunak, bağ, orman, mera alanı, yayla, yol, ova, değirmen, mezarlık, köprü vs. adları da mevcuttur. Bu tür yer adları 2600`den fazladır ve bölgedeki yer adlarının yaklaşık %42`sini oluşturmaktadır (Nuriyev, 1989: 18).

3.2. ŞEKİ BÖLGESİ YER ADLARININ ANLAŞIKLIK DURUMU

Araştırma zamanı, araştırma sınırlarına dahil olan bölgede altı binden fazla yer adına rastlanmıştır. Söz konusu yer adları farklı tarihi dönemlerde oluşmuştur. Bunlardan beş bin kadarı tam anlaşıklı (% 60), dört yüz civarında yer adı kısmen

anlaşıkli (% 6,5), sekiz yüz civarında yer adı ise anlam itibarile halen belirsizdir (Nuriyev, 1989: 18).

Tablo 2: Şeki-Zakatala Bölgesine Ait Yer Adlarının Anlaşıklik Düzeyi

Yer Adlarının Toplamı	Tam Anlaşıkli Yer Adları	Kısmen Anlaşıkli Yer Adları	Anlaşıkli Yer Adları
6235 (% 100)	5020 (% 80,5)	403 (% 6,5)	812 (% 13)

Kaynak: Nuriyev, 1989: 18.

3.2.1. Tam Anlaşıkli Yer Adları

Toplanılan yer adları incelendiği zaman onların % 80,5`inin tam anlaşıkli olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin: Akçay, Almalı, Baltalı, Büyük, Alatemir, Büyük Emili, Kazma, Karabulağ, Daşbulaq, İmamli, Aşağı mahalle, Başoba, Hümmet yurdu vs. Bölgede Türk kökenli kavim isimlerine de rastlanmaktadır. Abdal, Kıpçak, Gusçu, Deller, Tangut, Celayir vs. yer adlarını da anlaşıkli yer adları olarak kabul edilebilir.

3.2.2. Kısmi Anlaşıkli Yer Adları

Yarı anlaşıkli yer adlarını oluşturan kelimelerin biri anlaşıkli an, diğeri ise anlaşılmayan kelimelerdir. Örneğin, Beretbine, Meşeşambul, Ohaha dere, Köber Zeyzit vs. Bu yer adlarında bine, meşe, dere, köber kelimeleri Azerbaycan dilinde var oldukları için anlaşıkli, Beret, Şambul, Ohaha, Zeyzit kelimeleri ise belirsiz kelimelerdir.

3.2.3. Anlamı Belirsiz Yer Adları

Anlamı belirsiz yer adlarına Bedegar, Gaysa, Abgit, Şambul, Calut, Mukas, Zerne, Cudulu, Bunud, Zalem, Gorlu, Tüntül, Garqay, Sumaylo, Moqov, Matsek, Mukak, Cincimar, Layski, Bideyir, Cunut, Gudula, Zeyzit, Ohut, Gohmuh (Şeki) vs. örnek gösterilebilir. (Nuriyev, səh.19).

Anlamı belirsiz olan yer adları genel olarak Kafkaz kaynaklı tarihi isimler olup, zamanda tahrif olunmuş yada Azerbaycan Türkçesinin etkisi ile fonetik açıdan değişime uğramıştır. Bu tür yer isimlerinin bazılarını inceleyelim.

Anlamı belirsiz yer adlarından biri Şeki rayonu Kiş köyünün ismidir. Kiş ismi ilk kez VII. yüzyıl kaynaklarında Gis olarak geçmektedir (**İstoriya Agvan Moiseya**

Kalankatvaçi, 1861: 7). Fakat XII. yy.`a ait Gürcü kaynaklarında ise Kiş olarak yazılmıştır (**Meliksetbekov, 1939: 9).**

Kiş toponimi araştırmacılar tarafından farscadaki Kiş – tapınak yeri, sitayiş yeri, din kelimeleri bağlantılı olduğu belirlenmiştir. Günümüzde Kiş köyünde Güney Kafkasya`nın en eski Hıristiyan Kilsesi bulunmaktadır (**Miller, 1961: 445).** İlginç olan ise bu kiliseden önce de söz konusu kilisenin yerinde tapınak olarak kullanıldığını gösteren arkeoloji bulgular ortaya çıkarılmıştır.

Anlamı belirsizliyini koruyan yer adlarından biri de Balaken adıdır. Kaynaklara göre, Balaken yerleşim alanı gibi avarların dört (Nuhul, Çintan, Çanaral ve Hebelal) yerleşim alanından oluşmuştur (**Petruşevskiy, (1932: 382).** Fakat bu durum, Balaken yer adının Avarca olması anlamına gelmemektedir. XVIII. yüzyılın ortalarında yazılmış bir Gürcü kaynağında “Balaken deresi”, “Balaken yeri” adlarına rastlanmaktadır (**Meliksetbekov, 1940: 132).** Balaken adının kökeni ile bağlı birkaç yaklaşım mevcuttur. K.F.Gana`nın araştırmalarına göre Balaken – Gürcüce “bela” – ayı kelimesinden türemiştir. Bir diğer Gürcü kaynağına göre ise, bu toponim “bela” ve “kana” – “dağlar” kelimesindedir. Doğubilimçi B.F.Minorski Balaken toponimini İrandilli bir tayfanın “bel” ve yer imi bildiren “kan” kelimelerinden oluştuğunu iddia etmiştir (**Minorskiy, 1963: 9).**

P.M.Yüzbaşovuna göre Balaken – bala kent (küçük köy adının tahrif olmuş biçimidir). Azerbaycan`da bala (balaca, küçük) kelimesiyle ilgili toponimler çok fazladır (**Yüzbaşov, 1969: 50).** Örneğin, Bala Kürt, Bala Behmenli, Bala Gaçar, Bala Gusar, Bala Kehrizli vs. Bu yer adlarında “bala” - küçük anlamında kullanılmıştır .

Mahmut Kaşkari kendi Lügatinde “ken”in kent (köy) kelimesinin kısaltılmış biçimi olduğunu belirtmiştir (**Yüzbaşov, 1966, s.91).** Balaken yer adının sonundaki “ken” sözü buna bariz örnek oluşturmaktadır. Balaken isminin bu tür yorumlanması gerçekliği yansıtmaktadır. Yukarıdaki diğer varyasyonlar ise Azerbaycan`da Türk varlığının tarihini inkar etmeye, Türklerin bu topraklara daha sonra göç ettiğini esaslandırmaya çalışan bilimsel temeli olmayan, akla mantığa yatkın olmayan garezli yaklaşımlardır.

Bunud köyünün (Gebele rayonu) ismi eski kaynaklarda Bunut şeklinde gösterilmiştir (**Arasxanyan, 1887: 9).** Bu köy XIX. yüzyılın ikinci yarısında Vendam köyünden ayrılmış dört küçük mıntıkadan (Nohurkişlak, Seyidkişlak, Gazır ve Bunt) biridir. Bunut isminin anlamı hala belirsizliğini korumaktadır.

Anlamı açıklanamayan toponimlerden biri de, Abrik (Gebele rayonu) yer adıdır. 19. yy'a ait tarihi kaynaklarda göre bu köy Abrik Tikanlı (Dikenli) köyünden göç edenlerin kurdukları yerleşim alanıdır (**Arasxanyan, 1887: 9**). 9. yy. Arap gezginlerinden biri kendi eserinde Beylegan`da da (Bu şehrin harabeleri Mil ovasında günümüzdeki Örenkale ismiyle kalmaktadır) Abrik isimli kalenin bulunduğu kaydetmiştir (**Bunyatov, 1964: 229**). İhtimal olunur ki, Abrik kalesi bir zamanlar her hangi bir doğal veya antropojen olay sonucu, örneğin, 12. yüzyılda yaşanmış Moğol akımları sırasında dağılmış, sonrasında bölgede yaşayan halk Moğol istilasından canlarını kurtararak Gebele`ye göç etmişler ve bu ismi de kendileri ile getirmişler (**Geybullayev, 1977: 13**).

Yukarıda da belirtildiği üzere, bölgede yarı anlaşıkli, yani yer adını oluşturan kelimelerden birinin anlamı belli olduğu halde, diğer kelimenin anlamı ise belli olmayan yer adları bulunmaktadır. Zakatala adı buna örnek oluşturmaktadır. Bu yer adının ikinci kısmını oluşturan “tala” terimi anlamı belli olan bir terimdir. Yer adının birinci kısmını oluşturan “Zaka” terimi ise tam olarak mutabakat sağlanmamış bir terimdir. İlk defa Rus gezgini Beydenbaum bu yer adının gerçek yazılışının Zakirtala olduğunu iddia etmiştir (**Veydenbaum, 1888: 391**). Diğer bir yaklaşıma göre bu yer adı Zeki adlı şahıs adı ve tala sözlerinin birleşmesinden oluşup, “Zeki talası” demektir (**Yüzbaşov, 1969: 50**). Diğer bir araştırmacı ise Zakatala yer adının “zaka-sakhur”ların kendilerine verdikleri etnik isim ve tala kelimesinin birleşiminden ortaya çıktığını ileri sürmektedir (**Geybullayev, 1974: 62**). Bazı kaynaklarda Zakatala adının Zakan-tala biçimine de rastlanmaktadır ve bu köyün Car köyünden 20-25 km uzaklıkta yerleştiği belirtilmektedir (**Xronika, 1931: 60**). Günümüzde en kabul gören seçenek ise Zakatala adının Zaka – Saka ve tala kelimelerinin birleşmesinden oluştuğu ve eski Türk kavmi Sakların talası anlamına geldiği iddia edilen seçenektir (**Nuriyev, 1989: 21**).

Şeki ilindeki Baş Zeyzit ve Köber Zeyzit adlı köylerin isminde bulunan Baş ve Köber kelimeleri Azerbaycan dilinde olduğu için anlamları tam bellirdir. Fakat Zeyzit adı ise anlamı belirsiz terimdir. Eskiden Şeki`de sadece bir Zeyzit kelimesinin bulunduğu köy olmuş, onu da Köber Zeyzit adlandırmışlar.

Katek (Bakalen rayonu) köyünün ismi de anlamı belirsiz yer adlarından biridir. Köyden geçen küçük bir ırmağın ismi de Katek`tir. Karşılaştırmak açısından, buna benzer yer adları eskiden başka bölgelerde de bulunmuştur. 1917 yılından önce Katek dağı-Erivan vilayetinin Sermeli kazasında, Katek ayrıcı – Tiflis vilayetinin Signah

kazasında, Katuk-Kas harabeliği – Azerbaycan`ın Cavanşir vilayetinde mevcut olmuştur (**Pagirev, 1913: 124**).

Şeki bölgesinde önemli yer adlarından biri de Gah(x) adıdır. Yerleşim alanı olan Gah adı, 5. yüzyılda yaşanan olaylardan bahseden 11. yüzyıla ait Gürcü kaynaklarında geçmektedir (**Meliksetbekov, 1939: 9**). Gah eski Albanya devletinin topraklarındaki toponimlerden biri olmasına rağmen, bazı araştırmacılar onun Azerbaycan Türkçesindeki gah (meyve kurusu) kelimesinden türediğini yazsa da, bu sadece halk etimolojisidir.

R.Yüzbaşov Gah kelimesinin Gürcüce “Kakhi” kelimesinin tahrif olunmuş biçimi olduğunu belirtmektedir (**Yüzbaşov, 1969: 50**). Onun fikrinde, Gah ve Kakheti toponimleri aynı kaynaktır. Bazı araştırmalarda Gah adının Kafkas kaynaklı olduğu iddia edilmektedir. Örneğin, Gah (Dağıstan`ın Gunib bölgesinde köy), Kah-kala (Dağıstan`ın Avar bölgesinde köy), Kakhuri (Tiflis vilayetinin Gori rayonunda Nohur ismi), Kah-mataş (Dağıstan`ın Teymurhanşura bölgesinde dağ ismi), Gah (Dağıstan`ın Avar bölgesinde köy), Gah-saray (Dağıstan`ın Teymurhanşura bölgesinde harabelik ismi) vs. (**Pakirev, 1913: 125**). Kanımızca, Kaheti isminde “kah” İran dillerinde “kale” ve Gürcü dilinde yer belirten “eti” eki yer almaktadır.

Zakatala rayonundaki Aşağı Çardaklar köyünün adı da anlamı belirsiz adlar arasında yer almaktadır. Bu köy yerel halkın anlattıklarına göre, Dağıstan`ın Çurdak köyünden göç edip gelmiş ailelerce kurulmuştur. Sonraki yıllarda bu yer adı tahrif olunmuş son şekliyle Çardak biçimine dönüşmüştür.

Anlamı tam olarak bilinmeyen yer adlarından biri de Aşağı Filfilî`dir (Oğuz rayonu). XIX. yüzyılda şimdiki Filfilî köyü salınmıştır. Bucak köyüne yakın bir yerde salındığına göre, geçmişte bu köy Bucak Filfilî olarak adlanmıştır (**Arasxanyan, 1887: 9**). Yerel halkın verdiği bilgilere göre, Filfilî aslında Filifli kelimesinin bozulmuş biçimidir. Bu gerçekliğe bir miktar uygundur. Çünkü Lezgice bu köyün ismi Filifar adlanmaktadır ki, bu da anlamı belli olmayan “filif” ve çoğul eki olan “ar” ekinden oluşmaktadır. Filif kelimesinin anlamı belli değildir. Yerel halkın verdiği bilgilere göre, “filif” Arapça “filfil”-“isot” kelimesinden türemiştir (**Arap ve fars sözleri lugati, 1985: 676**). Guya söz konusu köyde bu bitki çeşidi yetiştirilmiştir. Bu türden olan yer adları bölgede çok fazla mevcuttur. Bunun nedeni çok sayıda etnik grupların asırlardır bölgede içiçe yaşamasıdır.

3.3. ŞEKİ BÖLGESİ YER ADLARININ DİL MENSUBİYETİ

Şeki bölgesi Azerbaycan`da etnik çeşitliliğine göre zengin bir bölgedir. Burada nüfusun büyük bir kısmını Türkler oluşturmaktadır. Fakat Türklerin yaşadığı bazı köylerin adları bölgede yaşayan diğer etnik grupların dillerinde mevcut olan kelimelerden oluşmaktadır. Bu halklara örnek olarak Gürcüler, İngiloylar, Avarlar, Sakurlar, Lezgiler, Udiler vs. gösterilebilir. Nihayet bir hususu da belirtmek gerekir ki, Şeki bölgesi Gürcistan ve Dağıstan`la sınır olduğuna göre, bu bölgelerden farklı kavim ve halkların göç ederek yaşadığı bölge olmuştur. Bölgedeki yer adları dil özelliklerine göre Tablo 3`te belirtilen çeşitliliğe sahiptir.

Tablo 3: Yer adlarının dil mensubiyeti

Yer adlarının toplamı	Türkçe yer adları	Farsça yer adları	Arapça yer adları	Kafkas kökenli yer adları	Rusça yer adları	Hibrit diller	Dil mensubiyeti belli olmayan yer adları
6235	5111	34	12	68	4	102	904
(%100)	(%81,9)	(% 0,5)	(% 0,2)	(% 1)	(-)	(% 1,6)	(% 14,4)

Kaynak: Nuriyev, 1989: 23

Araştırdığımız bölgenin toponimleri dil özelliklerine göre Azerbaycan (Türk), İran, Arab, Kafkaz, kısmen Rus dillerine aittir. Şimdi bunları geniş bir biçimde inceleyelim.

3.3.1. Türkçe Yer Adları

Şeki-Zakatala bölgesinin yer adların büyük çoğunluğunu Azerbaycan (Türk) isimleri oluşturmaktadır. Türkçe yer adları uzun asırlar boyu oluştuğuna göre, bu yer adlarını katmanlara ayırmak gerekmektedir.

A.Ahundov`un belirttiği gibi, “Azerbaycan yer adları içinde en yaygın, en kapsamlı yer adları Türkçe yer adlarıdır. Söz konusu yer adlarının tarihi çok eskilere dayanmaktadır ve bu adlar Azerbaycan halkının oluşumunda yer alan tüm Türk kavimlerinin dil ve etnik materiallerine dayanmaktadır (Axundov, 1983: 7).

Son yapılan araştırmalar zamanı, genel olarak Azerbaycan`da ve Şeki-Zakatala bölgesinde mevcut olan Türk kökenli yer adlarının oluşum tarihinin Milat`tan Önceki dönemlere kadar uzandığı kanıtlanmıştır. Araştırmacılar R.M.Yüzbaşov, Y.Yusifov, A.Axundov, B.Budagov, G.Geybullayev, K.Aliyev,

T.Ahmedov ve diğerkleri bu gerçekliği tarihi, coğrafi ve dil özellikleri açısından kanıtlamışlar (**Nuriyev, 1989: 24**).

Bölgede var olan yer adlarının çoğu eski Türk kaynaklı kelmelerden oluşmaktadır. Bu kelimelerin bazıları günümüzde, farklı Türk halklarının dillerinde kullanılmakta, diğer bir kısmı ise eski Türk kaynaklarında yer almaktadır. Genel olarak coğrafi koşulları yansıtan söz konusu yer adlarının araştırılması, Azerbaycan dilinin tarihi gelişimi açısından da oldukça önemlidir. Yalnız dikkata alınması gereken bir husus ise, bu yer adlarını oluşturan kelimelerin bazılarının Azerbaycan Türkçesinin dil özelliklerine uygun olarak fonetik açıdan değişime maruz kalmasıdır.

Gabala rayonunun “Bum” köyünün ismi günümüz Türkçesinde kullanılmayan eski Türkçe bir kelime olan “Boom” kelimesinden türemiştir. Altay-Türk dillerinde bu kelime “dar derede oluşmuş sarp kayalık”, “yüksek kaya burnu”, “nehirle dağ arası dar yer” anlamlarına gelmektedir (**Radlov, 1893: 1166**). Altay bölgesinde günümüzde Kara-Bom, Ak-Bom, Uzun-Bom isimli köyler mevcuttur.

Rusya`da yaşayan Buryat kavminin dilinde Bom – “geniş olmayan vadi, dere” demektir (**Melxeev, 1969: 104**). Nitekim, Bum köyü Kuma dağının yamacında, çukurda, iki dağın arasında Kovdan ve Bum nehirlerinin kavşağında bulunmaktadır. B.Budagov da “Bum” kelimesinin eski Türkçede “dar nehir yatağı” anlamında kullanıldığını savunmuştur (**Budagov, 1979: 6**). Anlaşıldığı üzere Bum adı coğrafi özellikleri yansıtan bir terimdir.

Zamanla değişime uğramış yer adları içinde Gah rayonunun Keşgutan köyünün adı da bulunmaktadır. Keşgutan Türkçe “goş” – düşerge, toplanma yeri, dinlenme yeri ve “gutan” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur (**Gasanov ve Geybullayev, 1977: 10**). Kıyaslarsak, Sovyet işgalinden önce Kafkasya`da Koş-kotan, Koş-tepe, Koş-taş, Koş-tube adlı yerleşim alanları bulunmuştur (**Pakirev, 1913: 143**).

Gabala rayonunda mevcut olan ilginç yer adlarından biri Balığ adıdır. Bu söz eski Türk dillerinde bulunan “balığ”-şehir, “kale surları ile çevrilmiş şehir” sözcüğünden oluşmuştur (**Radlov, 1893: 1609**). Yerel bilgilere göre, zamanında Bılık dağının yamacında eski Bılık köyü bulunmuştur. Günümüzde bu köyün kalıntıları halen mevcuttur. Şimdiki Bılık köyü, eski Bılık köyünün meyve bağlarının bulunduğu arazide bulunmaktadır.

Şeki rayonunun Aşağı Keldek ve Baş Keldek köylerinin isminde yer alan Keldek kelimesi, araştırmacı Meliksetbeyov`a göre, zamanında Udin kavminin Kura kıyısından kuzeye hareketi sonucunda kendileri ile getirdikleri addır.

Meliksetbeyova`a göre, Keldek Ermeni kaynaklarındaki Goltan yer adı ile aynı köktendir. Fakat bu iddia gerçeklikten çok uzaktır (**Meliksetbekov, 1942: 37**). Kelime “kel” ve “dek” hecelerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Eskiden Azerbaycan`da halk arasında dinlenmeye bırakılan ekin alanına “kel” denilirdi, “dek” ise Azerbaycan ve diğer Türk dillerinde kullanılan “Lag”- yer sözünün fonetik biçimidir. Anlamı ise “dinlenmesi için bırakılmış ekin alanı” anlamını vermektedir (**Abelov, 1887: 81**).

Zakatala rayonunun köylerinden biri olan Dombabine`de “domba” kelimesi bulunmaktadır. Yerel halkın verdiği bilgilere göre, köyün halkı Yukarı Tala köyündeki Garoahoba soyundan gelen ailelerden oluşmuştur. Günümüzde Zakatala rayonunun Yukarı Tala köyünde Dombatabun isimli mahallenin bulunması da bu savı kuvvetlendirmektedir. Domba kelimesinin anlamı “domba, tepe, yuvarlak tepecik, küçük yükseklik”dir. Bu kelime oluşum tarihi açısından çok eskilere dayanmaktadır ve çok geniş coğrafyaya yayılmıştır (**Murzayev, 1977: 48**).

Dombabine köyü, civardaki diğer köylerden farklı olarak, yüksekte, tepe üzerinde salınmıştır. A.Hasanov ve G.Geybullayev, V.V.Radlov`a dayanarak Dandık (Gabala rayonu) köyünün adını eski Türk dillerine yaslayarak açıklamaktalar. Bu iki araştırmacıya göre, “dan”, “dani” – çöl, arazi, açık alan anlamında geldiği halde, “dık” ise “lık” ekidir. Köyün isminin bu şekilde açıklanması daha ikna edicidir.

Şeki`nin Baş ve Aşağı Göynük köylerinin isminde yer alan “Göynük” arkaik bir kelimedir ve orman içinde ova, düzenlik, tala anlamına gelmektedir. Türkiye`de de Göynük adlı köyler bulunmaktadır (**Eren, 1965**). Örneğin, Göynük seki, Göynük çukur, Göynükler. Demek ki, Göynük burada, orman içinde açık alan, tala, çimenlik anlamlarını taşımaktadır.

Kabala rayonunun Uludaş köyünün ismi “ulu” ve “daş” kelimelerinin birleşmesi sonucunda oluşmuştur. Ulu-kadim, yüce, “daş”-dağ anlamına gelmektedir (**Yüzbaşov, Aliyev ve Sediyev, 1972: 66**). Köyün bulunduğu coğrafi konum yüksek dağın yamacı olduğu için, bu köye Uludaş ismi verilmiştir. Dolayısıyla köyün ismi, yüksek bir dağa yakın olması sonucu oluşmuştur.

Ketelparak köy harabeleri Gah rayonunda bulunmaktadır. Bu yer adına Azerbaycan`ın farklı illerinde rastlanmaktadır. “Kotal” (katel, kotal eski Türkcede – “eğilimli aşırım, sert yokuş, dağ keçidi” ve “parak” – hayvanlar için çevresi kapatılan yer” anlamını vermektedir (**Gasanov, ve Geybullayev, 1977: 10**). Yerel halkın verdiği bilgiler de bu savı kuvvetlendirmektedir.

Zakatala rayonunun Car köyü eski Türkçe bir kelime olmakla, “dere, çukur, kanyon” anlamına gelmektedir (**Drevnetyurskiy slovar, 1969, 14**). Car`ın kanyon, kobu, dere anlamında kullanılmasını ve onun coğrafi bir terim gibi Yakutistan`dan başlayarak, Balkan yarımadasına kadar uzanan geniş bir coğrafyada yayıldığını kanıtlayan araştırmalar mevcuttur (**Geldixanov, 1973: 9**).

Oytala (Zakatala rayonu) yer adındaki “oy” komponenti eski Türkçe bir kelimesidir. Bazı Türk halklarının dillerinde “oy” – düşük yer, çukur, gedik (**Radlov, 1911: 2025**) anlamına gelmektedir. Bu sözcük Türkmenistan, Kırgızistan, Başkurdistan toponimisinde benzer anlamlara gelmektedir. Buryat ve Moğol dillerinde “oy”- orman anlamına gelmektedir. Oytala köyüne bu isim, çukur ve talada yerleştiğine göre verilmiştir.

Gah rayonunun Marsan köyünün ismini yerel halk orda yaşamış bir şahsın adı ile bağlmaktalar. Fakat büyük bir olasılıkla, bu toponim Türk dillerindeki “mar” – “tepe” ve “san”- ülke, yer, sıra dağ” kelimelerinin birleşmesinden ortaya çıkmıştır (**Radlov, 1911: 692**).

Gah rayonundaki Gorağan köyünün ismi de anlamı belirsiz yer adlarından biridir. Bazı araştırmacılara göre, bu yer adı Türk dillerindeki “gorigan” – soluklanacak yer, geçici barınak, askeri (**Drevnetyurskiy slovar, 1969: 456**) kışla” kelimesinden türemiştir. Bir kısım araştırmacıya göre ise, Gorağan – Gurigan adlı Türk kavminin adı ile bağlıdır. Nitekim, köy halkının anlattığına göre, bir zamanlar köyün yakınlığında askeri kışla bulunmuştur (**Kerimli ve Aliyev, 1973: 97**). Buradan da hareketle birinci savın daha inandırıcı olduğunu söyleyebiliriz.

İçeriğinde eski Türkçe kelimelerin yer adlarına örnek olarak, Gah rayonunun İlisu köyünün batısında bulunan Büyük Vezirçal ve Küçük Vezirçal dağları örnek verilebilir (**Azerbaycan SSR Gutgaşen, Vartaşen, Şeki, Gah, Zagatala ve Bakalen, 1976: 322**). “Çal” sözcüğü Türkçede küçük dağ, tepe anlamlarında kullanılmaktadır (**Nuriyev, 1981: 55**). “Çal” kelimesi Azerbaycan`ın Gazak dialektinde “yal”, “tepe” anlamına gelmektedir (**Aliyev, 1975: 13**). Bazı araştırmacılara göre “çal” “yal” kelimesinin fonetik değişime uğramış biçimidir. Oğuz dil grubunda yer alan dillerde “y” sesiyle başlanan kelimeler Kıpçak grubu dillerinde ç/c sesleri ile telaffuz edilmektedir (**Baskakov, 1967: 13**). Vezirçal dağ adındaki “çal” kelimesi “tepe” anlamını koruyup saklamıştır.

Gah rayonunun Çudulu köyünün batısında Örene çoraklığı bulunmaktadır. Bu toponimde “yararsız, harabe yer” anlamındaki “ören” kelimesi aynı anlama

gelmektedir, ünlü “Örenkale” ismindeki “ören” kelimesi de büyük olasılıkla aynı anlama gelmektedir (**Nuriyev, 1978: 57**).

Çudulu köyünün (Gah rayonu) doğusunda Kızılıcık ormanlığı bulunmaktadır. Azerbaycan`da günümüzde “zoğal” olarak geçen meyvenin ağıcının adı “Kitabi-Dede Korkut” destanlarında ve günümüzde Anadolu Türkçesinde Kızılıcık olarak geçmektedir ki, Kızılıcık ormanlığı – zoğal ormanlığı anlamına gelmektedir (**Kirabi Dede Gorgud, 1978: 30**).

Sarıbaş köyünün (Gah rayonu) kuzeyinde Alagez dağı bulunmaktadır. Alagez adında bulunan “gez” sözcüğü eski Türk dillerinde çok geniş biçimde kullanılmıştır. İlginç olanı, Tovuz rayonu şivesinde “gez”-“küçük dağ geçidi” anlamına gelmektedir. Büyük ihtimalle, birinci kelime – “ala (ela)” renk belirtmemekte, büyüklük, yücelik belirtmektedir. Ala kelimesi Azerbaycan dilinde, özellikle Şeki şehrine giden yolların üzerinde bulunan iki kapının adında - alakapı (büyük kapı) adında bulunmaktadır.

3.3.2. Kafkas Kökenli Yer Adları

Azerbaycan toponimisinde en eski yer adları içinde Kafkas kökenli yer adları önemli bir yer tutmaktadır. Tarihi araştırmalara göre eski Alban devletinin sınırları dahilinde yaşayan 26 kavimin bir kısmı Kafkaz dillerinde konuşmuşlar.

Şeki-Zakatala bölgesinde günümüzde mevcut olan bazı coğrafi adlar Kafkas dil ailesine ait. Nitekim, Azerbaycan`ın kuzey-batısında yaşayan Udinler, Avarlar, Sakurlar, Lezgiler ve Gürcülerin (İngiloylar) yaşadıkları coğrafi bölgede yaygın olarak bulunmaktadır.

Kafkas kökenli yer adları bölgede bulunan yer adlarının eski katmanını oluşturmasına rağmen, günümüze kadar tam anlamıyla araştırılmamışlar. Bu sınıfa ait olan yer adları iki temel gruba bölünmekte: a) migrant, b) hibrit toponimler.

Bu bölgede yaşayan ve araştırmacılar tarafından eski Alban kavimlerinden biri olarak kabul edilen Udiler, eskiden Gabala`nın Nic köyünde ve Oğuz kentinde yaşamışlar. Günümüzde Udi adını yansıtan bazı mahalle, soy isimleri kayda geçmiştir. Örneğin, Udiler mahallesi (Oğuz rayonu), Gabala`nın Mirzebeyli köyünde Udi mahallesi, Göyem köyünde (Gabala rayonu) Udi sülalesi vs.

Araştırmacılara göre Nic oykonimi II. yüzyılda yaşamış Yunan gezgini Ptolomeyus`un eserinde kaydedilen Niga adıyla aynı kökene sahiptir (**Yüzbaşov, Aliyev, Sediyev, 1972: 75**). Bir araştırmaya göre, X. Yüzyıla ait kaynakta da Nig adlı yerleşim alanından bahsedilmiştir (**Bunyatov, 1964: 214**). Sonralar Nig

toponimindeki “g” sesi “c” sesine dönüşmüş ve bunun sonucu Nig köyünün ismi Nic olarak günümüze kadar gelmiştir. Meliksetbeyov`a göre Nig adı Arapların Azerbaycan`da hakimiyeti devrinde Nic`e dönüşmüştür (**Meliksetbekov, 1942: 35-36**). Fakat şimdiye kadar “Nic” adının anlamı açıklanamamıştır ve belirsizliğini korumaktadır.

Araştırılan coğrafi bölgede birkaç yer adının daha Uni dilinde olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmacılara göre Gah rayonunda bulunan Mazım nehrinin ismi udi dilindeki – matsi - “ak, beyaz” anlamındadır. Gumruk, Gohmuk, Mamruk, Muhak, Cımcimak yer adlarında Udi ve Sakur dillerinde çoğul eki olan uk, ruk, muk, ok ekleri kullanılmıştır (**Voroşil, 1973: 78-79**). Fakat bu iddianın doğru olduğunu kanıtlamak için daha çok araştırmaya ihtiyaç vardır. Çünkü Muhak adı köken itibarile Dağıstan`la bağlıdır. Eskiden Muhak Dağıstan`da Muhakbazar ve Cardak köylerini kapsayan aşiretin ismi olmuştur. Alazan nehrinin sol kolunun ismi de köyün ismi gibi Muhak`tır. İlginç olan diğer bir husus, Çarlık döneminde Erivan vilayetinin Sürmeli ilçesinde de Muhak adlı köyler mevcut olmuştur (**Pakirev, 1913: 180**). Daha sonra bu köylerin ismi bölgeye göç ettirilen Ermeniler tarafından değiştirilmiştir.

Zakatala rayonunda Büyük Muhak ve Küçük Muhak köylerinin ilk sakinleri Dağıstan`ın Rutul rayonundaki Baş Muhak köyünden göç etmişler. Dolayısıyla göç ettikleri yerde kurdukları yeni köye de geldikleri köyün ismini vermişler (Nuriyev, s.29).

Şeki-Zakatala bölgesinde Matsek ve Katek köylerinin ismindeki “ek” eki Udi dilinde “su” anlamına gelmektedir (**Voroşil, 1973: 79**).

Araştırılan bölgede kendilerini Meerlâl (Dağlı) olarak adlandıran Avarlar bu bölgenin halklarından biridir. Avarların bu bölgede Orta çağlardan itibaren yaşamaya başlamışlar. Avarlar genellikle Balaken, Car, Muhak, Tala, Çardaklı Gabaggöl, Katek, Gaşgaçay köylerinde meskunlaşmışlar (**Kaxetiya, 1891: 29**).

Tarihi kaynakların birinde, 1617 yılında Safevi hükmdar Şah Abbas`ın Kahetya`yı istila ettiğini, bu sırada kendisine yardım eden Lezgilerin hiçbir direnişle karşılaşmadan Kahetya`nın Zakatala`ya dahil olan kısmını ele geçirdiklerinden bahseder. Avarların bir kısmı büyük olasılıkla, bu tarihten sonra bölgede yaşamaya başlamışlar (**Petruşevskiy, 1934: 157**). Avarlar gibi Sakurlar da bu bölgeye sonradan göç etmişler. A.İ.Fon-Plottoya göre XVI. yüzyılın ortalarında Dağıstan`dan Sakurlar bu bölgeye göç ederek, önce Sarıbaş, daha sonra İlisu ve diğer köylerde kendi

mahallelerini oluşturmuşlar (**Fon Platto, 1887: 10-11**). Sakurların günümüzde yaşadıkları köylerin bir kısmı ise sonraki tarihlerde kurulmuştur (**Lineviç, 1872: 14**).

Avarlar günümüzde Balaken rayonunun Gaysa, Mahamalar, Gasbine, Solban, Meşeşambul, Gaşbulak, Biçigarbine, Magov, Boytala, Yolayrıç, Oytala, Paşan, Matsek, Gebizdere, Beretbine, Uzuntala, Car, Siliban, Ohohdere, Kebeloba; Sakurlar ise Gah rayonunun Kum, Lekit Kütüklü, Güllük, Zakatala rayonunun Galal, Gas, Gargay, Ezgilli, Meşleş, Mamruh, Cincimak, Alesker vb. köylerinde Azerbaycan Türkleri ile içiçe yaşamaktalar.

3.3.2.1. Göç Sonucu Bölgeye Gelmiş Yer Adları

Gelme yer adları – Sonradan gelme (göç zamanı) yer adları Mahamalar, Gandak, Muhak, Solban, Siliban, Kebeloba, Meşleş, Galal adları Dağıstan'daki Mahama, Baş Muhak, Meşleş, Gandak, Kebel, Suliban, Kelal yer adları ile benzerlik göstermektedirler. Örneğin, bir kaynağa göre, Meşleş köyü Dağıstan'dan göç etmiş aileler tarafından kurulmuştur. Meşleş Dağıstanda günümüzdeki köy ismidir (**Dagestanskaya ASSR, 1969: 150**).

Gah rayonunun Aşağı Malak köyü yerel halkın verdiği bilgiye göre Dağıstan'daki Zeyhur köyünden göç etmiş Sakurlar tarafından kurulmuştur. Tahminen XVI. Yüzyılın ortalarında Sakurlar bu bölgeye göç etmiş ve Malak köyünün temelini koymuşlar (**Lineviç, 1872: 11**). İ.P.Lineviç'in belirttiğine göre, Guba ve Şirvan'dan göç etmiş köylüler Yukarı ve Aşağı Malak köylerinin temelini koymuşlar (**Lineviç, 1872: 13**). Kesin tarih olarak bu göç sonrası Malak köyünün kurulması 1620 yılına tesadüf etmektedir.

Zakatala rayonunun Galal köyünün ismi aslında Galaal'dır. Gala al Azerbaycan'da kale ve Sakur dilindeki iyelik belirten "al" ekinden oluşmuştur. XIX. yüzyıla ait bir kaynakta (**Lineviç, 1872: 14**) bu adın Galalı (Kaleli) ismiyle kaydolunması bu savı doğrulamaktadır. Galalı kökence Samur mıntıkasındaki Galal köyünden göç etmiş ailelerle bağlantılıdır (**Lineviç, 1872: 14**). Araştırmalar zamanı bu köyün Şah Abbas zamanında Dağıstan göçmenleri tarafından kurulduğu anlaşılır. Köy önce şimdiki yerinden bir az kuzeyde – Nahçıkay adlı yerde kurulmuş, sonradan halkı köyün şimdilerde mevcut olduğu araziye göç etmişler.

Ne zaman geldiği kısmen belli olan yer adlarından biri Zakatala rayonunun Ağdam-Galal köyünün ismidir. Galal oykonimi adından da belli olduğu gibi, Ağdam ve Galal sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Galal aslında yukarıda da

belirtildiği üzere Galalı anlamına gelmektedir. Fakat Sakurlar bu kelimeyi Kelel gibi telaffuz etmekte. Köyün halkı ise Dağıstan`ın Baş Kelel köyünden göç edenlerdir. Eskiden burada iki Kelel (Galal) köyü mevcut olmuştur ve bu köyleri ayırt edebilmek için biri Ağdam-Galal adlandırılmıştır (**Nuriyev, 1989: 30**).

Belirtmek gerekir ki, Dağıstan`dan göç etmiş aileler yerleştikleri farklı köylerde kompakt halde meskunlaşmış ve daha önce yaşadıkları köyün ismini kendileri ile getirmişler ve yeni yerleşim alanına vermişler. Örneğin, Sarıbaş köyü, Gandak mahallesi, Göyem, Bozbine, Dardogaz köylerindeki Gandaklar mahallesi bizzat Dağıstan`ın Gandak köyünden göç etmiş Avarlar tarafından kurulmuştur.

Yöre halkının anlattığına göre köy halkının ataları Dağıstan`dan göç etmişler. Tarihden de belli olduğu gibi, Dağıstan`da kurulmuş Avar hanlığında Gandak isimli köy mevcut olmuştur (**Koçebu, 1958: 270**). Gasbine (Balaken rayonu) de bu tür yer adlarından biridir. Bu toponim Sakur dilindeki “gas” – dağın yamacındaki düzlük ve Azerbaycan dilindeki “bine” kelimelerinden oluşur. Gerçekten de dağın yamacında yerleşen bu köyün halkı Dağıstan`ın Mahamlar köyünden göç etmişler.

Zakatala ilindeki Gass köyünün ismi de aslında Gas gibi yazılması gerekir. Araştırmalar zamanı anlaşıldı ki, dağın yamacındaki çevresi kanyon ve kayalık düz arazilere Sakurlar gas (kats) ismini vermekteler. Gas adlı mikro yerleşim alanlarına Suvagil ve Ağdam-Galal köylerinde de rastlanmaktadır.

Laza köyü (Gabala rayonu) XIX. yüzyılda Gusar rayonundaki Laza köyünden göç etmiş bir grup aile tarafından kurulmuştur. Dolayısıyla Laza gelme bir yer adıdır. Hem Gabala hem de Gusar rayonundaki Laza köyleri ise kendi başlangıcını Dağıstan`ın Laz köyünden almıştır (**Nuriyev, 1989: 31**).

Zakatala rayonunun Mamruk köyünün sakinlerinin atalarının Dağıstan`ın Korş köyünden göç ettikleri bilinmektedir. Köyün ismi ise halk dilinde Mam – (Muhammed isminin tahrif olunmuş biçimi) ve ruk – “ev” kelimesinden oluşmuştur.

Avar ve Sakur dillerinde anlam ifade eden yer adlarına Sakurların yaşadığı Suvagil, Gas ve Rocahmet köylerinin isimlerini de örnek gösterebiliriz. Suvagil adı Sakurca “sıva” – “dağ” ve “gel” (gol) –yükseklik, zirve, Rocahmet ise Avarca “roc” – “orman” ve Ahmet - şahıs isminden oluşmuştur.

3.3.2.2. Hibrit Yer Adları

Bölgede Avar, Sakur, Gürcü (İngiloy), Udi ve Türkçeye ait hibrit yer adları mevcuttur. Bunlara Kilsebugav (bago, bugo Avarca köşe-bucaq ve Türkçe kilise),

Çudulobine (çudul, Avarca – harabelik, Türkçe bine), Halatala (hala, Avarca, uzun, Türkçe tala), Cincartala (cincar, Sakurca, ısırğan otu ve Türkçe tala), Gasbine (gas, Sakurca, aşırım, gedik ve Türkçe, bine), Yeni Suvagil (suva, Sakurca, dağ ve gel-yükseklik, zirve ve Türkçe, yeni), Galatsitsig (tsitsig, Udice, çiçek ve Türkçe kale), Bolo oba (Gürcüce bolo-aşağı ve Türkçe oba), Kadoba (kad Avarca, yuxarı ve Türkçe oba), Kanki oba (kanki, Avarca ışıklı ve Türkçe oba), Muhriyan düzü (Muhriyan Gürcüce meşe ağacı ve Türkçe düz), Uziro gobu (uziro, Gürcüce derin ve Türkçe gobu) örnek gösterilebilir (**Nuriyev, 1989: 31**).

Şunu da belirtmek gerekir ki, araştırılan bölgede bulunan bazı köy isimleri Avarların ve Sakurların soy isimlerini taşımaktadır. Örneğin, Tala köyündeki Mücek, Matshara, Hanmed, Mamga soy isimleri geçen yüzyılda kendilerinin kullandığı bineler oluşturarak, Mücekbine, Mastharabine, Mamgabine, Hanmedbine köylerinin temelini koymuşlar.

Car köyündeki Tyur, Magov, Kebel, Paşan, Kelenter, Cennet isimli sülaleler de bu bölgede aynı ismi taşıyan köyler oluşturmuşlar. Balaken rayonunda Avarların Çimçil, Çatıral sülaleleri Çimcibine köyünün temelini koymuşlar.

3.3.3. Farsça Yer Adları

Araştırmalar zamanı bölgede az sayıda İran kökenli terimlerle oluşan yer adlarına rastlanmaktadır. Farsça kelimelerin geçtiği yer adlarına örnek olarak Caferabad köyünü göstermek mümkündür. Bu yer adında Cafer şahıs ismi, abad ise Farsça yaşamak için uygun olan, daimi yaşam alanı anlamına gelmektedir (**Nikonov, 1966: 13**).

Bölgedeki toponimlerin bir kısmı İran kökenli toponimlerdir. Dirgah, Oravan, Emirvan, Şotavar yer adlarını örnek gösterebiliriz.

Azerbaycan'ın bazı yer adlarında bulunan “var” kelimesi, eski Farsçada hayvan barınağı, köyün güvenli bölgesi anlamındadır. 1917 yılından önce Azerbaycan'da “var” kelimesi yurt, köy anlamlarında da kullanılmıştır. “Var” dedikte kısaca hayvan barınağı, geniş anlamda ise yerleşim yeri, her bir köyün yaylada sahip olduğu mera anlaşılmaktadır (**Svod statističeskix dannix, 1893: 14**).

Farsça olduğu kabul edilen bir diğer sözcük “van”dır. Yer adlarında bu sözcük arazi, mekan belirten ek olarak yer almaktadır (**Yamnolskiy, 1961: 13-19**). Şeki rayonundaki Emirvan ve Oravan köylerinin ismindeki yer alan “van” aynı anlamdadır. Emirvan Azerbaycan Türkçesindeki Emir (Şahış ismi), “van” - yer kelimelerinin

bileşiminden oluşmuştur. Oravan köyünün isminde yer alan “van” kelimesi de bu anlama gelmektedir. Fakat “ora” kelimesinin anlamı ise hala belirsizliğini korumaktadır. Zayıf bir ihtimal bu kelimenin de Farsça olduğu, oura-kale anlamına geldiği yönündedir (**Rubinçik, 1970: 141**).

Pirgah yer adı ise “pir” - kutsal ve Farsca mekan, yer belirten “gah” ekinden oluşmuştur. Anlamı ise “pir olan yer” demektir. Kısacası araştırılan bölgede Farsça yer adları çok azdır.

3.3.4. Arapça Yer Adları

Azerbaycan yer adları içinde Arapça yer adları bulunmaktadır. Bu da çok doğaldır. Çünkü İslamiyetin yayılmaya başladığı VI yüzyıldan itibaren ülkenin yönetiminde söz sahibi olan Araplar, çok sayıda yerleşim alanı oluşturmuşlar. Bu yerleşim alanlarından bir kısmı günümüze kadar ismini koruyup sağlamıştır. Söz konusu yer adları iki kısma ayrılmaktadır: Arap etnonimini yansıtan yer adları ve Arapça yer adları (**Geybullayev, 1976: 80**). Bir kısım yer adları Arap kökenli kavimleri oluşturan sülalelerin adlarını taşımaktadır. Örneğin, “Arapbaloğlan” adlı Arap kavmine bağlı sülalelerden birinin adının “Arapdellekli” olduğu araştırmalar sonucunda belirlenmiştir (**Geybullayev, 1976: 80**).

Araştırmalara göre bölgede Şamlı (Gabala rayonu) yer adı bulunmaktadır. Elde edilen bilgilere göre, bu köye eskiden Arap-Şamlı denilmiştir. Bunun nedeni köy sakinlerinin Hilafet döneminde Şam`dan (Suriya) göç ederek bu topraklarda yerleştiği ve Şam yer adını kendileriyle getirmeleridir (**Nuriyev, 1989: 34**).

Bölgede Arap etnonimiyle ilgili bir diğer yer adı ise Arap-Şeki`dir. Fakat bu yer adı günümüzde artık pasif fona dahil olmuştur. Bölgede Arap adıyla ilgili birkaç mahalle ve sülale isimleri mevcuttur. Bu yer adlarına Aşağı Tala köyündeki Araplılar, İbadlı köyündeki Arapuşağı, Vendam köyündeki Araplılar mahallesi örnek gösterilebilir.

Arapça kelimelerin yer aldığı yer adları bu bölgede fazla bulunmamaktadır. Bu da bölgenin Arap yönetiminde kısa süre kalması ile açıklanabilir. Bu tür yer adlarından bazılarını inceleyelim. Gabala rayonunun Hezre köyünün ismi Arapçadır. Aynı isimde yer adı Gusar rayonunda da bulunmaktadır. Arapça, “hezre” – “ev”, “ocak”, “pir”, yerleşim alanı” anlamına gelmektedir (**Geybullayev, 1976: 80**). Köyde Evliya türbeleri denilen ve kutsal sayılan XIV. yüzyıla ait Şeyh Bedreddin ve Şeyh

Mansur türbeleri bulunmaktadır (**Nematova ve Kuliyeva, 1986: 100**). Bu kutsal mekanlar Hezre adının ocak, pir anlamına geldiğini kanıtlamaktadır.

Şeki ilindeki Bakkal köyünün ismi de Arapçadır. Arap ve Azerbaycan dillerinde “bakkal”–“tüccar, tacir” anlamındadır. Köy bakkal dükkanının yakınlığında yerleştiğine göre böyle bir isim verilmiştir.

3.3.5. Rusça Yer Adları

Araştırılan bölgede 4 yer adı mevcut olmuştur. Bunlardan ikisi yerleşim alanı (Astraxanovka ve Vladimirovka köyleri), biri çeşme ismi (Vasili çeşmesi) ve mekan (Matvey mekanı) ismidir.

Azerbaycan`da ilk Rus köylerinin kurulması 19. yüzyılın 30`lu yıllarına denk gelmektedir. Bu tarihten itibaren Rusya`nın Merkezi, Saratov, Voronej, Tambov, Orenburg ve Yenisey vilayetlerinden Azerbaycan`ın farklı illerine Rus köylüleri göç ettirilmiştir. 1849 yılında Astraxanovka, 1891 yılında ise Vladimirovka köyleri kurulmuştur (**Nuriyev, 1989: 35**).

3.4. YER ADLARINDA KAVİM, AŞİRET, SOY ve KİŞİ İSİMLERİ

Şeki-Zakatala bölgesi Azerbaycanın etnik açıdan çok renkli bölgelerinden biridir. Burada Azerbaycan Türklerinin yanı sıra Lezgi, Avar, Sakur, İngiloy ve udiler de yaşamaktalar. Kuşkusuz ki, etnik yapının çeşitlilik arz etmesi bölgedeki yer adlarının dil özelliklerine ve oluşum yollarına kendi etkisini göstermiştir. Araştırılan bölgede bulunan yer adlarının büyük bir kısmı tarih boyu bu bölgede yaşamış kavimlerin, aşiretlerin ve sülalelerin isimleri taşımaktadır. Söz konusu yer adlarının tamamına yakını Azerbaycan (Türk) kökenlidir.

Etnonomik toponimlere Oğuz rayonundaki Abdallı köyünün ismi örnek gösterilebilir. Abdallı köyü 19. yüzyıla ait tarihi kaynakta belirtildiğine göre, eski Şeki rayonuna ait Goruglar köyünden göç eden ailelerce kurulmuştur. Bölgede incelemelerde bulunan araştırmacıların kanaatine göre Goruglar köyünde 3 mıntıka yaranmıştır. Sibili, Yemişanlı, Abdallı (**Arasxanyan, 1887: 9**).

Abdallı soyunun ismi eski Türk kavimlerinden biri olan Abdal kavminin adıyla ilgilidir. Dolayısıyla Abdallı bazı kitaplarda belirtildiği gibi (**Buşuyeva, 1978: 16**) Abdal şahıs adı ile bağlı değildir. 6. yüzyılda yaşamış Suriyeli (Şamlı seyyah) gezgin Zakariya Ritor Kuzey Kafkasya`da “Hun bölgesinde” diğer kavimlerle (Sabir, Bulgar, Avar, Hazar, Kulas vb.) birlikte Abdel kavminin de yaşadığını belirtmiştir

(**Pugilevskaya, 1941: 165**). Mühtemelen sözü geçen Abdel kavmi, Abdal isimli Türk kavminin isminin ses değişimine uğramış biçimidir. Bunu bir sıra kaynaklar da onaylamaktadır (**Geybullayev, 1973: 119**). Bu nedenle, Abdallı adının kaynağı ile bağlı Buşuyeva'nın görüşü eleştirilmiş ve köyün isminin etnos adı ile bağlı olduğu genel kabul görmüştür (**Nuriyev, 1989: 36**). Kuzey Kafkasya'da, Gürcistan'da ve Azerbaycan'da 1917 Ekim Devrimi'nden önce Abdal adlı birkaç köyler de mevcut olmuştur (**Pakirev, 1955: 3**). Abdallı yer adının yayılma alanı ve yukarıda örnek verilen tarihi faktörler bu görüşü desteklemektedir. Fakat Abdal kavminin Azerbaycan'a göç ettiği tarih ise henüz ortaya çıkarılmamıştır.

Bir diğer etnik kökenli yer adı Oğuz rayonunun Terkeş köyünün adıdır. Araştırmacılar Terkeş'in eski Türk kavmi olan Türkeş kavminin adıyla bağdaştırmaktalar (**Gumilev, 1967: 282**).

Bilindiği üzere çok geniş bir alanda - Çin seddinden Kuzey Kafkasya'ya kadar uzanan geniş bir alanda 6. yüzyılın ortalarında Türk Hakanlığı adlı güçlü bir devlet kurulmuştu (**Bernştam ve Zadneprovskiy, 1958: 380**). Bu devlette etkili olan kavimler içinde İli ve İrtiş nehirleri arasında yaşayan Türkeş kavmi de bulunmuştur. Türkeş etnonimi Tatar ve Başkurlarda da mevcuttur (**Gumilev, 1967: 266**).

Türk Hakanlığında önemli etkiye sahip kavimlerden bir diğeri ise Dulu kavmidir (**Bartold, 1963: 33**). Bu kavminin ismi mühtemelen Tulu (Balaken rayonu), Toli (Lerik rayonu), Tullar (Göygöl rayonu), Tular (Guba rayonu) yer adlarında günümüze kadar gelip çıkmıştır. İlginç olan önemli hususlardan biri ise, Kırgızlarda içinde Tolo ve Tele isimli etnonimler mevcuttur (**Abramzon, 1971: 54**).

Bölgede kayda geçen eski Türk kökenli yer adlarından biri de Kıpçak (Gah rayonu) oykonimidir. Kıpçakların Azerbaycan'a akınları ile ilgili yeteri kadar tarihi kaynaklar bulunmaktadır. R.E.Hüseynov'a göre 11-12. yüzyıllarda Selçuk-Oğuzların liderliğindeki Türk kavimleri Güney Kafkasya'ya yürüş ettikleri sırada Kıpçaklar da bölgede bulunmaktalardı (**Guseynov, 1966: 6**). Tarihi kaynaklara dayanarak Kıpçakların bölgeye gelişi bu tarihlere takabül ettiği söylenmektedir. Bazı kaynaklara göre ise VII. yüzyılda Azerbaycan'a Kıpçakların yürüşleri kayda geçmiştir (**Bunyatov, 1964: 109**). Gah rayonunun Kıpçak köyünün ismi, bu kavimlerin Azerbaycan'a göç ettiklerinin kanıtlarından biridir. Bir diğer önemli nokta ise, Kıpçakların bölgeye farklı dönemlerde akın etmeleridir (**Aliyev ve Nuriyev, 1977: 19-21**).

Araştırmacılara göre, Kıpçaklar birkaç kabile birliğinden oluşmuş ve onların isimleri Azerbaycan'da yer adlarında halen yaşamaktadır. Kıpçakların arasında Ence,

Karabörk, Cucan, Tug, Kul vd. boyların isimleri buna örnek gösterilebilir (**Geybullayev, 1976: 81**). Muhtemelen Gah ilindeki Oncallı köyünün ismi Ence kavmi ile bağlantılıdır. Bir diğer bilgiye göre bu köy, İlisu Sultanı Ahmed Han tarafından kurulmuştur (**Lineviç, 1872: 20**).

İlginç ve tartışmalı etnik kökenli yer adlarından biri de Kullar (Balaken rayonu) oykonimidir. İsmi Kullar olan köyler sadece Balaken`de değil, Ağdam, Berde, Kusar rayonlarında da mevcuttur. Bu yer adını Azerbaycan dilindeki kul (köle) kelimesiyle bağdaştırmak yanlıştır. Kullar adlı köylerin yayılma alanı (Gürcistan`da Akular, Dağıstanda – Kullar köyü) bunun kavim isminden türediğini kanıtlamaktadır. Kıpçakların bir kabilesinin de isminin Kul olması bir diğer kaynakta kanıtlanmıştır (**Geybullayev, 1976: 84**).

Guşi, Guşçu etnotoponimiyle ilgili çok sayıda araştırma mevcuttur (**Guseynzade, 1971: 89-90**). Belirtmek gerekir ki, Guşçu kavimler Moğolların Azerbaycan`a yürüşünden sonra Kıpçaklarla beraber, kuzeyden göç etmişler. Kafkasya`da bu etnonim Guşçu ve Guşiler biçiminde yer adlarında kayda geçmiştir. İlisu köyünde bu etnonim Guşiler şeklindedir.

Oğuz rayonunun Yakuplu köyünün güneyinde Guşlar isimli köy harabeliğinin kalıntıları mevcuttur. Tarihen Kuban bölgesinde Quşi yerleşkesi, Tiflis eyaletinde Guşi kışlası ve Guşi isimli köyler mevcut olmuştur (**Pakirev, 1913: 152**). Bütün bu bilgiler kuşçunun kavim ismi olduğunu kanıtlamaktadır. Günümüzde Azerbaycan`ın bir kaç rayonunda Kuşçu isminde köyler mevcuttur.

Gazah kelemesinin kökeni ile ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Araştırmacı M.Veliyev`e göre Gazahlar Hazarların soyundan olup, Gürcü Kralı I. Georgi zamanında bu bölgeye – Güney Kafkasya`ya göç edip yerleşmişler (**Veliyev, 1921: 30**). Tarihten de bilindiği üzere Gürcü Çarı IV. David Gürcistan`a 45.000 Kıpçak ailesi yerleştirmiş, onların bir kısmı Kuzey-batı Azerbaycan`da iskan etmişler (**İstoriya Gruzii, 1962: 163**).

Bölgeye yerleşen kabileler arasında Gazahlar da bulunmuştur. Bir araştırmacıya göre Gazah kelimesi 11. yüzyılda Kıpçak kavimlerinin iskan edildiği bölgelerde oluşmuştur. Bölgede Kıpçak kökenli etnotoponimlerin mevcut olması, Gazah ailelerinin onlarla beraber bu beldelelere göç etmesinin kanıtıdır (**Nuriyev, 1989: 38**). Muğanlı köyünün bir sülalesinin Gazahlılar gibi bilinmesi bununla bağlantılıdır.

Gah ilinde bulunan Amanlı köyünün ismi mühtemelen bir kavmin ismi ile ilgilidir. Literatürde “aman” adı Kıpçaklardan olan Gara-keseklerin bir boyu olarak anılır (**Şaniyazov, 1974: 130**). Bir diger eserde Garakesekler Argınların bir boyu olarak kaydedilmektedir.

Gabala rayonunun Tikanlı köyünün ismini yerel halk “diken” sözcüğü ile ilişkilendirmektedir. Şöyle ki, yöre halkının anlatımına göre eskiden bu bölge dikenli bir arazi olmuş, köy de söz konusu dikenli alanda kurulmuştur. Tabii ki, bu halk etimolojisidir. 19. yüzyılda Kars ilinde Yukarı Tikan ve Aşağı Tikan adlı köyler mevcut olmuştur. Mühtemelen, bu köylerin isim benzerliği tesadüfi karakter taşımamaktadır.

Kaynakları araştırdıkta görülüyor ki, “tikan” bir kavminin ismi ile bağlı etnonimdir. K.Ş.Şaniyazov Kıpçakların içinde “tikan” ve “kara tikan” isimli boyların olduğunu belirtmektedir (**Şaniyazov, 1974: 116**). Muhtemelen onlar bu bölgelere Kıpçaklarla beraber gelip yerleşmişler.

Tarihten de belli olduğu üzere, Azerbaycan halkının oluşmasında Selçuk-Oğuz kavimleri önemli bir yere sahipler. İkinci kez Oğuzlar XI-XII. yüzyıllarda Azerbaycan'a geldikten sonra bir sıra Türk kökenli kavimler de buraya yerleşmişler (**Guseynzade, 1977: 47-51**).

Uğuz (Oğuz) etnonimi Zakatala ilinin Çökekoba köyünde soy, sülale isminde kalmaktadır. Burada Oğuzlar sülalesi kuşkusuz, Oğuz Türklerinin ismi ile bağlantılıdır. Oğuzlardan olan Padar ve Ceyir adlı kavimlerin adını koruyup saklayan yer adlarının mevcut olması Oğuz-Selçukların Azerbaycan'daki yer adlarının oluşumundaki önemini göstermektedir.

Padar (Oğuz rayonu) köyünün ismi Oğuz-Selçuk kavimlerinden biri olan Padarlarla ilgilidir. M.Veliyev'e göre Padarlar önce Güney Azerbaycan'da yaşamış, XVI-XVII. yüzyılda Sefeviler zamanı bir kısmı Kuzey Azerbaycan'a göç etmişler (**Veliyev, 1921: 41**) Padarlar Azerbaycan topraklarında göçebe hayat süren genellikle hayvançılıkla uğraşan bir kavim olmuşlar.

Bölgede mevcut olan “Şamlı” adı Selçuk Türklerinin kavimlerinden biridir. Bunlar Moğolların Azerbaycan'a akınları zamanı, XIII. yüzyılda Suriye'ye göç etmiş ve Suriye topraklarına yerleşmişler. Bu nedenle onlara Şamlı denilmiştir. XIV. yüzyılda onlar Timur tarafından İran'a göç ettirilmiş ve İran üzerinden de Azerbaycan topraklarına gelmişler (**Yüzbaşov, Aliyev, Sediye, 1972: 44**).

Azerbaycan toponimisinin oluşumunda Moğolların XIII. yüzyılda Güney Kafkasya'ya, aynı zamanda Azerbaycana göç etmelerinin de belirli etkisi olmuştur. Moğolların arasında Türk kökenli kavimler de bulunmuştur. Bu kavimlerin isimleri araştırılan bölgenin yer adları içinde kendine yer bulmuşlar. Şeki ilindeki Baş Küngüt ve Aşağı Küngüt köylerinin isimleri buna örnek oluşturmaktadır. Araştırmalarda “Küngüt” sözcüğünün kökeni ile ilgili görüşler vardır (**Geybullayev, 1975: 111**). Moğolların arasında “kingut” kavimlerinin olduğunu XIII. yüzyıl tarihçisi Reşid-ed-Din yaşamıştır (**Reşid-ed-Din, 1952: 221**).

Gah rayonundaki Gahmuğal köyünün ismi Gah yerleşim isminden ve “muğal (moğol)” etnoisminden oluşmuştur. “Muğal” kelimesi kuşkusuz ki, “moğol” kelimesinin fonetik (sesdeğişimi) şeklidir. Muhtemelen Moğolların yürüşü zamanı Türk kökenli kavimler bu bölgede yerleşmişler. Çevredeki köy halkı onları Moğol sanmışlar ve Muğal olarak isimlendirmişler, onların yaşadıkları yerlere bu kelimeyi eklemişler. Muğol etnonimi bölgedeki yer adları içinde mahalle ve sülale isimlerinde de korunmuştur. Örneğin, Şeki'nin Baş Layski köyünün bir mahallesi Muğol ismini taşımaktadır (**Nuriyev, 1989: 40**).

Kavim ve halk adları ile bağlı yer adları içinde Oğuz rayonunun Bucak oykonimi dikkati çekmektedir. Şeki-Zakatala ve aynı zamanda Azerbaycan'ın diğer rayonlarında isminde “bucak” kelimesi bulunan birkaç mahalle ve köy adları mevcuttur. Azerbaycan'da yedi köyün “Bucak” ismi taşıdığını kaydeden M.H.Veliyev ilk defa bu yer adlarının anlamını da açıklamıştır. Araştırmacıya göre, Noğay'ın önderliğinde Azerbaycan'a gelen Tatarların bir kolu Bucak adını taşımıştır. Bucak adlı köyler de bu kavimlerin yerleştiği ve yaşamaya başladığı yerleşim alanlarıdır (**Veliyev, 1921: 45**).

Bucakların göçebe Nogaylardan olduğunu ve onların Kızıl Ordu devleti dağıldıktan sonra Krım'a ve şimdiki Rusya'nın farklı bölgelerine, aynı zamanda Kafkasya'ya yayıldıklarını N.A.Baskakov da eserinde kaydetmiştir (**Baskakov, 1964: 47**). Baskakov'a göre, 18. yüzyılın sonlarına kadar Moldova steplerinde Bucak Ordası adlı göçebe Nogaylar yaşamışlar. Onların bir kısmı 1759 yılında Krım-Kirey tarafından Krım'a göç ettirilmişler. Bucak kavminin kökeni ile ilgili diğer bir tarihi kaynakta, Bucakların Dnepr, Tuna ve Karadeniz arasındaki bir köşede (bucakta) yaşadıklarına göre, onlara bu ismin Krım Türkleri tarafından verildiği iddia edilmektedir. Fakat Rus asıllı dilbilimci N.A.Aşmarin, Bucakların köken olarak eski Bulgarlarla aynı olduğunu kaydetmiştir (**Aşmarin, 1902: 67**). Fakat Bucakların ne

zaman ve hangi tarihi gelişme sonucu Azerbaycan`a göç ettiği tam olarak şimdilik ortaya konulamamıştır.

Gah rayonunun Tangit, Celair ve Şeki rayonunun Zunut köylerinin isimleri de Moğol göçebeleriyle bölgeye gelmiş Türk kökenli Tangut, Celair ve Sunit boylarının adları ile bağlıdır (**Geybullayev, 1975: 112**). Bu köy isimlerinin etnos ismi olduklarını Moğol tarihçisi Reşid-ed-Din de açıklamıştır (**Reşid ed-Din, 1957: 66**).

Tankutlar kökence Tibet kavimlerinden biridir. XI. yüzyılda onlar Uygurların Beşbalık bögesine yürüş ederek orayı zaptetmiş ve bu topraklarda kendi devletlerini kurmuşlar. Tankut devleti 1227 yılında Moğollar tarafından ele geçirilmiş, halkı ise Moğollarla birlikte Batıya hareket etmişler (**Bartold, 1968: 51-52**).

Moğol ordusuyla gelen Tankut kavminin bir kısmı bölgede yerleşmiş ve şimdiki Tanğit köyünü kurmuşlar. Bu bölgedeki Gax-Muğal köyünün isminden de anlaşılmaktadır. XIX. yüzyıl tarihçisi İ.P.Lineviç de 11 evden oluşan Tanğit`in Moğollar tarafından salındığını öne sürmüştür (**Lineviç, 1872: 15**).

Celair köyünün ismi de bir etnosun ismi ile bağlantılı olarak oluşmuştur. Celair kavmi eskiden Karakorum`da yaşamış, sonra Moğollarla birlikte Batıya doğru yürüşe katılmışlar (**Reşid ed-Din, 1952: 92-98**).

Kökeni belli olmayan yer adlarından biri Şeki`nin Baltalı köyünün ismidir. Araştırmacıların bir kısmı, bu köy isminde “balta” sözcüğü olsa da, bu kelime köy halkının zanaatla ilgili olduğu anlamına gelmediğini iddia etmekte (**Mollazade, 1978: 18**). Fakat bu inandırıcı değil, çünkü meslek isimleri ilgili kelimelerin sonuna meslek bildiren –çı, çi, çu, çü ekleri ilave edilmekle oluşmaktadır. Örneğin, Baltacı. “Baltalı” adındaki “lı” eki ise yer adının zanaatla ilgili olmadığını, belirli bir tayfa veya soy ismi olduğunu göstermektedir. Araştırmalar zamanı Kireyler, Naymanlar, Celair ve Kıpçak (**Şaniyazov, 1974: 131**) Türk kavimlerinde Baltalı adlı soyların olduğu ortaya konulmuştur. Moğol tarihçisi Reşid-ed-Din Celairler sülalesinde Balta isimli şahıs olduğunu yazmaktadır (**Reşid-ed-Din, 1952: 158**). Bu da Baltalı etnoniminin aile başısı isminden oluştuğunu kanıtlamaktadır.

Günümüzde Ağsu, Gah, Celilabad rayonlarında Celair isimli köyler mevcuttur. Buna dayanarak belirtmek gerekir ki, “baltalı” sülalesi Azerbaycan`a Celairlerle beraber gelmişler. Bir zamanlar Azerbaycan`a göç etmiş Baltalı sülalesinin ismi şimdiki Şeki rayonunun Baltalı köy isminde yaşamaktadır.

Gah rayonunun Baydarlı köyünün ismini göre halkı “beyin darılığı” (darı yeri) anlamına geldiğini düşünmekte. Baydarlı köyünün kökenini araştırdıkta iki görüş

öne çıkmaktadır. Birincisi, Baydar`ın bir şahıs adı olduğu, diğeri ise aşiret, soy, kavim ismi olduğudur. Baydar`ın bir şahıs gibi ismi 1273 yılında Moğolların arasında alay komutanı (Emir Baydar) gibi çekilmektedir (**Raşid-ed-Din, 1957: 89**).

“Orta çağ Azerbaycan tarihine ait Farsça belgeler (XVI-XVIII)” adlı eserde Şeki`de bazı köylerden toplanan vergilerden elde olunan gelirin Sefiqu`ya ve Baydar Bey`e bağışlanmasına dair bilgiler mevcuttur (**Musevi, 1977: 25**). Bu belgeler adı geçen Baydarlı köyünün isminin şahıs adı ile bağlı olduğunu kanıtlamaktadır. Başka tarihi kaynakları ve aynı zamanda Baydarlı adının yayılma coğrafyasını araştırdıkta, bu yer adının şahıs adı ile bağlantılı olduğu ağırlık kazanmaktadır. Bu yer adı XVII. yüzyılda Moğolların ve Kırım Tatarlarının da kullandığı isim olduğu anlaşılmaktadır (**Kuzeyev, 1974: 328**). Bu durum, Şeki-Zakatala bölgesinde mevcut olan Baydarlı adının şahıs isminden oluştuğu savını kuvvetlendirmektedir. Bu savı destekleyen bir diğerkanıt ise Şeki`nin Kiş köyünde bulunan bir doğal su kaynağının isminin Baydar Bulağı (çeşmesi) olmasıdır.

Anlamı belli olmayan yer adlarından bir diğeri ise Gaysarlı (Gah rayonu) adıdır. Bir görüşe göre bu adın ortaya çıkması XIII. yüzyılda Moğolların Azerbaycan`a gelmesiyle bağlıdır. Reşid-el-Din “Cami-et-tavarix” adlı eserinde Gaysar isimli birinden bahsediyor (**Raşid-ed-Din, 1957: 176**).

Sarıbaş (Gah rayonu) köyünün isminin anlamını köy halkı farklı biçimlerde açıklamaktadır. Köyün eski sakinlerinin aktardığı bilgiye göre, köy “kafasında sarık bulunan” bir kişi tarafından kurulduğu için, köye böyle bir isim verilmiştir. Bazıları ise bu ismi köy halkının saçının sarı renkte olmasıyla ilişkilendirmişler. Kuşkusuz halkın bu konudaki görüşlerinin de bir miktar doğruluk payı bulunmaktadır.

XIII. yüzyılda Kırgız çöllerinin kuzey-doğu bölgesine gelmiş Türk-Moğol kavimleri arasında Sarıbaş isimli sülale de bulunmuştur. Görüldüğü üzere, Sarıbaş köyünün ismi Moğollarla birlikte Azerbaycan`a akın etmiş Sarıbaş sülalesi ile ilgili oluşmuştur. Bu savı köy halkının saçlarının sarı renkte olması da kanıtlamaktadır.

Şeki ilinin Kiş köyünde Tataruşağı isimli mahalle bulunmaktadır. Tatar halkının ismi VIII. yüzyıl Türk-Orhon yazılarında da geçmektedir (**Bartold, 1968: 559**). N.A.Aristov Tatarların bir Türk kavmi olduğunu belirtmiştir. Tatarların bir kavim olarak ismi Moğollarla birlikte anılmaktadır (**Reşid-ed-Din, 1957: 71-72**).

Türk kökenli yer adlarından biri de Karakoyunlu`dur. Şeki ilinde Çay Karakoyunlu köyü mevcuttur. Bunun yanı sıra, Karakoyunlu ismine Ağsu, Berde, Goranboy, Kubadlı rayonlarında da rastlanmaktadır (**Azerbaydjanskaya SSR, 1968:**

169). Karakoyunlular yarım göçebe Türk kavimlerinden biridir ve Azerbaycan`da XV. yüzyılda kendi isimlerini taşıyan bir devlet kurmuşlar (**İstoriya Azerbaydjana, 1958: 222**).

Araştırılan bölgede Baharlılar isimli sülaleye rastlanmıştır. Bazı araştırmalara göre Baharlılar Karakoyunluların bir sülalesi olmuştur. 1917 Ekim Devrimi`nden önce Azerbaycan`da Baharlı isimli 6 köy mevcut olmuştur. M.H.Veliyev`e göre Baharlılar XIII. yüzyıl ortalarında Hülaküler tarafından Türküstan`dan İran`a göç ettirilmiş kavimlerden biridir (**Veliyev, 1921: 41**). Baharlıların bir kısmı muhtemelen belirli bir tarihi gelişmeler sonucunda Şeki bölgesine gelip yerleşmişler.

XVI. yüzyılda Azerbaycan`da Safeviler devletinin kurulmasına katılan Türk kavimlerinden biri de Ceyirli kavmiydi. Bu kavmin Azerbaycan`a göç etmesi XVI. yüzyıla tekabül etmektedir (**Petruşevskiy, 1934: 92**). Ceyirli adına Şeki, Şamahı, Kürdemir rayonlarında rastlanmaktadır. Ceyirli`nin bir kavim ismi olarak Azerbaycan`da mevcut olduğunu (**Veliyev, 1921: 35**) ve Azerbaycan`ın batısındaki bölgelerde bulunduğunu araştırmacılar da onaylamaktalar (**Aliyev, 1975: 29**).

Şeki rayonunun Aşağı Göynük köyündeki bir mahalleye Şahseven denilmektedir. Şahseven ismi Muğan`da göçebe hayat süren bazı Azerbaycan kavimlerine Şah Abbas tarafından verilmiştir. Padişah kendisine taraftar toplamak için Azerbaycan`ın kuzey bölgelerine yarım göçebe tayfalar göç ettirmişti. Muğan`da çok sayıda Şahseven ailesi yerleştilmiştir (**İstoriya Azerbaydjana, 1958: 222**).

Bölgenin yer adları içinde bölgeye hangi tarihlerde geldikleri belli olmayan bir sıra kavim isimlerine de rastlanmaktadır. Söz konusu yer adlarına Bazar, Danacı, Karacalar, Sabuncu, Sincan, Kurtlar, Garadolag, Söyüdlü oykonimlerini örnek gösterebiliriz.

Gabala rayonunun Filfil köyü yakınında Bazar yeri küçük bir yerleşim yeri ismi Zakatala rayonu Çudulubine köyü yakınında Eski Bazar harabeliği, Gah rayonunun Gaysarlı köyünün doğusunda Bazar şehir harabeliği ve Sumaylı (Zakatala rayonu) köyünün batısında Eski Bazar isimli yer adları mevcuttur. Muhtemelen bunlardan bazıları Bazar`ın etnotoponim olduğunu göstermektedir. Fakat, Bazarla ilgili yer adlarının tamamını etnotoponim olarak genellemek doğru yaklaşım olmayacaktır. Örneğin, Çudulubine köyü yakınındaki Eski Bazar harabeliğini ve Sumaylı köyünün batısında bulunan Eski Bazar şehir yeri isimli yer adlarının etnotoponimle bir alakası bulunmamaktadır. Eski Bazar “eski pazar” anlamındadır (**Nuriyev, 1989: 44**).

Azerbaycan`da Bazar kelimesinin geçtiği yer adlarını daha yakından inceleyelim. Bazı araştırmacılar bu yerleri alış veriş mekanları, ticaret yerleri gibi açıklamışlar. Fakat sonralar araştırmalarda bu adın kavim ismi olduğu ileri sürülmüştür. Eskiden “bazar” kelimesinin geçtiği yer adlarının yayılma alanı geniş olmuştur. Bazarcık, Bazarkent (Kars ilinde köy isimleri), Bazarkent (Cavad eyaletinde köy), Bazarkent (Zengezur`da harabelik), Bazargobu (Zakatala`da dere), Bazarhana (Gürcistan`ın Ahalsihi bölgesinde köy), Bazarkevi (Tiflis vilayetinde köy), Bazarçay (Zengezur`da nehir), Bazarçay (Lenkeran`da nehir), Bazaryurt (Kuzey Kafkasya`da köy), Bazardüzü (Büyük Kafkas Dağları`nda zirve) vs. **(Pakirev, 1913: 26)**.

Bazar kelimesi ile ilgili yer adlarının bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılması bu adın büyük çoğunluğunun ticaret yeri anlamında kullanılmadığını göstermektedir.

XIX. yüzyılda Kafkasya`da “bazar” kelimesinin geçtiği 15 yer adı kayda alınmıştır **(Pakirev, 1913: 28)**. İlginçdir ki, bazar (basar) isimli kavim Karakalpaklarda da mevcut olmuştur **(Jdanko, 1950: 45)**. Bütün bu bilgiler Bazar adının bir kavim, aşiret, sülale ismi olması ihtimalini kuvvetli hale getirse de, bu kavmin hangi tarihte bölgeye yerleştiği ise şimdilik sır belli değildir.

Bir diğer ilginç toponimlerden biri de Danacı`dır. G.Geybullayev bu yer adını eski Türk kavimlerinden biri olan Tana kavmiyle bağlantılı olarak açıklamış, “cı” ekinin iyelik eki olduğunu belirtmiştir **(Geybullayev, 1978: 71)**. Tana isimli kavmin Kazaklar **(Şelekenov, 1966: 18)**, Özbekler **(Şaniyazov, 1974: 124)** ve Türkmenler **(Orazov, 1972: 24)** arasında da mevcut olduğu bilinmektedir.

Balaken rayonunun Karacalar köyü de mehtemelen bir Türk kavmi veya boyunun ismi ile bağlantılıdır. Bazı araştırmacılara göre, Karacalar, Kılıçlı kavminin bir koludur **(Kerimli ve Aliyev, 1973: 97)**. Bir diğer kaynakta ise Arap-Abdülkerim kavmi içinde Karacalı isimi sülalenin olduğu iddia edilmektedir **(Geybullayev, 1976a: 82)**.

Zakatala ve Gah rayonlarının Sabuncu adlanan bölgelerinde mevcut olan köy ve köy kalıntılarının isimleri ile ilgili halk efsanelerine göre, bu bölgede bulunan yerleşim alanlarında yaşayan halk eskiden sabun hazırlayıp sattıkları için onların yerleşim alanlarına Sabuncu adı verilmiştir. Fakat bu gerçeği kesinlikle yansıtmamaktadır. A.Hüseyinzade “Sabuncu” yer adı ile bağlı yürüttüğü geniş araştırmalar sonucu, bu adın etnotoponim olduğunu ispatlamıştır. Hüseyinzade`ye göre, gerçekte “Sabancı” olan bu etnonim, sonralar tahrif olunarak “Sabunçu” biçimini

almıştır. Bu adın etnotoponim olduğunu Sabuncu isimli toponimlerin yayılmış olduğu coğrafi bölgeler de kanıtlamaktadır (**Hüseynzade, 1975: 45**).

Oğuz rayonu arazisinde bulunan Sincan köyünün isminin kaynağı hakkında araştırmacılar farklı görüş ve düşünceler öne sürmüşler. S.M.Mollazade`ye göre Sincan iki kelimenin birleşmesinden (sin ve can) oluşmuştur. Burada “sin” eski Türkcede “beden”, “can” anlamındadır. Sincan adında, “sin” ve “can” kelimeleri mecaz anlam kullanılmış, çok güzel, çok sefalı anlamına gelmektedir (**Mollazade, 1975: 9**).

Tarihi kaynaklar incelendiğinde Sincan köyünün isminin etnonim ile ilgili olarak oluştuğu görülmektedir. İstanbul`da basılmış bir eserde Osmanlı devletinde (Halep vilayetinde) göçebe Türkmenler arasında Sencan adlı kavmin yaşadığı gösterilmiştir (**Orhanlı, 1963: 57-58**). Bu kavmin ismi Türkmenlerden kaçıp Rakka bölgesine yerleşmiş ahali arasında da geçmektedir (**Orhanlı, 1963: 92**).

Büyük olasılıkla Oğuz rayonundaki Sincan ve Şabran rayonlarındaki Sincat-Boyat köylerinin adları da Sincan kavmini adı ile bağlantılı olarak oluşmuştur.

Azerbaycan`da Bayan adlı birkaç yerleşim yeri ismi bulunmaktadır. XIX. yüzyılda Şamahı rayonunda Bayan ata adlı dağ, Nuha (şimdiki Şeki) ve Yelizavetpol (şimdiki Gence) vilayetlerinde üç Boyan adlı köy mevcut olmuştur (**Pakirev, 1913: 34**). Günümüzde İranda da Boyan adı ile bağlı çok sayıda yer adı mevcuttur. Araştırmacılara göre, bayan (boyan) eski Türk kavimlerinden birinin adıdır (**Gumilev, 1967: 411**).

Şeki bölgesinde mevcut olan Türk kökenli etnotoponimlerden biri de Söyüdlü adıdır. Oğuz rayonunun Bala Söyüdlü ve Büyük Söyüdlü köylerinin adlarının büyük olasılıkla söyüd ağacı ile bir ilgisi yoktur.

Söyüdlü toponimi Oğuz rayonundan başka Ağcabedi rayonunda da görülmektedir (Söyüdlü tiresi). Uyğurların Oğuz Türk grubuna ait olan bir kavmi söyüt adlanmıştır (**Baskakov, 1967: 46**). Mühtemelen, Kürdemir ve Gedebeş rayonlarındaki Söyüt isimli köyler de bu etnonimlerle ilgili olarak ortaya çıkmıştır.

Zakatala rayonunda kayda geçen Muğanlı toponimi muğanlı etnonimiyle alakalıdır. Rus seyyahı İ.Kotov`un 17 yüzyılın başlarına ait olan bildirisinde Muğan çölünde muğanlıların yaşaması bilgisi yer almaktadır (**Baskakov, 1967: 46-51**). Kuşkusuz ki, muğanlılar bu ismi Muğan çölünden almışlar. R. Yüzbaşov Muğan isimli bir şehrin de varlığından bahsetmiştir (**Yuzbaşev ve Mamedov, 1976: 166**).

Tarihi çok eskilere dayanan yer adları içinde Şeki toponimini de bulunmaktadır. Şeki adı ile ilgili çok sayıda araştırma eser yazılmıştır.

Şeki kenti 1772 yılına kadar Kiş nehrinin dere yatağında bulunuyordu (**Hüseynzade, 1974: 49**). Kiş nehrinin taşması sonucu şehir sular altında kalmış ve yöre halkı yakınlıktaki Nuha köyünün arazisine taşınarak şimdiki Şeki şehrin temelini koymuşlar (**Nuxa, 1948: 7**). Aşağıda Nuha adı ile ilgili de bilgi verilecektir.

Şeki adına geldikte ise, bu ad M.Ö.6. yüzyılda Azerbaycan'a göç etmiş Saka adlı Türk kavimlerinin adı ile bağlantılıdır. I. yüzyılda yaşamış Yunan gezgini Strabon, Sakların Kafkasya'da en güzel yerlere göç ederek, oralara kendi isimlerini – Sakasena ismini verdiklerini yazmıştır (**Strabon, 1964: 484**). Şeki adı da eski kaynaklarda “Şaka” olarak geçmektedir. Buradan da Şaka adının Saka adının fonetik biçimi olduğu anlaşılmaktadır. Sakaların bölgede yaşadıklarını gösteren bir diğer yer adı ise Gah rayonunda bulunan Sakan dere adıdır. Burada an – “mekan”, “yer” anlamı taşımaktadır. Belirlenmesi en zor konu Sakaların dil mensubiyeti ile ilgilidir. Sovyet döneminde Azerbaycan'da Türk izlerini silmeye çalışan ve Türklerin bölgeye 10.-12. yüzyıllarda Oğuz-Selçuk döneminde geldiklerini böylece bölgenin gerçek halklarının Türkler olmadığını ortaya koymak isteyen bazı araştırmacılar Sakaların Farsdilli olduklarını iddia etmektedir. Fakat bunu başaramamışlar. Çünkü daha sonraki dönemlerde yapılan araştırmalar sonucunda Sakaların, İskitlerin, Kimmerlerin eski Türk kavimleri oldukları kesin kanıtlarla ispat edilmiştir. Örneğin, Şeki halkının Türkçe konuşması Sakaların Türk olduklarının bir kanıtıdır. Bunun dışında, Özbek tarihçisi A.Aytmuradov Sakaların Türkdilli olduklarını belirterek, bu kavimlerin Ön Aral bölgesinde, Tyan-Şan'ın yamaçlarında ve Altaylarda yaşadıklarını yazmıştır. Aytmuradov'a göre de Sakaların Farsdilli olması mümkün değildir (**Aliyev, 1960: 101**). Sovyet tarihçisi A.N.Beriştam Sakaların etnik açıdan karmaşık olduğunu, fakat onların içinde Türklerin de bulunduğunu yazmıştır (**Bernştam, 1951: 89**). Bizans tarihçisi Menandr 568 yılında yazdığı eserde, Türklerin eskiden Saka olarak adlandırıldıklarını kaydetmiştir (**Nuriyev, 1989: 49**). Şeki biçiminde bu yer adı ilk kez VI yüzyıla ait bir kaynakta rastlanmaktadır. V. yüzyıla aid bir Gürcü kaynağında da Şirvan, Gah, Berde'nin yanı sıra Şeki'nin de adı kaydedilmiştir (**Meliksetbekov, 1939: 9**).

Türkçe yer adlarının bazıları mahalle, yer, orman, kale vs. adlarında günümüze kadar gelip çıkmıştır. Örneğin, Karadolaklılarla ilgili Karadolak mahallesi Gah rayonunun İlisu köyünde kayda alınmıştır. Ağcabedi rayonunda da Yeni Karadolak

adlı köy bulunuyor. 19. yüzyılın sonlarında Yelezavetpol (şimdiki Gence) vilayetinin Şuşa kazasında Karadolak Tekle ve Karadolak Şahseven köyleri mevcut olmuştur (**Svod statističeskix dannix, 1893: 21**). Yerel halkın verdiği bilgiye göre, bu kavim esasen biçin işleri ile uğraşmış, kollarına ve başlarına siyah dolak dolamışlar. Buna göre de, onlara Karadolaklılar denmiştir.

Karadolak Azerbaycan'ın eski kavimlerinden birinin adıdır. Onların bir kısmı geçmiş Erivan vilayetinde yaşamışlar. Karadolakların bir kolu ise 1820 yılında Karabağ'a göç etmişler ve Kuratan adlı mıntıkada yerleşmişler.

İbaklı köyünün güneyinde (Gah rayonu) Türkmendüşen orman adlı toponim mevcuttur. Büyük olasılıkla, orman, zamanında burada geçici olarak yerleşmiş Türkmenlerin adını saklamıştır. Göyçay ve Berde rayonlarında da Türkmen etnoismi ile bağlı köyler bulunmaktadır. Azerbaycan'a yerleşmiş Türk kavimleri içinde Türkmenlerin de bulunduğu tarihi gerçekliktir. Sonradan onlar Azerbaycanlılarla kaynayıp karışmış, etnik adları ise yer adlarında korunup saklanmıştır.

Leleli köyünün batısında Göylen ovası, Göylen yasaklığı adlı mikrotoponimler bulunmaktadır. Göylen en büyük Türkmen illerinden birinin adıdır. İskender Münşi 1598'de Eymurlar hakkında bilgi verirken, Köklen (Göylen) kavmi adı Türkmenlerin adı ile beraber zikretmiştir (**Hüseynzade, 1973: 23**). Buradan da şöyle bir sonuç çıkmakta, geçmişte burada Göylen Türkmenlerine ait yerleşim alanı da bulunmuştur.

Şeki bölgesinde Türk kökenli olmayan yer adları da bulunmaktadır. Bu tür yer adlarına örnekler verelim.

Tatlar mahallesi Gabala rayonunun Büyük Emili köyünde bulunmaktadır. Tatlar Farsdilli etnik gruplardandır. Genel olarak, Azerbaycan'ın kuzey-doğu bölgesinde yaşamaktalar. Bu köyde bulunan Tatlar mahallesinin sakinleri Türkçe konuşmaktalar.

XIX yüzyılda Gazah bölgesinde yaşayan kavimler arasında da Tat adlı kavim bulunmuştur. Fakat "tat" kelimesi burada farklı anlamda kullanılmıştır. Kaynakların birinde belirtiliyor ki, geçmişte tahıl biçmek ve tahıl dövmek için hayvancılıkla uğraşanlar Güney Azerbaycan'dan gelen aileleri Tat adlandırmışlar (**Abelov, 1887: 81**).

Bir etnos olarak Tatların Türkiye'de göçebe kavimlerden biri olarak yaşadıkları da kaynaklarda yer almaktadır (**Novičev, 1951: 112**).

Lekit köyünün batısında Alban kalası, Şeki kentinde ise Ağvanlar (Albanlar) mahallesi adlı yer adları bulunmaktadır. Alban (Ağvan) adı ile ilgili yer adlarına

ülkenin farklı bölgelerinde rastlanmaktadır. Örneğin, Guba rayonunun Alpan köyü, Şuşa rayonunun Malıbeyli köyün yakınındaki Ağvan köy yeri vs.

Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Dağıstan`da da Alban adı ile bağlı yer adlarına rastlanmaktadır. XIX yüzyıl kaynaklarında Alban nehri, Alban kapısı (geçidi), Alban şehri, Alban denizi adlı yer adları da mevcut olmuştur (**Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza, 1884: 220**).

Tarihten de belli olduğu gibi Albanlar Azerbaycan`ın kuzeyinde Albanya devleti kurmuş kavimlerden birini oluşturmuşlar. Alban devletinde 26 kavim yaşamış ve her bir kavim kendi dilinde konuşmuştur. Albanya devleti ile bağlı Yunan gezgini Strabon da kendi eserinde geniş bilgi vermiştir.

Albanya adı Antik Yunan ve Roma kaynaklarında Albanya, erken orta çağ Ermeni kaynaklarında Ağvan, Arap kaynaklarında ise Aran olarak geçmektedir. Bu adların kökeni ile bağlı farklı mülahazalar mevcuttur. Kaynakların birinde, Albanya Rumca “ağlık” anlamındadır ve özgürlük ülkesine işaretler. Şirvan ve Dağıstan “özgürler ülkesi” adı ile bilinmektedir (**Bakıhanov, 1951: 20**). Bir kısım araştırmacı Albaniya adının “yüksek yer”, “dağlık ülke” anlamına geldiğini iddia etmekte. Araştırmacı A.Demircizade Alban adının iki sözcüğün birleşmesinden oluştuğunu belirtmiştir. Bu adın birinci kısmını oluşturan “al” kelimesinin, bazı eski dillerde, aynı zamanda Ural-Altay dillerinde, bazı Kafkas dillerinde “yüksek”, “yukarı”, “kuzey”, “dağ” anlamlarına geldiğini, “ban” kelimesinin ise “yer”, “yurt”, “ülke” anlamlarını taşıdığını iddia etmiştir. Buradan da Alban adının “dağlık ülke” anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Demircizade, kesinlikle Albanya`da Alban adında kavmin yaşamadığını savunmuştur (**Demircizade, 1968: 23**). Fakat kaynaklar incelendiği zaman Alban adında kavmin olduğu ortaya çıkmaktadır. Burada ilginç olan makamlardan biri, Albanların hangi dilde konuşmasıdır. Yürütülen son araştırmalar, Albanların Türkdilli bir kavim olduğunu kanıtlamıştır (**Geybullayev, 1984: 112**). Araştırmacı S.İ.Bruk “Dünya Nüfusu” adlı eserinde Alban kavminin de adını Kazaklarla beraber zikretmiş ve Çin`de yaşayan Kazakların arasında Albanların da bulunduğunu iler sürmüştür. Bu delillere dayanarak, Albanların Türkdilli bir kavim oldukları söylenebilir. Günümüzde Kazakistan`da yaşayan Albanlar Kazak Türkçesi ile konuşmaktalar (**Nuriyev, 1989: 52**).

Bölgede “kürt” kelimesinin geçtiği üç yer adı bulunmaktadır. Bunlar Gabala rayonunun Kürt köyü, Zakatala rayonunun Kürdemir köyü ve Şeki kentindeki

Kürdoğlu mahallesi. Kürtler Azerbaycan`da yaşayan Farsdilli azınlıklardan biridir. Onların bölgeye gelişi 9.-10. Yüzyıllara rastlanmaktadır (**Çursin, 1925: 146**).

Bölgede Araplarla bağlı yer adları da az da olsa bulunmaktadır. Oğuz rayonunda Araplı mahallesi, Vendam köyünün ismi Arapçadır. Ayrıca, Arapuşağı mahallesi ve İbahlı köyü (Gah rayonu) adlı yer adları da Arapçadır.

Arapların Azerbaycan`a akın ettikleri dönemde (7.-8. yüzyıllar) Suriye`den, Basra`dan vs. yerlerden çok sayıda Arap kavimleri bölgeye göç ettirilmiştir (**Bunyatov, 1964: 163-164**). Bu kavimlerin izlerine günümüzde Azerbaycan`daki yer adlarında rastlanmaktadır.

şeki-Zakatala bölgesinde Kafkas halklarının adlarını yansıtan birkaç yer adı da bulunmaktadır. İber-Kafkas katmanını oluşturan kavimlerden biri Udilerdir. Bölgede bu kavmin adı ile bağlı iki yer adı ve birkaç sülale ismi kayda alınmıştır (**Nuriyev, 1989: 52**).

Bölgenin etnik azlıklarından biri de Avarlardır. Avarlar aslen Balaken, Car, Mukak, Tala, Kabaçöl, Katek gibi yerleşim yerlerinde yaşamaktalar (**Kaxetiya, 1891: 21**).

Kafkas katmanını oluşturan yer adlarından bir kısmı Lezgilerle bağlıdır. Lezgiler Azerbaycan`ın kuzey-doğu bölgesinde (Guba, Gusar ve Haçmaz rayonları) yaşamaktalar. Lezgilerle bağlı Strabon kendi eserinde bilgi vermekte ve onları Legler olarak adlandırmaktadır (**Abdullayev ve Mikailov, 1971: 13-14**).

Lezgiler günümüzde diğer bölge halkları ile karma şekilde Gabala rayonunun Tonbağ, Melikli, Hacıalılı, Emirvan, Gemervan, Solukça, Laza Küsnet, Sırt, Yenkice vs. köylerinde yaşamaktalar. Bu köylerin oluşması farklı dönemlere, genellikle XIX yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. Lezgiler genellikle yarı göçebe hayat sürmüş, hayvancılıkla uğraştıkları için yazın yaylalarda yaşamış, havalar soyudukta ise kışı geçirmek için bu köylere dönmüşler. Bölgenin diğer rayonlarında da Lezgi mahalleleri mevcuttur. Örneğin, Balık köyünde Lezgi mahallesi, Zarağan köyünde Lezgiuşağı mahallesi, Savalan köyünde Lezgiler mahallesi vs.

Kafkas katmanına ait yer adlarından bir kısmı da İngilizlerle ilgilidir. Gah-İngiloy ve İngiliz Kütüklü yer adlarında bulunan “ingiloy” (aslında, yengiloy) kelimesi Gürcüce bir kelimedir ve dini İslam olan Gürcüleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Anlamı yeni dini, yeni yolu kabul edenler demektir. İngilizlerin etnik kökeni ile bağlı kesin bilgiler bulunmamaktadır (**Nuriyev, 1989: 53**). Bir noktanın da altını çizmek gerekir, İngilizler bölgenin Türk halkı tarafından Gürcüler

olarak da adlandırılmaktalar. Örneğin, Daşğıl köyü arazisinde Gürcü yaylası, Gımırlı köyünde Gürcüler mahallesi, Mukas köyünde Gürcü mahallesi vs.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç

Azerbaycan XIX-XX yüzyıllarda Rusya'nın sömürüsü altında bulunduğu için, bilimsel araştırmalarda daha ziyade Rusların çıkarlarına uygun sonuçlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu durum tarih ve tarihin farklı alanlarında kendini açıkça belli etmektedir.

Azerbaycan bulunduğu coğrafi konum itibarile doğu ile batıyı, kuzeyle güneyi birleştiren göç yollarının üzerinde bulunmaktadır. Bu durum tarihin farklı dönemlerinde çok sayıda farklı etnik kökene sahip kavimin bölgeye göç etmesine, bir kısmının gölgeye yerleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla bu süreç tüm Kafkasya'da olduğu gibi Azerbaycan'da da çok sayıda etnik grubun iç içe yaşamasını sağlamıştır.

Araştırmalar, Azerbaycan'da yer adlarının büyük bir kısmının Türk kökenli yer adları olduğunu kanıtlamaktadır. Bu ise doğal olarak ülkenin en önemli etnik unsurunun Türk kavimleri olmasından kaynaklanmaktadır. Azerbaycan tarihinin bütün evreleri yakından incelendiğinde tüm evrelerde Türklerin ülkenin en önemli nüfusunu oluşturduğu görülebilir. Bu durum ülkenin irili ufaklı tüm yerleşim alanlarının adları incelendiği zaman açıkça kendini belli etmektedir. Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde, şehirlerinde ve köylerinde, mahallelerinde, coğrafi mekanlarında bulunan yer adlarının büyük çoğunluğunu Türk kökenli yer adları oluşturmaktadır.

Bu durum Şeki bölgesinin yer adları incelendiği zaman da açıkça görülmektedir. Yürüttüğümüz inceleme sonucunda aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, Şeki bölgesi Azerbaycan'ın etnik açıdan en karmaşık bölgelerinden birini oluşturmaktadır. Bölgede çoğunluğu Müslüman-Türkler oluşturmaktadır. Fakat, Türklerin yanı sıra, Udiler, Avarlar, Lezgiler, Gürcüler, Malakanlar gibi farklı etnik kökene sahip azınlıklar da yaşamaktadır. Bölgenin dağlık araziden oluşması daha ziyade bu tür coğrafi koşullara alışkın olan kavimlerin buraya yerleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Arap, Fars gibi çöl ve kırsal alana alışkın olan kavimler buraya fazla ilgi göstermemişler. Bu durum bölgenin yer adları incelendiği zaman da açıkça belli olmaktadır. Türklerin yaşamadığı yerleşim alanlarının sayısı çok azdır ve bazı köy ve kasabalarda Türkler ve diğer etnik azınlıklar karmaşık halde yaşamaktalar.

Şeki bölgesinin yer adlarının incelenmesine Sovyetler Birliği döneminde, özellikle 1960'lı yıllarda ilgi artmıştır. Fakat bu ilgi sadece Azerbaycanlı bilim adamlarının araştırmaları ile sınırlı kalmamıştır. Gürcüler, Ermeniler, Dağıstanlı araştırmacılar, Ruslar vs. bölgenin tarihini kendi amaçlarına hizmet edecek şekilde araştırmış, bu araştırmalarında yer adlarının incelenmesine de yer ayırmışlar. Dolayısıyla söz konusu dönemin araştırmalarını incelerken, bu hususa özellikle dikkat edilmesi gerekmektedir. Her ne kadar Sovyet rejiminin baskısını büyük oranda hiss etseler de, G.Geybullayev, Y.Yusifov, Yüzbaşov gibi tarihçiler Şeki bölgesinin yer adlarının incelenmesine tarafsız yaklaşmış ve bölgede bulunan yer adlarının büyük çoğunluğunun Türk kökenli sözcüklerden oluştuğunu ister tarihi, isterse de dilcilik açısından kanıtlamışlar.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'ın yer adlarının hiç bir baskı altında kalmadan, tarafsız bir biçimde incelenmesi için yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde yapılan araştırmaların bir kısmı, Şeki bölgesi yer adlarının incelenmesine ayrılmıştır. Yapılan araştırmalarda bölgenin yer adlarının anlamlarının, kökenlerinin, oluşum süreçlerinin incelenmesi sırasında diğer Türk dillerinde, Türk halklarında bu kelimelerin bulunup bulunmamasına da dikkat edilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde bu konuda ciddi kısıtlamalar bulunmaktaydı.

Araştırma sonucunda Şeki bölgesinin yer adlarının anlam, köken ve tarihi gelişim itibarı ile çok boyutlu olduğu belli olmuştur. İncelenen yer adlarının yüzde sekseninden fazlası Türk kökenli kelimeler oluşturmaktadır. Diğer etnik unsurlara ait yer adları ise sadece yüzde dördlük bir kısmı oluşturmaktadır. Yer adlarının yaklaşık yüzde on beşlik kısmının ise anlamı tam olarak belli değildir, söz konusu yer adları ile ilgili farklı görüşler mevcuttur.

Şeki bölgesinin yer adlarının büyük bir kısmını Türk kökenli yer adları oluşturmaktadır. Kayda alınmış ve incelenmiş Türk kökenli yer adlarının bir kısmı, özellikle makroyerleşim alanlarının adlarının oluşum süreci Milat'tan önceye dayanmaktadır. Burada ilginç olan husus, bu yer adlarından bazıları günümüzde diğer Türk kavimlerinde de kullanılmaktadır. Dolayısıyla, bu yer adlarının öğrenilmesi, hem Azerbaycan dilinin kökeninin öğrenilmesi, hem de Azerbaycan Türkçesinin diğer Türk dilleri ile yakınlığının öğrenilmesi açısından önem taşımaktadır.

Azerbaycan halkının etnogenezisinin oluşumunda rol almış Türk kökenli kavimler – Abdal, Aman, Baydar, Balta, Karabaldır, Karadolak, Kıpçak, Kuşçu,

Sabuncu, Sarıbaş, Sincan, Tikan, Ceyirli, Celayir gibi adlar günümüzde de bölgenin yer adlarında mevcuttur.

Sovyetler Birliği döneminde bölgeye verilen yapay adlar, bağımsızlıktan sonra gerçek isimler ile değiştirilmiştir. Örneğin, Sovyetler Birliği döneminde “Vartaşen” olarak değiştirilen Oğuz ilçesinin adı berpa edilmiştir. Buna benzer şekilde “Gutgaşen” adı verilen Gabala ilçesinin adı yeniden kendisine verilmiştir. Buna benzer çok sayıda örnekler bulunmaktadır.

Araştırmada bazı yer adlarının sıradan çıktığı belli olmuştur. Bunun nedeni söz konusu yerleşim yerlerini yerel halkın terk etmesidir.

Öneriler

Şeki bölgesi tarihi, etnik yapısı, yer adlarının renkliliği açısından çok zengin bir bölgedir. Dolayısıyla bölgenin yer adlarının incelenmesi için daha çok sayıda araştırmaların gerçekleştirilmesi gerekir. Bu araştırmalar hem yer adlarının gerçek anlamlarının ortaya konmasına hizmet edecek, hem de bölgenin tarihini kendi çıkarları doğrultusunda tahrif etmek isteyen komşu devletlerin bu niyetlerinin önlenmesine katkı sağlayacaktır.

Şeki ilinde bulunan yer adlarını incelerken, daha ziyade farklı Türk halklarının dillerinde olan benzer ve yakın anlamlı kelimelerin olup olmamasına mutlaka dikkat edilmelidir.

Bölgede bulunan sadece şehir, kasaba ve köy adları değil, daha küçük yerleşim yerlerinin (mahalle, sokak vs.) adları, coğrafi nesnelere adları da tek tek tespit edilmeli, kayıt altına alınmalı ve incelenmelidir. Bu amaçla tarih, coğrafya ve dil konusunda uzman bilim adamlarından oluşan multidisipliner çalışmalar gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Bilimsel eserler

- ABDULLAYEV, İ.X., Mikailov, K.Ş. (1971), **K istorii Dagestanskix etnonimov lezgi lak. Etnografiya imen.** Moskova.
- ABELOV, N.A. (1887), **Ekonomičeskiy bit gosudarstvennix krestyan Elizavetpolskoy gubernii (Cilt VII).** Tiflis.
- ABRAMZON, S.M. (1971), **Kirgızı i ix etniçeskie i istoriko-kulturnie svyazi.** Frunze.
- AHMEDOV, T.M. (1985), **Azərbaycan Paleotoponimiyası.** Bakü: ADU Yayınları.
- AHUNDOV, A.A. (1983) **Toprağın köksünde tarihin izleri.** Bakü, Gençlik Yayınları.
- AL-XAMAVİ, Y. (1983), **Midjam al-Buldan (Svediniya ob Azerbaydjane).** Pervod s arabsogo Z.M.Bunyatova i K.Juze. Bakü: İzdadelstvo "Elm".
- ALİYEV, A.İ. (1975), **Toponimiya Zapadnix rayonov Azerbaydjana.** Avtoreferat kand. fil. nauk., Bakü.
- ALİYEV, İ. (1960), **İstoriya Midii.** Bakü.
- Arap ve fars sözleri lugati,** Bakü, 1985.
- ARASXANYAN, A.N. (1887), **Ekonomičeskiy bit gosudarstvennix krestyan Nuxinskogo uezda Elizavetpolskoy gubernii.** Tom 6, Tiflis.
- AŞMARİN, N.A. (1902), **Bolgarı i Çuvaşi.** Kazan.
- Azərbaycan Arkeolojisi (Taş Devri).** (2008), Cilt 1, AMEA Arkeoloji Enstitüsü. Bakü: Şark-Garp Yayınları.
- Azərbaycan SSR Gutgaşen, Vartaşen, Şeki, Gah, Zagatala ve Bakalen rayonlarındaki fiziki-coğrafi mikroobyekt adlarının öyrnilmesi.** Azərbaycan SSR Bilimler Akademisi Coğrafiya Enstitüsünün arşivi. (1976), Bakü.
- Azərbaydjanskaya SSR.** (1968), Administrativno-territorialnoe delenie. Bakü.
- BAKIXANOV, A.A. (1951), **Gülüstani-İrem.** Bakü: Azərbaycan SSR Bilimler Akademisi Yayınları.
- BAKUVİ, A.R. (1971), **Kitab Talxis al-asar "djadjai ab" al-malik al-kaxxar (Sokraşenie I "Pamyatnikax" i çudesax çarya moguçego).** Moskva, İzdatelstvo "Nauka".
- BARTOLD, V.V. (1968), **Soçinenie (Tom II).** Moskova.

- BASKAKOV, N.A. (1964), **Rodo plemennie nazvaniya kipçakov v toponimii Moldavii**. Toponimika vostoka, Moskova.
- BASKAKOV, N.A., (1967), **Vvedenie v izučenie tyurkskix yazıkov**. Moskova.
- BERNŞTAM, A.N. (1951), **Oçerk istorii gunnov**. Leningrad.
- BERNŞTAM, A.N., ZADNEPROVSKIY, Y.A. (1958), **Zapadnotyurskiy kaganat. Oçerki istorii SSSR VI-IX vv.** Moskova.
- BUDAGOV, B. (1987), **Azerbaycan toponimleri tedgiginin problemleri**. Azerbaycan onomistikası problemlerine dair konferansın materialleri. Bakü.
- BUNYATOV, Z.M. (1964), **Azerbaydjan v VII-IX vv.** Baku.
- ÇURSİN, G.F. (1925), **Zakavkazye. Statistiko-ekonomiçeskiy sbornik 1925 g.** İzdanie Vişşego Ekonomiçeskogo Soveta ZSFSR. Naseleniya Zakavkazyä. Dagestanskaya ASSR. (1969), **Adminstrativno-territorialnoe delenie**. Maxaçkala.
- DEMİRÇİZADE, E. (1968), **50 Söz**. Bakü.
- Drevnetyurkskiy Slovar**, (1969), Leningrad: İzdatelstvo "Nauka".
- EREN, H. (1965), **Yer adlarımızın dili**. Türk Dili Araştırmaları Bülteni, Ankara.
- FON PLATTO, A.İ. (1887), **Priroda i lyudi Zakatalskogo okruga**. Spornik svedeniy o Kavkazskix gorçax. Vıp IV. Tiflis.
- GELDİXANOV, M (1973), **Mestnie geografiçeskie termini Tyurkmensita**. Avtoreferat kandidat Geografiçeskaya Nauka, Aşkabad.
- GEYBULLAYEV, G.A. (1984), **K etnogenezu Azerbaydjançev (po dannim toponimii)**. Bakü.
- GEYBULLAYEV, G.A. (1991), **K etnogenezu azerbaydjançev (cilt 1)**. Baku.
- GUMİLEV, L.N. (1967), **Drevnie tyurki**. Moskova.
- GUSEYNOV, R.A. (1966), **Tyurkskie naplastovaniya XI-XIII vv. v Zakavkazye**. Tezisi. Baku.
- Xronika voyn Djara v XVIII stoletie**. (1931), Predislovie V.Xulufllu. Baku.
- Xudud-al Alem**. (1930), Rukopis Tumanskogo. Vvedenie i ukazatel V.V.Bartolda. Leningrad.
- İstoriya Agvan Moiseya Kalankatvaçi**. (1861), SPb.
- İstoriya Azerbaydjana (Tom I)**. (1958), Baku.
- İstoriya Gruzii**. (1962), Tiflis.
- JDANKO, T.A. (1950), **Oçerk istoriçeskoy etnografii karakalpakov**. Moskova.
- JUÇKEVİÇ V.A., **Obşaya Toponimika**, Minsk, 1980.
- Kaxetiya**. (1891), Tiflis.

- KALANKAYTUKLU, M. (1993), **Alban tarihi**. Bakü: Elm Yayınları.
- KAZVİNİ, X. (1983), **Nuzxat al kulib (materialı po Azerbaydjanku)**. Pervod s angliyskogo X.M.Bunyatova, pervod s persidskogo İ.P.Petruşevskogo, Baku, İzdatelstvo "Elm".
- KERİMLİ, R., ALİYEV, A. (1973), **O nektorıx etnotoponimax**. Materialı nauçnoy konferençii, posvyaşennoy izuçeniyu toponimii Azerbaydjana, Baku.
- Kitabi-Dede Korkut**. (1978), Bakü.
- KOÇEBU, M.A. (1958), **Svedeniya o Djarskix vladeniyax (1826)**. İstoriya, geografiya i etnografiya Dagestana XVIII-XIX veka. Moskova.
- KUZEYEV, R.G. (1974), **Proisxojdnie Başkirkogo naroda**. Etničeskiy sostav istoriya, rasseleniya. Moskova.
- LİNEVİÇ, İ.P. (1872), **Bıvşee Elisuyское Sultanstvo. Spornik svedeniy o Kavkazskix gorçax**. Vıp. VII. Tiflis.
- MAMAYEV, H.M. (1950), **Azerbaycan SSR`de coğrafi adların düzgün yazılışı hakkında**. Bakü.
- MATVEYEV, A.K. (1980), **Geografiçeskie nazvaniya Urala**. Sverdlovsk.
- MELXEEV, M.N. (1969), **Toponimika Buryatii. İstoroya, sistema i proisxojdnie geografiçeskix nazvaniy**. Ulan-Ude.
- MELİKİŞVİLİ, G.M. (1960), **Urartskie klinoobraznie nadpisi**. Moskova.
- MELİKSETBEKOV, L. (1939), **Obzor istoçnikov po istorii Azerbaydjana**. İstoçniki gruzinskie. Vıp II, Baku.
- MELİKSETBEKOV, L.M. (1942), **K istorii Udin**. Trudı Tbilisskogo Gosudarstvennaya Universiteta, Tbilisi.
- MEMMEDOV, N.G. (2007a), **Toponimika**. Bakü: Bakü Üniversitesi Yayını.
- MEMMEDOV, N.G. (2007b), **Azerbaycan Respublikası oronimlerinin yaranmasının lingvistik faktorları**. Azerbaycan onomastikası problemlerine hesr olunmuş konfransın materialleri-XI, Bakü, ADPU Yayınları.
- MEMMEDOV, N.G. **Azerbaycan`ın Yer Adları**. Bakü, Azərneşr Yayınları, 1993.
- MİLLER, B.V. (1961), **Persidsko-russkiy slovar**. Moskva.
- MİNORSKIY, V.F. (1963), **İstorii Şirvana i Derbenda X-XI veka**, Moskova.
- MOLLAZADE, S.M. (1975), **Coğrafi adlar ve Azerbaycan dilinin tarixi**. Bakü.
- MOLLAZADE, S.M. (1978), **Toponimiya severnix rayonov Azerbaydjana**. Avtoreferat doktor. Filolog. Nauk. Baku.

- MURZAEV, E.M. (1960), **Proisxojdenie geografiçeskix nazvaniy**. Moskova: Sovetskaya Geografiya.
- MURZAYEV, E.M. (1984), **Slovar narodnix geografiçeskix terminov**. Moskva.
- MUSEVİ, T.M. (1977), **Orta asır Azərbaycan tarihine dair fars dili senedler (XVI-XVIII asırlar)**. Baku.
- NEMATOVA, M., KULİYEVA, S. (1986), **Xazrinskie nadpisi**. Trudı İnstituta İstorii AN Azerbaydjan SSR., Tov. XII.
- NIKONOV, V.A. (1966), **Kratkiy toponimiçeskiy slovar**. Moskova.
- Nuxa**. (1948), Moskova.
- NURİYEV, E. (1989), **Azərbaycan SSR Şeki-Zagatala Zonasının Toponimiyası**. Bakü: Elm Yayınları.
- NURİYEV, E.B. (1981), **Mikrotoponimax Azerbaydjanskoy SSR**. Materialı dokladov II nauçnoy konferençii, posvyaşennoy izuçeniy toponimii Azerb.SSR, Baku.
- ORAZOV, A. (1972), **Xozyaystva i kultura naseleniya sev.Zapadnoy Tyurkmenii v konçe XIX-naç.XX vv**. Aşxabad.
- ORHANLI, C. (1963), **Osmanlı İmparatorluğunda aşiretlerin iskanı**. İstanbul, Eren Yayıncılık.
- Pagirev, B.V. (1955), **Rabota po toponimike Rumniya**. İzvestiya AN SSSR. Seriya geografiçeskaya. Moskova.
- Pakirev, D.D. (1913), **Alfavitniy ukazatel k pyativerskoy karte Kafkazskogo kraya**. Tiflis.
- PETRUŞEVSKIY, İ.P. (1934), **Djaro-Belokanskie bolnie obşestva v I treti XIX stoletiya**. Tiflis.
- PETRUŞEVSKIY, İ.P. (1932), **Oçerki po istorii feodalnix otnoşeniy v Azerbaydjane i Armenii v XVI-naçale XIX vv**.
- PUGİLEVSKAYA, N.G. (1941), **Siriyskie istoçniki po istorii narodov SSSR**, Leningrad.
- RADLOV, V.V. (1911), **Opıt slovarya tyurskix nareçiy**. Tom I-IX, çast I, SPb.
- RAŞİD Ad-Din, (1952), **Sbornik letopisey**. Tom 1, Kniga pervaya, Moskva: İzdatelstvo "AN SSSR".
- RAŞİD-ad-Din, F. (1957), **Djami at-tavarix (sbornix letopisey)**. Tom III, Baku.
- RUBİNÇİK, Y.A., (1970), **Persidsko-russkoy slovar (cilt 1)**, Moskva.

- SADİYEV, Ş.M. (1973), **Azərbaycan arazisində oykonimlərarası əlaqələr.** Azərbaycan toponimiyasının öyrənilməsinə həsr edilmiş elmi konfransın materialları. Bakü: Elm Yayınları.
- Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza (cilt 1).** (1884), Tiflis.
- STRABON. (1964), **Geografiya. V 17-ti knigax.** Perevod s greçeskogo. Stati i kommentarii G.A.Stranovskogo. Leningrad.
- Svod statističeskix dannix o naçalenii Zakavkazskogo kraya, izvkemennix iz posemeynix spiskov 1886 g.** Zakatalskiy okrug. (1893), Tiflis.
- ŞANİYAZOV, K.Ş. (1974), **K etniçeskoy istorii Uzbekskogo naroda.** Taşkent.
- ŞELEKENOV, İ.X. (1966), **Kazaxi nizovya Amu-Dari.** Alma-Ata.
- ŞIXAB ad-Din Muxammed an-Nasavi, (1973), **Jiznoeposanie Sultana Djalad-ad-Dina Makiburnı.** Perevod s arabskogo predisloviya, kommentarii, primeçaniya i ukazateli Z.M.Bunyatova. Baku: İzdatelstvo “Elm”.
- TEBRİZİ, G. (1967), **Divan.** Bakü.
- VELİHANLI, N. (1974), **IX-XII asr arap coğrafiyaşünas ve seyyahları Azərbaycan haqqında.** Bakü.
- Veliyev, M.G. (1921), **Azərbaydjan.** Baku
- Vestnik Drevney İstorii.** (1949), Moskova.
- VEYDENBAUM, E. (1888), **Putevoditel po Kavkazu,** Tiflis.
- VOROŞİL, G. (1973), **İstoriko filologičeskiy analiz nekotorix toponimov severo zapadnoy zoni Kavkazskoy Albanii.** Baku.
- YUZBAŞEV, R.M., MAMEDOV, N.G. (1976), **Muganskaya toponimiçeskaya ekspediçiya.** Onomastika Kavkaza. Maxaçkala.
- YÜZBAŞOV, R., ALİYEV, K. ve SEDIYEV, Ş. (1972), **Azərbaycanın coğrafi adları.** Bakü.
- YÜZBAŞOV, R.M. (1966), **Azərbaycan coğrafiya terminləri (tedgigler).** Bakü.

Sürelı Yayınlar

- ALİYEV, A., Nuriyev, E. (1977), Gax rayonunun toponimiyasında tayfa izləri. **Elm ve Hayat Dergisi**, Sayı 9.
- BUDAGOV, B (1979), Toxunulmaz mukaddesler. **Elm ve Hayat Dergisi**, Sayı 12.
- BUDAGOV, B. (1959), O nazvanii Mingeçaur. **Dokladı AN Azerbaydjanskoy SSR.** Tom XI, No:2.

- GASANOV, A.G. ve GEYBULLAYEV G.A. (1977), O nekotoryx drevnetyurkskix slovax v toponimii Azerbaydjana. **Seriya Yazıka i Literaturı AGU**, Sayı 1.
- GEYBULLAYEV, G.A. (1973), Slovar geografiçeskix terminov Azerbaydjana. **İzv AN Azerbaydjan SSR (Seriya istoriya, filosofiya i prava)**, No:2.
- GEYBULLAYEV, G.A. (1975), K proisxojdeniyu nekotoryx etnotoponimov Azerbaydjana (Sumgait, Kyungyut, Djorat, Oriyat, Tangit), **DAN**, No: 2.
- GEYBULLAYEV, G.A. (1976), Azerbaycan toponimiyasında arap tabakası hakkında. **Azerbaycan SSR Bilimler Akademisi Haberleri Dergisi (Edebiyat, Dil ve Sanat Serisi)**, Sayı 1.
- GEYBULLAYEV, G.A. (1976), Azerbaycanada Gıpçak menşeli etnotoponimler hakkında. **Azerbaycan SSR Bilimler Akademisi Meruzeleri Dergisi**, Sayı 32/4.
- GEYBULLAYEV, G.A. (1978), Azerbaycanın bazı etnonimlerinin menşeyi hakkında (galagain, gayalı, gargalıg, danaçı, duvanlı, ulaşlı). **Azerbaycan SSR Bilimler Akademisi Meruzeleri Dergisi**, Sayı 34.
- GEYBULLAYEV, G.A. (1983), K proisxojdeniyu dvux toponimov v Azerbaydjane (Barmak i Sanar). **Dokladı Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR**. Tom 39, No:3.
- GEYBULLAYEV, G.E. (1974), Azerbaycanın bazı toponimlerinin menşeyine dair (Gutgaşen, Zagatala, Kelbecer, Tovuz). **Azerbaycan SSR Bilimler Akademisi Meruzeleri**, Sayı 30/11.
- GEYBULLAYEV, G.E. (1977), Naxçıvanın bazı oykonimlerinin menşeyi hakkında. **Elm ve Hayat Dergisi**, Sayı 6.
- GÖYÜŞOV, R. (1972), Xotavend mabedi ve onun yazılarına dair. **Azerbaycan SSR EA`nın Haberleri. Tarih, Felsefe ve Hukuk Serisi**. No:3, Bakü.
- GUSEYNZADE, A. (1971), O proisxojdenni toponima Kuşçu. **Sovetskaya Tyurkologiya Dergisi**, Sayı 6.
- GUSEYNZADE, A. (1977), Paralleli oguzskix etnonimov v sovromennoy toponimii Azerbaydjanskoy SSR. **Sovetskaya Tyurkologiya Dergisi**, Sayı 4.
- GUSEYNZADE, A.A. (1970), O proisxojdenni toponima “Bakü”. **Sovetskaya Tyurkologiya**, No:3.
- HÜSEYNZADE, A. (1974), Şeki coğrafi adının menşeyi hakkında. **ADU`nun Eserleri Dergisi**, Sayı 8.

- HÜSEYNZADE, A. (1975), Sabunçu toponiminin menşeyi. **ADU`nun Eserleri Dergisi**, Sayı 7.
- HÜSEYNZADE, A.E. (1973), Müasır Azərbaycan toponimiyasında tayfa adlarının izi. **Azərbaycan SSR Bilimler Akademisinin Haberleri Dergisi**, Sayı 2.
- MELİKSETBEKOV, L.M. (1940), Opisanije sopredelnix s Gruzney stran, vtoroy polovini XVIII veka. **Tbilisi: Trudı Tbilisskogo Goss. Universiteta**, Tom 18.
- MURZAYEV, E.M. (1977), Dva toponimiçeskix syujeta. **Sovetskaya Tyurkologiya AN Az. SSR**, Sayı 2, Baku.
- NOVIÇEV, A.D. (1951), Tureçkie köçevniki i polukoçevniki v sovremennoy Turçii, **Sovetskaya Etnografiya Dergisi**, Sayı 3.
- NURİYEV, E.B. (1978), Gah rayonunun toponimiyası, **Azərbaycan SSR Bilimler Akademiyasının Haberleri Dergisi**, Sayı 3.
- Şeki-Zaqatala İqtisadi-Coğrafi Rayonu.
<https://gsaz.az/articles/view/112/ShakiZaqatala-iqtisadicografi-rayonu> (Son E.T. 12 Ocak 2020).
- YAMNOLSKIY, Z.İ. (1961), O znaçenii slova “van” v imeni “Naxiçevan”. K analizu imena Naxeçevan. **İzv AN ASSR, Seriya obş. Nauk.** No:1, Bakü.
- YUSİFOV, Y.B. (1961), O naimenovaniyax “Albaniya” i “Arran”. **İzvestiya AN Azerbaydjanskoy SSR. Seriya obşestvennix nauk.** No:10.
- YÜZBAŞOV, R.M. (1969), Muallimin toponimik lüğati. **Tarih, İctimaiyyet, Coğrafiya Tedrisi Dergisi**, Sayı 6, Bakü.

